

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**CELÂLEDDİN EL-MAHALLÎ VE EL-BEDRÜ'T-TÂLÎ
ADLI ESERİ**

Osman BİTKAY

Mardin-2024

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

CELÂLEDDİN EL-MAHALLÎ VE EL-BEDRÜ'T-TÂLÎ'
ADLI ESERİ

Osman BİTKAY

TEZ Danışmanı
Doç. Dr. Mehmet Aziz YAŞAR

Mardin-2024

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEZ ONAYI

Anabilim Dalımız 20800023 numaralı tezli yüksek lisans programı öğrencisi Osman Bitkay'ın hazırladığı “**Celâleddin el-Mahalli ve *El-Bedrü't-Tâli***” Adlı Eseri” başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Sınav Yönetmeliği uyarınca 02/02/2024 günü 11.30’da yapılan tez savunma sınavında oybirliği/oyçokluğu ile tezin onayına karar verilmiştir.

Jüri	Unvan Adı, Soyadı	İmza
Başkan	Prof. Dr. Muhammed Tayyib Kılıç	
Dışman Üye	Doç. Dr. Mehmet Aziz Yaşar	
Üye	Doç. Dr. Taha Nas	
Üye		
Üye		

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu’nun .../.../20... tarih ve .../... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

.../.../20...

Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,

- Tez çalışmasının hazırlık, bilgi, belge, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun davrandığımı,

- Tez çalışmada kullanılan tüm eserlere eksiksiz atıf yaptığımı ve kullanılan tüm eserlere kaynaklar/kaynakçada yer verdiğimi,

- Tez çalışmasının özgün olduğunu,

- Tez çalışmasının Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı” ile tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabullendiğimi bildiririm.

Osman BİTKAY

2024

ÖZET

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Celâleddîn el-Mahallî ve el-Bedrü't-Tâli‘

Adlı Eseri

Osman BİTKAY

Bu çalışmada İslâmi ilimlerin en parlak dönemlerinden biri olan Memlûkler Dönemi'nde (1250-1517) yetişmiş Celâleddîn el-Mahallî'nin Tâceddin es-Sübkî'nin (ö.771/1370) *Cem'ü'l-Cevâmi'* adlı muhtasar usûl metni üzerine yazdığı *el-Bedrü't-Tâli'* adlı şerhi incelenmiştir. *El-Bedrü't-Tâli'*, açıklamayı uzatmadan akıcı bir dil ve sade bir üslup ile musannifin muradını açıklamış olması, ilim ehlinin rağbetini celp etmiş ve *Cem'ü'l-Cevâmi'* ile birlikte uzun yıllar ders kitabı olarak okunmuştur. Bu bakımdan çalışmamızda ana hatlarıyla Sübkî'nin ilmi şahsiyeti ile *Cem'ü'l-Cevâmi'* isimli eserinin genel özelliklerine temas edildikten sonra Mahallî'nin hayatı, hocaları, öğrencileri ve eserleri kaleme alınmıştır. Ardından *el-Bedrü't-Tâli'* isimli şerhinin genel özellikleri ve yazılış metodu ele alınarak onun fıkıh usulü ilmindeki önemine ve katkısına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usulü, Celâleddîn el-Mahallî, *el-Bedrü't-Tâli'*, Tâceddin es-Sübkî, *Cem'ü'l-Cevâmi'*.

ABSTRACT

Department of Basic Islamic Sciences

Master's Thesis

Celâleddîn el-Mahallî and his work Named

el-Bedrû't-Tâli'

Osman BİTKAY

In this study, the commentary el-Bedrû't-Tâli' by Celâleddîn el-Mahallî, who flourished during the Mamluk Period (1250-1517), one of the brightest eras of Islamic sciences, on the concise procedural text *Cem'ü'l-Cevâmi'* by Tâceddin es-Sübkî (d. 771/1370), is examined. *el-Bedrû't-Tâli'* has attracted the attention of scholars due to its concise style and clear language in explaining the intentions of the author without unnecessary elaboration. It has been widely used as a textbook for many years alongside *Cem'ü'l-Cevâmi'*. Therefore, after outlining the scholarly personality of Subki and the general characteristics of *Cem'ü'l-Cevâmi'* the study delves into Mahallî's life, teachers, students, and works. Subsequently, the general features and writing method of *el-Bedrû't-Tâli'* are discussed, highlighting its significance and contribution to the science of jurisprudential principles.

Keywords: The methodology of fiqh, Celâleddîn el-Mahallî, *el-Bedrû't-Tâli'*, Tâceddin es-Sübkî, *Cem'ü'l-Cevâmi'*.

ÖN SÖZ

Memlûkler Dönemi (1250-1517), İslâmi ilimlerin en parlak dönemlerinden biridir. Bu dönemde, Mısır ve Suriye'deki Memlûk Sultanlığı, İslâm dünyasında ilmi faaliyetlerin merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde Kâhire ve Dımaşk, en önemli iki ilim merkezi olarak öne çıkmıştır. Nitekim Moğol'un Doğu İslâm dünyasına saldırması ve Haçlı seferleri sonucunda Memlûk Sultanlığı dışında kalan İslâm âlemi istikrarsızlaşmış ve bundan dolayı Müslüman halk ile birlikte çok sayıda âlim, güvenli buldukları Memlûkler Devleti'ne sığınmıştır. Memlûk yöneticileri de kendilerine sığınan âlimlere sahip çıkarak onlardan desteklerini esirgememişlerdir. Var olan medreseler yanında yeni medreseler kurmuş ve ilim adamlarının yetişmesine büyük katkı sunmuşlardır. Netice itibariyle bu dönemde tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, Arap dili ve edebiyatı gibi birçok alanda pek çok âlim yetişmiş ve İslâm âlemine mâl olan çok sayıda güzide çalışmalar yapılmıştır. Memlûkler'in ilmi çabalara verdiği desteğin sonuçlarından biri de kendisinden çokça söz edilen Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî'dir. Üstün zekâ ve muhâkeme gücüne sahip olan Mahallî, dönemin ilmi geleneğinden etkilenecek tefsir, kelâm, fıkıh, fıkıh usulü, Arap dili ve edebiyatı gibi İslami ilimlerin farklı alanlarında önemli şahsiyetlerden ders almış ve dönemin önemli âlimleri arasında yer almıştır. Memlûkler Dönemi'nin meşhur medreselerinden Berkûkıyye ve Müeyyediyye Medreselerinde müderrislik yapmış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Bunun yanında sonraki ilim dünyasında hüsn-i kabul gören eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden biri de Tâceddin es-Sübki'nin (1327-1370), meşhur "*Cem'ü'l-Cevâmi*" adlı muhtasar usul eserinin şerhi olan "*el-Bedrü't-Tâli' fi Halli Cem'i'l-Cevâmi*" isimli eseridir.

Tâceddin es-Sübki'nin fıkıh usulüne dair önemli eserlerinden biri olan "*Cem'ü'l-Cevâmi*", hem kendi döneminde hem de sonraki yıllarda geniş bir beğeni toplamıştır. Bu eser yüzyıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerine birçok şerh ve hâşiye yazılmıştır. Söz konusu şerhler arasında inceleme konumuz olan Mahallî'nin "*el-Bedrü't-Tâli*" isimli eseridir. Ülkemizde bu güzide eserin üzerinde yapılmış bir çalışma bulunmamasından hareketle, Celâleddîn el-Mahallî'nin hayatı ve *el-Bedrü't-Tâli* adlı eserini tez konusu olarak seçmeyi uygun gördük.

Çalışmamız giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, konunun ana çerçevesi belirtilecektir. Birinci bölümde, Tâceddin es-Sübkî'nin biyografisi ve *Cem'ü'l-Cevâmi*'i hakkında kısa bilgiler sunulacaktır.

İkinci bölümde, Celâleddîn el-Mahallî'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri, hocaları ve öğrencileri incelenecektir. Üçüncü bölümde ise *el-Bedrü't-Tâli*' isimli eserin genel özellikleri, fıkıh usulü ilmindeki önemi ve metodu ele alınacaktır.

Çalışmamızın hazırlanmasında büyük katkıları olan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Mehmet Aziz YAŞAR ve diğer hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Osman BİTKAY

Mardin; Şubat, 2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
I.TEZİN KONUSU VE KAPSAMI.....	1
II. TEZİN AMACI	1
III. TEZİN YÖNTEMİ	2
BİRİNCİ BÖLÜM	2
1. TÂCEDDİN ES-SÜBKÎ'NİN HAYATI VE <i>CEM'Ü'L-CEVÂMÎ'</i> İSİMLİ ESERİ.....	2
1.1. HAYATI	3
1.1.1. İsmi, Künyesi ve Nesebi	3
1.1.2. Doğum Yeri Ve Tarihi.....	3
1.1.3.Tahsili.....	4
1.1.4. Hocaları.....	5
1.1.5. Öğrencileri	8
1.1.6. Eserleri	9
1.1.7. Vefatı	12
1.2. <i>CEM'Ü'L-CEVÂMÎ'</i> İSİMLİ ESERİ	12
1.2.1. Eserin Muhtevası ve Tertibi	12
1.2.2. Eserde Takip Edilen Metot	13
İKİNCİ BÖLÜM.....	14
2. CELÂLEDDİN EL-MAHALLÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	14
2.1.DÖNEMİNDEKİ İLMÎ DURUM.....	14
2.1.1.Eğitim-Öğretim Kurumları.....	16
2.1.2.İlmi Çalışmalar ve Önemli Temsilcileri	20
2.2. HAYATI	22
2.2.1. Nesebi	22
2.2.2.Doğum Yeri ve Tarihi	22
2.2.3. Tahsili.....	22
2.2.4. Hocaları.....	24
2.2.5. Öğrencileri	28
2.2.6. Eserleri	31
2.2.7. Vefatı	34
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	35
3. <i>EL-BEDRÜ'T-TÂLÎ'</i> <i>FÎ HALLÎ CEM'İ'L-CEVÂMÎ'</i>	35
3.1. <i>EL-BEDRÜ'T-TÂLÎ'</i> İN GENEL ÖZELLİKLERİ	35
3.1.1.Şerhin Adı	35

3.1.2. Müellife Aidiyyeti	35
3.1.3. Yazılış Gâyesi	36
3.1.4. El Yazma Nüshaları	36
3.1.5. Kaynakları	38
3.1.6. Fıkıh Usulü İlmindeki Önemi	43
3.2. <i>EL-BEDRÜ’T-TÂLİ</i> ’DE TAKİP EDİLEN METOD	47
3.2.1. Şerhte Takip Edilen Usul	47
3.2.2. Meselelerin Delillendirilmesi	55
3.3. İHTİLÂFLI MESELELERE İLİŞKİN FARKLI GÖRÜŞLERİN ELE ALINMA METODU	62
3.3.1. İhtilâflı Meselelerde Tartışmaya Sebep Olan Noktaya Dikkat Çekilmesi	63
3.3.2. Farklı Görüşlere Yer Verilmesi	64
3.3.3. Yanlış Atfedilen Görüşlerin Düzeltilmesi	67
3.3.4. Muhâlif Görünen Görüşleri Uzlaştırılması	68
3.3.5. Müellifin Yanlış Bulduğu Görüşlerin Reddedilmesi	70
3.3.6. Müellifin Zayıf Bulduğu Görüşlere Dikkat Çekilmesi	71
3.3.7. Metnin Tashih Edilmesi	73
3.3.8. Metnin Farklı Kaynaklarla Mukâyese Edilmesi	75
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	79
ÖZGEÇMİŞ	83

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin (oğul)
c.	: Cilt
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
M.	: Milâdi
Nşr.	: Neşreden
Ör.	: Örnek, Örneğin
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhü Aleyhi ve selem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
Ty.	: Basım Tarihi Yok
Vd.	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

I. TEZİN KONUSU VE KAPSAMI

Çalışmamızın konusu, H.791-864/M.1389-1459 yılları arasında yaşamış Celâleddin el-Mahallî'nin hayatı, eserleri, ilmi kişiliği ve *el-Bedrü't-Tâli* isimli eserinin incelenmesidir.

Mahalli, Memlûkler Dönemi'nde (1250-1517) yaşamış önemli şahsiyetlerden biridir. Mahalli, dönemin ilmi geleneğinin de etkisiyle tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü, Arap dili ve edebiyatı gibi İslâmi ilimlerin hemen her alanında ün yapmış ve ilim dünyasında hüsn-i kabul gören eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden biri de Tâceddin es-Sübkî'nin meşhur *Cem'ü'l-Cevâmi* adlı muhtasar usul eseri üzerine kaleme aldığı *el-Bedrü't-Tâli fî Halli Cem'i'l-Cevâmi* isimli eseridir. Çalışmamız giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Giriş kısmında çalışmanın ana çerçevesi belirlenmiştir.

Birinci bölümde, Tâceddin es-Sübkî'nin biyografisi ve *Cem'ü'l-Cevâmi* hakkında genel bilgiler sunulmuştur.

İkinci bölümde, Celâleddin el-Mahallî'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri, hocaları ve öğrencileri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, *el-Bedrü't-Tâli* isimli eserin genel özellikleri, metodu ve fıkıh usulü ilmindeki önemi ele alınmıştır.

Sonuç kısmında ise çalışmanın sonunda varılan bulgular değerlendirilmiştir.

II. TEZİN AMACI

Fıkıh usulü alanında kaleme alınan en önemli eserlerden biri, Tâceddin es-Sübkî'nin *Cem'ü'l-Cevâmi* adlı eseridir. *Cem'ü'l-Cevâmi*, muhtasar bir eser olmasına rağmen, usul konularını kapsamlı bir şekilde ele almasıyla ilim dünyasında haklı bir şöhrete kavuşmuş ve üzerine birçok şerh ve hâşiye kaleme alınmıştır. Bu şerhlerden biri de Celâleddin el-Mahallî'nin kaleme aldığı ve metnin en güzel şerhlerinden kabul edilen *el-Bedrü't-Tâli* adlı eseridir. Mahallî'nin bu eseri, ilim dünyasında hüsn-i kabul görmüş, medreselerde *Cem'ü'l-Cevâmi* ile birlikte uzun yıllar ders kitabı olarak okunmuş ve halen de okunmaya devam etmektedir. Ülkemizde Mahallî'nin bu şerhi üzerinde yapılmış bir çalışma bulunmamasından hareketle, bu güzide eseri özellik ve metodu açısından incelemek, şârihin ve eserinin fıkıh usulü alanındaki önemine dikkat çekmek çalışmamızın temel gayesidir.

III. TEZİN YÖNTEMİ

Çalışmamız H. 791-864 yılları arasında yaşamış olan Celâleddin el-Mahallî'nin *Cem'ü'l-Cevâmi'* üzerine kaleme aldığı *el-Bedrü't-Tâli'* adlı şerh türü bir esere yönelik olduğundan öncelikle metnin müellifinin hayatı ve eseri incelenmiştir. Bu bağlamda tarih ve tabakat kitaplarından istifade edilerek, birinci bölümde Sübkî'nin hayatı, eserleri hakkında bilgi verilip, *Cem'ü'l-Cevâmi'* isimli eserinin genel bir tanıtımı yapılmıştır.

İkinci bölümde geniş bir kaynak taraması yapılarak şerhin müellifi olan Mahallî'nin yaşadığı dönemin ilmi durumu, hayatı, ilmi kişiliği, eserleri, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi verilmiştir. Bunu yaparken de Mahallî'nin yaşadığı dönem için tarih ve tabakat kitaplarından istifade edilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, Mahallî'nin *el-Bedrü't-Tâli'* isimli eserindeki şerh metodu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bağlamda, eserde sıkça atıfta bulunulan İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasaru'l-Müntehâ* eseri ile metnin müellifi Sübkî'nin diğer bir eseri olan *Raf'ü'l-Hâcib* gibi eserlerden istifade edilerek mukayese ve tashih yöntemi kullanılmıştır. Eser üzerine yazılan haşiyelerden de faydalanılarak şârihin izah yöntemi belirlenmeye çalışılmış ve istidlal yöntemi ortaya konmuştur. Usul meselelerine yönelik farklı görüşlere yaklaşımı detaylı bir şekilde incelenmiş, tercih ettiği görüşü belirtme yöntemi ele alınarak eserin tanıtımı yapılmıştır. Bu çerçevede, fıkıh usulü ilmindeki önemine vurgu yapılarak eserin bu alandaki katkılarına dikkat çekilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÂCEDDİN ES-SÜBKÎ'NİN HAYATI VE CEM'Ü'L-CEVÂMÎ' İSİMLİ ESERİ

Celâleddîn el-Mahallî'nin hayatına geçmeden önce, konunun bütünlüğünü sağlamak amacıyla önce şerhin ana metni olan “*Cemü'l-Cevâmi'*” ve müellifi Tâceddîn es-Sübkî'nin hayatı hakkında kısaca bilgi verilmesini uygun gördük.

1.1. HAYATI

1.1.1. İsmi, Künyesi ve Nesebi

Tâceddin es-Sübkî'nin tam adı şu şekildedir: Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi b. Ali b. Temmâm b. Yusuf b. Musa b. Temmâm b. Hâmid b. Yahyâ b. Ömer b. Osman b. Misvâr b. Sevvâr b. Süleymân el-Ensârî el-Hazrecî'dir. Künyesi Ebû Nasr olup daha çok es-Sübkî veya İbnü's-Sübkî olarak anılmaktadır.¹

1.1.2. Doğum Yeri Ve Tarihi

Tâceddin es-Sübkî, Mısır'ın başkenti Kâhire'de doğmuştur. Bu konuda biyografi âlimleri arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Fakat doğum tarihi hakkında kaynaklarda farklı tarihler zikredilmektedir. Şöyle ki;

İbn Hacer el-'Askalânî (ö.852/1448), İbnü'l-'Îmâd (ö.1089/1679), Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö.1250/1834), İbn Kâdi Şühbe (ö. 779/1377), Kâtip Çelebî (ö.1067/1657), İsmâil Paşa el-Bağdâdî (ö.1338/1920), Ziriklî (ö.1396/1975), Ömer Rıza Kehhâle (ö.1408/1987) gibi tarih ve biyografi âlimlerine göre Tâceddin es-Sübkî, Hicri 727/1327 yılında doğmuştur.² Hafız ez-Zehebî (ö.748/1348), İbnü Râfi' (ö.774/1372) ve İbn Tağriberdî (ö.874/1470) Sübkî'nin Hicri 728/1327 yılında doğduğunu ifade etmişlerdir. Suyûtî (ö.911/1505), Zebidî (ö.1205/1790) gibi bazı âlimlere göre ise Sübkî, 729/1329 yılında doğmuştur.³ Sübkî'nin doğumuyla alakalı verilen tarihlerden ise 728/1327 tarihi daha isabetli kabul edilmektedir. Nitekim bu tarih Sübkî'nin hocası ve babasının dostu olan Zehebî, babasının talebesi ve Sübkî'nin muasırı İbn Râfi' ve onun yakın dostu olan Salah es-Safedî tarafından rivayet edilmiştir.

¹ Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut-Mutafa Türki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000), 21/166; Tâceddin es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv-Mahmut Muhammed et-Tenâhi (Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1336/1918), 10/91; İbnü Tağriberdî, *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Mustavfi Ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Emin, (Kâhire: El-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1404/1984), 7/385; Mehmet Aziz Yaşar, *Tâceddin es-Sübkî ve Usulcülüğü* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 35.

² İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Duraru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mietî's-Sâmine*, thk. Murâkebe-Muhammed Abdülmüid Dan (Haydarabâd/Hind: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1392/1972), 3/233; İbnü'l-'Îmâd, *Şezâretü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Men Zeheb*, thk. Mahmut el-Arnâvut (Beyrut: Dâru İbnu Kesir, 1413/1996), 1/66; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli' bi Mehâsini Men Ba'de'l-Karni't-Tâsi'* (Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ty.), 1/ 410; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye* (Haydarabâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1399/1989), 2/256; Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdillâh, *Keşfü'z-Zunun an Esmâi'l-Kütübi ve'l-Fünun* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1360/1941), 1/100; Hayrettin ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyiin, 1085/1675), 4/182; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâri'l-Musannifin* (İstanbul: Matbaâtü Vekâleti'l-Meârif, 1955), 1/ 639; Ömer Rıza Kehhâle, *Mü'cemü'l-Müellifin ve Terâcümi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ty.), 6/225-226.

³ Bkz. Yaşar, *Tâceddin es-Sübkî ve Usulcülüğü*, 35-36.

1.1.3.Tahsili

Tâceddin es-Sübkî, yaşadığı dönemin eğitim geleneğine uygun olarak küçük yaşlarda tahsiline ilim ocağı olarak kabul edilen ailesinde başlamıştır. İlk eğitimini, o dönemin önde gelen âlimlerinden olan babası Takıyüddin es-Sübkî'den almıştır. Küçük yaşlarda babasının rehberliğinde Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemiş, fıkıh, fıkıh usulü, akâid, Arap dili grameri ve hadis gibi temel dini ilimlerle tanışmıştır.⁴ Sübkî, kendi gayreti yanında babasının teşvikiyle genç yaşta yoğun bir ilim tahsiline girmiştir. Babası, çocuklarının eğitime büyük önem vermiş, bu hususta onları teşvik etmiş ve disiplinli olmaları konusunda uyarılarda bulunmuştur. Aynı zamanda geceleyin Kur'ân'ın okunması, teheccüd namazının kılınması ve ilim tahsili için çocuklarını gece yarısından sonra uyandırarak bu alışkanlıkları kazanmalarını sağlamıştır. Sübkî, babasının bu tutumunu *Tabakât* adlı eserinde şu şekilde aktarmıştır: “Babam bizi gece yarısından itibaren uyandırır, bir daha uyutmazdı ve bize şöyle derdi: Oğulcuğum! Oyun oynasan dahi gece yarısından itibaren uyanık olmayı âdet edin; gece yarısından sonra uyuyanlara yazıklar olsun.”⁵

Yine babası, sürekli onun ilmi toplantılara ve hadis halkalarına katılmasını sağlayarak bu toplantılara katılan meşhur âlimlerden istifade etmesini istemiştir. Sübkî, *Tabakât* adlı eserinde bu hususu şöyle ifade etmiştir: “Beş yaşındayken Kübbetü's-Şâfiî denilen mekânda Sâlih b. Muhtâr'dan hadis dinlerdim.”⁶ Aynı eserde, “Ben beş yaşlarındayken Ahmed b. Ali el-Cezeri el-Hakkâri ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed gibi mühaddislerden hadis dinlemeye giderdim”⁷ ifadesine yer vermiştir. Ayrıca, Kâhire'de iken Kâdî'l-Kudât Bedrüddin İbnü Cemâ'a el-Kinâni'den de çok sayıda hadis dersi almıştır. Es-Sübkî, *Tabakât* isimli eserinde, “Ondan çok hadis dinlerdim.”⁸ diyerek buna vurgu yapmıştır.

Tâceddin es-Sübkî, on iki yaşına kadar Kâhire'de eğitim görmüş, daha sonra Hatip el-Kazvinî'nin (ö.739/1338) vefatı sonrası babası Takıyüddin es-Sübkî, Dımaşk kadî'l-kudâtlığına tayin edildiği için onunla birlikte Şam'a yerleşmiştir. Şam'da da

⁴İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 3/104.

⁵ Sübkî, *Tabakât*, 10/203.

⁶ Sübkî, *Tabakât*, 1/106.

⁷ Sübkî, *Tabakât*, 1/148-152.

⁸Sübkî, *Tabakât*, 1/ 306-307.

yoğun bir eğitim sürecine giren Sübkî, burada bulunan dönemin önde gelen âlimlerinden hadis, fıkıh, fıkıh usulü, mantık, dil, beyan ve belâğât dersleri almıştır.⁹

Sübkî'nin, babasının ilgisi ve teşvikiyle dönemin önde gelen âlimlerinden ders alarak kendini geliştirmek amacıyla büyük zaman harcadığı bilinmektedir. İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, onun bu çabasını şu ifadelerle anlatmıştır: “Tâceddin es-Sübkî, kendi kendine çalışmayı alışkanlık haline getirmişti.”¹⁰

Sübkî, ailesinden gelen ilmi miras, babasının desteği ve teşvikiyle birlikte kendi doğal yetenekleri, zekâsı ve büyük çabaları sayesinde dönemin önde gelen âlimleri arasına katılmış ve çeşitli ilimlerde başarı göstererek birçok âlimin dikkatini çekmiştir. On sekiz yaşında iken Şemsüddin İbn en-Nakib'ten fetvâ ve ders verme icazetini almış ve yirmili yaşlarda da eser te'lifine başlamıştır.¹¹

1.1.4. Hocaları

Tâceddin es-Sübkî, babası Takıyüddin es-Sübkî'nin gayret ve yönlendirmeleriyle dönemin en önde gelen âlimlerinden ders alma fırsatını bulmuştur. Farklı kaynaklarda Sübkî'nin toplam yüz yetmiş iki hocadan ders aldığı belirtilmektedir.¹² Bu çalışma kapsamında, Sübkî'nin eğitim gördüğü belli başlı hocaları zikredilecektir.

•**Kâdî'l-Kudât Bedreddin Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâ'a el-Kinânî el-Hamavî:** İlim dünyasında daha çok İbn Cemâ'a olarak anılan Kâdî'l-Kudât Bedreddin 639/1241 yılında Hama'da doğmuştur. Yoğun bir ilmi tahsil neticesinde geniş bir ilim yelpazesinde uzmanlık sahibi olan İbnü Cemâ'a fıkıh, Arap dili, fıkıh usulü gibi disiplinlerde derinleşmiştir. Kudüs, Dımaşk ve Kâhire gibi önemli şehirlerde kâdılık görevlerinde bulunmuş; aynı zamanda Nâsırıyye, Kameriyye, Gazâliyye, Âdeliyye gibi dönemin önde gelen medreselerinde müderrislik yapmıştır. Sübkî'nin hadis hocasıdır. 733/1332 yılında Mısır'da vefat eden İbnü Cemâ'a hem kâdî olarak hem de eğitimci olarak önemli bir rol üstlenmiş ve ilim dünyasında geniş bir etki bırakmıştır. Hayatı boyunca çeşitli ilim merkezlerindeki görevleriyle ilim dünyasına katkı sağlamıştır.¹³

⁹İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 1/66; Yaşar, *Tâceddin es-Sübkî ve Usulcülüğü*, 42-43.

¹⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 1/66.

¹¹ İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 1/66.

¹² İbn Sa'd el-Makdisi, *Mü'cemü's-Şüyûh li Tâceddin es-Sübkî*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf-Râid Yusuf el-Anbeki-Mustafa İsmâil el-A'zami (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi, 1425/2004), 26.

¹³ Makdisi, *Mü'cemü's-Şüyûh*, 334-335.

• **Fethüddin Muhmmmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh İbnü Seyyidinnâs:** 671/1273 yılında Kâhire'de doğmuştur ve İbnü Seyyidinnâs künyesiyle tanınmıştır. İlk eğitimini babasından almıştır. Dönemin önde gelen âlimlerinden İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, Kutbuddin el-Kastalânî (ö.686/1287), ve Necip al-Harrânî gibi simalardan dersler almıştır. 734/1334 yılında Kâhire'de vefat etmiştir.¹⁴

• **Eminüddin Ebû'l-Fadl Abdü'l-Muhsin b. Ahmed b. Ali es-Sâbunî:** 658/1258 yılında doğmuştur. Abdullâh b. 'Allâk (ö.691/1291), Muin ed-Dımaşkî (ö.670/1271), Abdülhâdi İbnü'l-Kaysî (ö.744/1343) gibi dönemin tanınmış âlimlerinden ders almıştır. İslam düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Tâceddin es-Sübkî, ondan “*Südâsiyyetü'r-Râzî*”yi dinlemiştir. 736/1355 yılında Mısır'da vefat etmiştir.¹⁵

• **Takıyüddin Ebû'l-Hayr Sâlih b. Muhtâr b. Sâlih el-Eşnevi el-'Azâzi:** 642/1241 yılında doğmuştur. İbnü Abdiddâim, Şemsüddin İbnü Ebi Ömer, İbnü'l-Kemâl, ve İbnü'l-Buhâri gibi birçok önemli âlimden ders almıştır. Sübkî, ondan “*el-Arbaiîne'l-Acuriyye*”, “*Cüz'ü'l-Hasan b. Arafe el-Abdi*”, “*Hadisü Ali b. Hücr*”ün 3. Cildini ve “*et-Tarğib ve't-Terhib*”in tamamını dinlemiştir. 738/1338 yılında Karâfe'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.¹⁶

• **Şihâbüddin Abbâs Ahmed b. Ali b. Hasan b. Dâvut el-Cezerî el-Kürdî:** 649/1251 yılında doğmuştur. Kur'ân ehli sâlih bir âlim olan Şihâbüddin el-Cezerî, Mecdüddin İbnü Teymiyye, İsâ b. Selâmâ İbnü'l-Hayyât, Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Havvâs, Abdülkâdir el-Kazvinî gibi önemli âlimlerden ders almıştır. Sübkî, kendisinden “*Târihü Himsin*”, “*Sekefiyyât*”, “*Meclisü'l-Bitâke*”, “*Sünen*”, “*Meşihatü'l-Hasan b. Süfyânî'n-Nesevi*” gibi birçok hadis eseri dinlemiştir. 743/1342 tarihinde vefat etmiştir.¹⁷

• **Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân el-Gırnâtî el-Ceyyânî el-Endelüsî:** 654/1256 yılında Gırnât'a bağlı Matahşâraş'ta doğmuştur. Ebû Hayyân künyesiyle meşhur olan Muhammed b. Yusuf ilk eğitimini Gırnât'ta almış ve burada Kur'ân-ı Kerim, nahiv (gramer), lügat gibi temel ilimleri öğrenmiştir. 680 yıllarında Mısır'a dönerek Ebû Abdillâh Muhammed b. Abbâs el-Kurtubî, Muhammed b. Sâlih el-Kinânî, Abdülvehhâb İbnü Hasan İbnü'l-Fürât, Abdülaziz el-Harrânî gibi birçok

¹⁴ Sübkî, *Tabakât*, 9/278-280.

¹⁵ Makdisi, *Mü'cemü's-Şü'yûh*, 263-264.

¹⁶ Makdisi, *Mü'cemü's-Şü'yûh*, 178-179.

¹⁷ Makdisi, *Mü'cemü's-Şü'yûh*, 84-87.

âlimden ders almıştır. Nahiv ilminde bir adım öne çıkan Ebû Hayyân, Sübkî'nin nahiv hocasıdır. Sübkî 742 yılında babasıyla birlikte Dımaşk'tan Kahire'ye gitmek üzereyken, Sultan'ın emriyle Şam'a gitmeleri gerektiğinde, babası Takıyüddin es-Sübkî, oğlu Tâceddin es-Sübkî'nin Ebû Hayyân'ın yanında başladığı kitabı bitirmesi için Sultan'dan birkaç gün izin istemiş ve kitabın bitimine kadar burada kalmışlardır. Ebû Hayyân, 745/1344 yılında vefat etmiştir.¹⁸

• **Ebû Abdillah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî:** 673/1274 yılında Dımaşk'ta doğmuştur. Babasının mesleği kuyumculuk olduğu için Zehebî lakabıyla meşhur olmuştur. Ailesi Türkmen kökenlidir ve Diyarbekir'e bağlı Meyyâfârikîn'de (Silvan) yaşamışlardır, bu nedenle Fârikî lakabıyla da anılmaktadır. İlk eğitimini Ali b. Muhammed el-Halebî'den almıştır. Genç yaşta ilmi çalışmalara yönelen Zehebî, İbnü'l-Vekil el-Osmânî, Cemâleddin İbrâhim b. Dâvut el-Askalânî, Alemüddin es-Sehâvî gibi pek çok âlimden dersler almıştır. Zehebî 748/1348 yılında Mısır'da vefat etmiştir.¹⁹

• **Şemsüddin Ebû Abdillah Muhammed b. Muhammed el-Fârikî el-Mısırî:** 666/1267 yılında Mısır'da doğmuştur. İzzü'l-Harrâni, Ebû Bekir İbnü'l-Enmâtî, Abdürrahim İbnü Hatibi'l-Mizzî, İshak b. İbrâhim b. Kureyş ve diğer bazı âlimlerden hadis dersi almıştır. Sübkî, kendisinden “Cüz'ü'l-Ansârî”yi dinlemiştir. 750/1349 yılında vefat etmiştir.²⁰

• **Kâdı'l-Kudât Tâkıyüddin es-Sübkî:** Tâceddin es-Sübkî'nin babası olup tam adı, Ebû'l-Hasan Takıyüddin Ali b. Abdülkâfi b. Ali b. Temmâm b. Yusuf b. Musa b. Temmâm el-Ensârî el-Hazreci es-Sübkî'dir. Takıyüddin es-Sübkî, 3 Safer 683/1284 yılında doğmuştur. Dönemin meşhur birçok âliminden ders alarak İslam dünyasının önemli simaları arasına girmiştir. Takıyüddin es-Sübkî'nin babası, genç yaşta onun ilim tahsiline öncülük etmiş ve onu özenle yetiştirmeye çalışmıştır. Eğitimine başladığı dönemden itibaren farklı alanlarda derinlemesine bilgi edinmiştir.

Takıyüddin es-Sübkî'nin eğitim hayatı, dönemin önde gelen âlimleriyle olan etkileşimiyle şekillenmiştir. Necmüddin İbnu'r-Rif'a, Alâüddin el-Bâcî, Alamüddin el-İrâkî, Seyfüddin el-Bağdâdî, Takıyüddin İbnü's-Sâiğ, Şerefüddin ed-Dimyâtî gibi

¹⁸ Sübkî, *Tabakât*, 9/276-279.

¹⁹ Tayyâr Altıkulâç, “Zehebî”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yayınları, 2013), 44/180-188.

²⁰ Makdisi, *Mü'cemü's-Şüyûh*, 443-444.

dönemin önemli âlimlerinden dersler almıştır. Bu etkileşimler, onun bilgi alanında geniş bir perspektif kazanmasını sağlamış ve İslam düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır.

Takıyüddin es-Sübkî, özellikle fıkıh, kelâm, tefsir gibi alanlarda derinlemesine çalışmalar yapmış ve bu disiplinlerde önemli eserler vermiştir. 756/1355 yılında Kâhire'de vefat eden Takıyüddin es-Sübkî, İslam dünyasına büyük bir ilim mirası bırakmıştır.²¹

1.1.5. Öğrencileri

Çok yönlü bir âlim olarak bilinen Tâceddin es-Sübkî, hayatının büyük bölümünü tedris ve telif faaliyetleriyle geçirmiştir. Aziziyye, Nâsırıyye, Eşrefiyye gibi dönemin çeşitli medreselerinde ders vererek birçok âlim yetiştirmiştir. Bu başlık altında ilim dünyasında öne çıkan öğrencilerinden birkaçını zikredeceğiz:

- **Nâsirüddin Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. Ali b. Muhammed es-Selemî:** 742/1342 yılında doğmuştur. Ebü'l-Aşâir olarak anılır. İlim tahsiline Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemekle başlamıştır. İbnü Ebi'l-Aşâir, Zeynüddin el-Bârini'den fıkıh, Ebu Abdillâh ve Ebu Ca'fer el-Kureşî'den nahiv, Safedî'den hadis, Tâceddin es-Sübkî'den usulü'l-fıkıh öğrenmiştir. Sübkî'nin yanında “*Cem'ü'l-Cevâmi*” adlı eseri okumuştur. 789/1388 yılında vefat etmiştir.²²

- **Şemsüddin Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Musâ b. Sened el-Lahmî:** 729/1329 tarihinde doğmuştur. Eğitim hayatı boyunca Cemâleddin el-İsnevî, Tâceddin el-Merâkeşî, ve İbnü Kesîr gibi önemli âlimlerden çeşitli ilimler öğrenme fırsatı bulmuştur. Kırk yaşından sonra hadis öğrenmeye başlamış ve bu süreçte hadis alanında otorite sayılan Zehebî gibi muhaddislerden hadis dersleri almıştır. Ayrıca, Sübkî'nin yanında “*es-Siretü'n-Nebeviyye*”yi okumuştur. Aynı zamanda Sübkî ile İbnü Kesîr'den fetvâ icâzetini almıştır. İbnü Sened, 792/1390 yılında vefat etmiştir.²³

²¹ Sübkî, *Tabakât*, 10/144-316.

²² El-'Askalâni, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 4/54.

²³ El-'Askalâni, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 4/167.

• **Eminüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Hanefî:** İbnü'l-Âdemi diye meşhur olmuştur. 738/1338 yılında doğmuştur. İbnü'l-Habbâz, İbnü'l-Tübbâ', Fahrüddin İbnü'l-Fasîh el-Kufî, Safedî gibi meşhur âlimlerden ders almıştır. Sübkî'den ders okumuştur. 795/1394 yılında vefat etmiştir.²⁴

• **Sirâcüddin Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî eş-Şâfiî:** İbnü'l-Mülakkın diye meşhur olmuştur. 723/1323 yılında Kâhire'de doğmuştur. Eğitim hayatında Sübkî ve Cemâleddin el-İsnevî gibi dönemin önde gelen âlimlerinden dersler almıştır. Hadis, fıkıh ve ricâl ilimleri konularında önemli bir yetkinlik kazanmıştır. Yaklaşık üç yüz eser kaleme alan İbnü'l-Mülakkın, özellikle "*Şerhü Minhâci'l-Kebir*" adlı eseriyle tanınmıştır. Bu eseriyle büyük bir şöhret elde etmiş ve ilim alanında geniş bir tanınırlık kazanmıştır. 804/1401 yılında Kâhire'de vefat etmiştir. Yaşamı boyunca edindiği bilgi birikimi ve eserleriyle İslam hukuku, hadis ve ilmihâl gibi konularda ilim dünyasında önemli bir iz bırakmıştır.²⁵

• **Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali ed-Dımaşkî eş-Şirâzî eş-Şâfiî:** 751/1351 yılında Dımaşk'ta doğmuştur. Cizreli bir aileden gelmesi sebebiyle Cezerî lakabıyla da anılmıştır. Fıkıh, tefsir ve diğer İslâmî ilimlerin hemen hepsinde pâyesi olmasına rağmen, daha çok kırâat ve hadis ilimlerinde öne çıkmıştır. Cezerî, kırâat ilmine duyduğu ilgi sayesinde Dımaşk'ta Dâru'l-Kur'ân adında bir medrese kurmuş ve bu tür eğitim kurumlarının İslâm toplumlarında yayılmasına katkıda bulunmuştur. Kırâat ve hadis alanındaki uzmanlığıyla tanınan Cezerî, ilim yaymak amacıyla Rum, Horasân, Herat, İsfahân, Semerkant gibi çeşitli şehirleri gezerek dersler vermiştir. Cezerî, 833/1430 yılında vefat etmiştir. Ölümünden sonra bile, İslâm dünyasında mirası önemini korumuş, özellikle kırâat ve hadis alanındaki eserleri ve öğretileri uzun yıllar boyunca etkili olmuştur.²⁶

1.1.6. Eserleri

Tâceddin es-Sübkî, kısa ömrüne rağmen genç yaşlarda elde ettiği derin ilmî birikim, tecrübe ve çabalarının sonucunda, sade ve anlaşılır üslubuyla dikkat çeken önemli eserler kaleme almıştır. Hadis, fıkıh, fıkıh usulü, kelâm, tarih, ricâl ve biyografi gibi çeşitli alanlarda, kırk üç yıllık hayatı boyunca çok sayıda eser meydana getirmiştir. Sübkî'nin eserleri, kendi döneminde olduğu gibi sonraki dönemlerde de geniş bir

²⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezâretü 'z-Zeheb*, 8/583.

²⁵ İbnü'l-Kâdi Şühbe, *Tabakâtü 'ş-Şâfiyye*, 4/43-46; Yaşar, *Tâceddin es-Sübkî ve Usulcülüğü*, 51-52.

²⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezâretü 'z-Zeheb*, 9/298.

kesimin kabulünü kazanmış ve büyük bir üne sahip olmuştur. İbnü Hacer el-‘Askalânî, Sübkî’nin eserlerini şu şekilde değerlendirmiştir: “Sübkî, kısa ömrüne rağmen birçok eser yazmış ve bu eserler, hem hayattayken hem de ölümünden sonra geniş çevrelerce değerlendirilmiş ve istifade edilmiştir.”²⁷ Kaynaklarda Sübkî’ye nispet edilen yaklaşık otuz dört eser zikredilmektedir.²⁸ Çalışmanın kapsam ve sınırlarını dikkate alarak meşhur eserleri hakkında bilgi vereceğiz.

• **Rafû’l-Hâcib ‘an Muhtasarı İbni’l-Hâcib:** Eser, İbnü’l-Hâcib’in (ö.640/1242) “*Muhtasarı İbni’l-Hâcib*” şeklinde meşhur olan “*Münteha’s-Sül ve’l-Emel fî İlme’l-Usuli ve’l-Cedel*” adlı eseri üzerine telif edilmiş bir şerh çalışmasıdır. Eser, Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmecid’in tahkikiyle Dâru İlmi’l-Kitâb tarafından 1419/1999 yılında Beyrut’ta basılmıştır.

• **El-İbhâc fî Şerhi’l-Minhâc:** Kâdî Abdullâh b. Ömer el-Beydâvî’nin (ö.685/1286) ilim erbabı arasında muteber sayılan ve talebelere ders olarak okutulup ezberletilen “*Minhâcü’l-Vusûl ilâ İlmi’l-Usul*” adlı eseri üzerine yazılmış bir şerh çalışmasıdır. Sübkî’nin babası Takıyüddin es-Sübkî, “vâcibin mukaddimesi” konusuna kadar yazabilmiş, geri kalan kısmını Sübkî tamamlamıştır. Eser defalarca basılmıştır.

• **Cem‘ü’l-Cevâmi‘ fî Usuli’l-Fıkıh:** İleriki başlıklarda bu eser hakkında bilgi verileceğinden burada bilgi verme gereği duymadık.

• **Menü’l-Mevâni‘ ‘an Cem‘i’l-Cevâmi‘:** Eser soru-cevap şeklindedir. Cem‘ü’l-Cevâmi‘’deki belirsiz, kapalı, anlaşılması zor yerler için müellife yöneltilen sorular ve verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Eser üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, Şemsuddin Muhammed b. Muhammed el-Esedî’nin “*Burûku’l-Levâmî fî mâ Evrade ‘alâ Cem‘i’l-Cevâmi‘*” adında telif edip Sübkî’ye gönderdiği otuz üç soru yer almaktadır. İkinci kısımda, Cemâleddin el-Horasânî’nin sorduğu soru ve bunların cevaplarından oluşmaktadır. Üçüncü kısımda ise, derste talebelerden gelen sorulara verdiği cevaplardan müteşekkildir.²⁹ Eser, Sait Ali Muhammed el-Hamirî tarafından tahkiki yapıp doktora tezi olarak sunulmuş ve Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi tarafından Mekke’de 1990 yılında basılmıştır. Yine eser Beyrut’ta Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmî tarafından 1999 yılında neşredilmiştir.

²⁷el-‘Askalânî, *ed-Duraru’l-Kâmine*, 3/40.

²⁸Celâleddin el-Mahallî, *el-Bedrü’l-Tâli‘ fî Halli Cem‘i’l-Cevâmi‘*, thk. Murtezâ Ali b. Muhammed ed-Dâğistânî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1426/2005), 1/ 45-49.

²⁹ Bilal Aybakan, “*Sübkî*”, Türkiye Diyânet Vakfı islâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yayınlar, 2010), 38/11-13.

• **El-Eşbâh ve'n-Nezâir:** Eserde genel olarak fıkıhtaki genel kâideleri ve benzer fikhî meseleler arasındaki ortak hükümler yer alır.³⁰ Fıkıh literatüründe el-Eşbâh ve'n-nezâir isminde ilk eser İbnü'l-Vekil'e (ö.716/1317) aittir. İbnü'l-Vekil, eserini gözden geçirip düzeltme imkânı bulamadan vefat etmiştir.³¹ Sübkî, babasının talimatı üzerine İbnü'l-Vekil'in eserini baştan sona gözden geçirip aynı isimle özgün bir eser ortaya koymuştur.³² Eser, Âdil Ahmed Abdülmevcüd-Ali Muhammed Muavvaz tarafından tahkik edilmiş, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 1411/1991 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

• **Kâidetün fi'l- Cerhi ve't-Ta'dil ve Kâidetün fi'l-Müarrihîn:** Eser, Cerh ve Ta'dil ilmiyle ilgili yazılmış ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Abdülfettâh Ebû Ğudde tarafından tahkiki yapılmış, Matbatü'l-Matbuati'l-İslâmiyye yayınevi tarafından 1995 yılında Halep/Suriye'de basımı yapılmıştır.

• **Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Vustâ:** Sübkî, Şâfiî âlimlerin hâl tercümelerinin anlatıldığı Tabakât adında üç önemli eser telif etmiştir. Vustâ bunların ilki olup 754/1353 yılında tamamlanmıştır. Eser matbu olmayıp biri, 42710 numarayla Ezher Kütüphanesinde, diğeri, 3780 numarayla İrlanda'nın başkenti Dublin'de bulunan Cheaster Beatty Kütüphanesinde olmak üzere iki nüshası mevcuttur.³³

• **Tabakâtü's-Şâfiyyeti's-Suğrâ:** Vustâ'nın muhtasar şekli olup, Sübkî'nin zamanına kadar olan Şâfiî âlimlerin hâl tercümelerini ihtiva etmektedir. Eser, Mühyüddin Necip tarafından tahkik edilmiş ve Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmi yayınevi tarafından 1434/2013 yılında iki cilt olarak neşredilmiştir.³⁴

• **Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ:** Sübkî'nin en önemli eserlerindendir. Eserde bin dört yüz on dokuz Şâfiî âlimin hâl tercümesi yer almaktadır. Eser, geniş bir mukaddime ve yedi tabakadan oluşmaktadır. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv ve Mahmud Muhammed tarafından 1964/1383 yılında tahkik edilmiş olup farklı tarihlerde Kâhire'de defalarca basımı yapılmıştır.³⁵

³⁰ Aybakan, "Sübkî", 38/11-13.

³¹ Mustafa Baktır, "Eşbâh ve Nezâir", Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV yayınları, 1995), 11/457

³² Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüd-Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.), 1/7; Yaşar, *Tâceddin es-Sübkî ve Usulcülüğü*, 84.

³³ Yaşar, *Tâceddin es-Sübkî ve Usulcülüğü*, 94.

³⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti's-Suğrâ* (Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1434/2013).

³⁵ Yaşar, *Tâceddin es-Sübkî ve Usulcülüğü*, 91-98.

1.1.7. Vefatı

Sübkî, genç yaşlardan itibaren ilim tahsili ve edebi çalışmalarla dolu verimli bir hayat sürmüştür. Vebâ hastalığına yakalanarak, henüz kırk üç yaşında ömrünün baharında vefat etmiştir. Sübkî, cumartesi günü hastalığa yakalanmış ve üç gün süren bu hastalık sonucunda, 7 Zilhicce 771/1370 tarihinde Dımaşk'a bağlı Dehşe köyünde vefat etmiştir. Cenazesi, Kasiyûn Dağı'nın eteğinde bulunan Sübkîyye aile mezarlığına defnedilmiştir.³⁶

1.2. CEM'Ü'L-CEVÂMÎ' İSMLİ ESERİ

Sübkî'nin fıkıh usûlü ile ilgili dördüncü eseri olup bu alandaki birikiminin meyvesidir. Tam adı, “*Cem'ü'l-cevâmi' fî usulî'l-fıkıh*” olan eser, daha önce Beyzâvi'nin *Minhâcü'l-vüsûl*'ü üzerine yazdığı *el-İbhâc* ile İbnü Hâcib'in *Muhtasarü'l-müntehâ* isimli eseri üzerine yazdığı *Ref'u'l-Hâcib* şerhlerinin muhtasarı mahiyetinde görülse de eser, Sübkî'nin de belirttiği üzere yüze yakın kitaptan istifade edilerek mükemmel bir şekilde ihtisar edilmiştir.³⁷ Sübkî, kendi dönemine kadar yazılan usul eserlerindeki görüşleri, bazen birer kelimeyle de olsa atıfta bulunarak özetlemeye çalışmıştır. Sübkî, eserinde Hanefî (fukahâ) ekolünün usul kitaplarına ve görüşlerine yer verse de daha çok Şâfiî (mütekellimün) ekolüne bağlı kalmıştır. Ancak eser, kendinden önceki görüşlerin ve usul kitaplarının bir sentezi olması bakımından iki metodu birleştiren (memzûc) eserler sınıfından sayılır.³⁸

Cem'ü'l-Cevâmi', her ne kadar muhtasar bir eser olsa da, kendi dönemine kadar olan meşhur usûlcülerin görüşlerini ihtivâ ettiği için, hem Sübkî'nin çağdaşları hem de ondan sonraki âlimler tarafından itibar görmüş ve üzerine birçok şerh, hâşiye ve diğer çalışmalar yapılmıştır.

1.2.1. Eserin Muhtevası ve Tertibi

Cem'ü'l-Cevâmi', bir mukaddime, yedi bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

³⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 8/380; İbnü'r-Râfi, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 2/362-363;

³⁷ Sübkî, *Cem'ü'l-cevâmi'*, thk. Abdülmünim Halil İbrâhim (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2003), 11.

³⁸ Ali Bardakoğlu, “*Cem'ü'l-Cevâmi'*”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yayınları, 1993), 7/343-344.

Mukaddime bölümünde; fıkıh, fıkıh usulü, gibi bazı temel kavramların tarifi yapıp daha sonra şer'î hüküm ile ilgili konular, teklifi ve vaz'î hüküm, hükmün kaynağı, konusu ve muhatabı gibi meseleler ele alınmıştır.

İlk dört bölümde; sırasıyla kitap, sünnet, icmâ, kıyas gibi asli deliller ele alınmıştır.

Beşinci bölümde; istishâb, mesâlih-i mursele, istihsân, örf, sehâbe görüşü, şer'ü men kablenâ gibi tâli deliller zikredilmiştir.

Altıncı bölümde; birbirine eşit iki delilin çatışması olan teâdul ile biri diğerine üstün olan iki delilin çatışma durumu olan terâcih konuları ele alınmıştır.

Yedinci bölümde; ictihâd, taklid, ve bunlara bağlı konular ele alınmıştır.

Sonuç kısmında ise tasavvufun ilkelerinden bahsedilmiştir.³⁹

1.2.2. Eserde Takip Edilen Metot

Sübkî, konuları ele alırken, genellikle önce tercih ettiği görüşü verip daha sonra diğer görüşlere değinmekte, bazen de önce bütün görüşleri zikredip ardından tercih ettiği görüşü belirtmektedir. Sübkî'nin tercih ettiği görüş, genellikle Şâfiî ekolünde yaygın olarak kabul edilenden, özellikle de İbnü Hâcib ve Beyzâvi'nin görüşlerinden ayrı değildir. Bazı yerlerde ise, muhalefetin önemine dikkat çekmek için İbnü Hâcib ve Beyzâvi'ye aykırı görüş beyan etmektedir. Sübkî, görüşleri zikrederken çoğu kez, diğer eserlerde bu şahıslara yapılan yanlış atıfları düzeltme, söz konusu görüşe katılan usulcülerini bir araya getirme ve Beyzâvi'nin *Minhâc*'ında yer almayan isimleri ilâve etme gibi maksatlarla görüş sahiplerini de zikretmektedir.⁴⁰

Sübkî, eserde görüşleri sıralayıp tercihini belirtirken ihtisar amacıyla delillere, karşı itirazlara yer vermemiştir. Bazen ise meşhur kitaplarda zikredilen kapalı, açıkça belirtilmeyen delilleri zikretmiştir.⁴¹

³⁹ Sübki, *Cem'ü'l-Cevâmi*, 11-132.

⁴⁰ Sübki, *Cem'ü'l-Cevâmi*, 132-133.

⁴¹ Sübki, *Cem'ü'l-Cevâmi*, 132-133.

İKİNCİ BÖLÜM

2. CELÂLEDDİN EL-MAHALLÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMİ KİŞİLİĞİ

Celâleddînel-Mahallî, Memlûkler Dönemi'nde yaşamış, dönemin ilmi hareketinin mümtâz âlimlerinden biridir. Memlûk Sultanları kökenlerine göre Bahri (Türk) Memlûkler (1250-1382) ve Burci (Çerkes) Memlûkler (1382-1517) olmak üzere iki döneme ayrılmıştır. Mahallî, Burci (Çerkez) Memlûkler Dönemi'nin başlarında dünyaya gelmiş ve ömrünün tamamını Çerkez Memlûkler Dönemi'nde geçirmiştir. Bu bakımdan, Celâleddîn el-Mahallî'nin hayatı ve ilmi kişiliğini ele alacağımız bu bölümde, yaşadığı dönem olan Memlûkler Dönemi'nin ilmi durumu hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

2.1.Dönemindeki İlmi Durum

Memlûkler Dönemi, İslâmi ilimlerin gelişimi açısından en parlak dönemlerinden biridir. İki buçuk asır süren hükümlanlık dönemlerinde parlak bir ilmi harekete sahne olmuş, İslâm dünyası için eşsiz bir ilmi miras bırakılmıştır.⁴² Nitekim Doğu İslâm dünyasının Moğol, batıda da Endülüs Devleti'nin Haçlılar'ın istilâsına uğraması sonucu Bağdât ve Endülüs gibi ilim merkezleri istikrarsızlaşmış ve bu nedenle burada bulunan âlimler Memlûkler Devleti'ne sığınmışlardır. Bu âlimler dine ve ilme verilen zararları telâfi etmek ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) tevârûs yoluyla elde ettikleri ilimleri korumak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Memlûk sultan ve emirleri de ilme ve âlimlere değer vererek ulemanın bu çabalarını desteklemek amacıyla medreselerin inşâ edilmesinde, bu medreselerdeki müderrislerin, talebelerin ve görevlilerin tüm ihtiyaçlarını karşılamada adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Ayrıca Memlûkler'de, zenginler de vakıflar kurarak âlimlerin yetişmesine katkı sunmuşlardır.⁴³ Neticede Memlûkler Dönemi'nde büyük bir ilmi hareketlilik yaşanmıştır.⁴⁴

Memlûk yöneticilerinin ilmi katkıları bununla sınırlı kalmayıp bazıları da belli ilim dallarına ilgi göstererek o ilim dalının gelişimi için çaba harcamış, hatta bunlardan bir kısmı ilgi duyduğu ilmi okumuştur. Keza yöneticilerden bir kısmı da ilim meclisleri

⁴²İsmail Yiğit, “Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmi Hareketlerine Genel Bir Bakış”, Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi, 11-12/0 (Ocak 2014), 27-28.

⁴³İbn Tağrıberdi, *en-Nücumu'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire* (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1348/1929), 7/182.

⁴⁴ Yiğit, “Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmi Hareketlerine Genel Bir Bakış”, 28.

kurup bu meclislere meşhur âlimleri davet etmiş ve onlara önemli ilmi meseleler arz ederek bunların tartışılmasını sağlamıştır. Söz gelimi Abdülfettâh Âşûr, *el-Asrû'l-Memâlik* adlı eserinde Sultan ez-Zâhir Baybars'ın târih ilmine olan ilgisini ve bu ilme verdiği önemini vurgulamaktadır. Nitekim Baybars da “Târih dinlemek, tecrübelerden daha önemlidir.” diyerek târih ilmine verdiği önemi ortaya koymuştur. Aynı zamanda onun hükümdarlığı döneminde, Ezher Üniversitesi eski önemli konumunu yeniden kazanmış ve İslâm dünyasının dört bir yanından ilim talebelerinin uğrak noktası haline gelmiştir. Yine Sultan Baybars zamanında, Mühyeddin b. Abdüzzâhir, İbnü Halikân ve Cemâleddin b. Vâsıl gibi tarih ve edebiyat ilimlerinde ün yapan âlimler yetişmiştir.⁴⁵

Sultanlar ve idarecilerin ilmi faaliyetlere olan ilgisi, Burci (Çerkez) Memlûkler Dönemi'nde de artarak devam etmiştir. Bazı sultanlar, *Sahih-i Buhâri* gibi hadis eserlerini rivâyet yoluyla icâzet etmişlerdir. Örneğin, İbnü Hacer, Sultan el-Melikü'l-Müeyyed el-Mahmûdî'nin (805/1402), el-Bulkinî'den *Sahih-i Buhâri*'yi icâzetle rivâyet ettiğini ve icâzetnâme-yi gittiği seferlerde yanından ayırmadığını belirtmiştir. Keza İbnü Hacer'in ifadesine göre, bazı sultanlar *Sahih-i Buhâri* gibi önemli İslâmî eserlerin rivâyet edilmesine yönelik süreci teşvik etmiş ve bunu yapan âlimleri desteklemiştir. Yöneticilerin söz konusu ilmi faaliyetlere olan destekleri ve bu türden faaliyetleri teşvik etmeleri ilmi çalışmaların yayılmasına ve bu eserlerin öğretilmesine büyük katkı sağlamıştır⁴⁶.

Memlûkler Dönemi'nde, Kâhire ve Dımaşk, İslâm dünyasının ilim merkezleri olarak önemli bir konuma yükselmiştir. Bu dönemde, yoğun ilmi gelişmeler yaşanmış ve bu şehirlerde bulunan âlimler büyük çaba harcayarak ilmin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu çabalar sonucunda, fıkıh, hadis, tefsir, kelâm, Arap dili ve İslâm târihi gibi çeşitli ilim alanlarında birçok önemli âlim yetişmiş ve bu alanlarda önemli eserler kaleme alınmıştır.⁴⁷

Netice itibariyle diyebiliriz ki; Memlûkler Dönemi, İslâm dünyasında bilim ve irfanın yoğun bir şekilde geliştiği bir zaman dilimidir. Nitekim Kâhire ve Dımaşk gibi şehirler, ilim adamlarının buluşup fikir alışverişinde bulunduğu, dini ve dünyevi ilimlerin yoğun bir şekilde öğretildiği ve öğrenildiği merkezler haline gelmiştir. Bu

⁴⁵ Said Abdülfettâh Âşûr, *el-Asrû'l-Memâlik fi Mısır ve's-Şâm* (Kâhire: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1395/1976), 342.

⁴⁶Muhammet Yılmaz vd., “Memlûkler'de İlmi Hayat ve Kadınların İlmi Hayttaki Yeri”, Araştırma Makalesi, 15/1 (25 Mart 2020), 101.

⁴⁷Âşûr, *el-Asrû'l-Memâlik*, 341-342.

dönemde, âlimler fıkıh, hadis, tefsir, kelâm, Arap dili ve İslâm târihi gibi ilimlerde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Yaptıkları çalışmalar ve eserler, günümüze kadar ulaşmış ve İslâm dünyasındaki ilmi mirasa büyük katkılar sağlamıştır. Burada Memlûkler Dönemi'nde ilmi hareketliliğin gerçekleşmesinde katkıları bulunan ve aynı zamanda bu ilmi hareketliliğinin yansımaları ve göstergeleri sayılan bazı hususlara değinilecektir.

2.1.1.Eğitim-Öğretim Kurumları

Memlûkler Dönemi'nde ilmin gelişmesi ve yayılması adına eğitim-öğretim kurumlarının inşasına büyük önem verilmiştir. Bu dönemde inşâ edilen başlıca kurumlar şunlardır:

• **Mektepler:** Memlûkler Dönemi'nde ilköğretim düzeyinde kurulan kurumlardır. Bu mekteplerin temel amacı, yetim ve kimsesiz çocukların eğitimlerini sağlamak olmuştur. Zengin hayırseverler genellikle bu mekteplerin inşâsı için vakıflar kurmuş ve müderrisler ile talebelerin ihtiyaçlarını bu vakıflardan temin etmeye çalışmışlardır. Gerekli görüldüğünde sultanlar da mekteplerin kurulmasına yardım etmiş ve gerekli tüm ihtiyaçları devlet kaynaklarıyla karşılamışlardır.

Mekteplerde, genellikle “müeddib” veya “fakih” denilen kişiler tarafından derslerin verildiği bilinmektedir. Bu eğitmenlerin dindar, güvenilir, iyi karakterli, sabırlı ve şefkatli bireyler olmalarına özen gösterilmiştir. Mekteplerde sadece okuma-yazma öğretimi değil, aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim, hadisler, dini terbiye ve temel hesap bilgileri gibi konular da öğretililmiştir.⁴⁸

• **Medreseler:** Medreseler, târih boyunca önemli eğitim ve öğretim merkezleri olarak varlık göstermiştir. Bu kurumlar, günümüz yükseköğrenim kurumlarının görevini üstlenmişlerdir Târihsel açıdan, medrese kurumunun kökeni Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak kaynaklarda ilim tedrisi için müstakil olarak inşâ edilen ilk medrese, fakih ve muhaddis Ebû Bekir Ahmed b. İshâk es-Sıbgî tarafından Nisâbur'da yapılan Dârüssünne olarak kabul edilmektedir.⁴⁹

⁴⁸ Aşür, *el-Asru'l-Memâlik*, 347-348.

⁴⁹ Nebi Bozkurt, “Medrese”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV yayınları, 2003), 28/323-327.

Medreselerin asıl gelişimi ise, Selçuklular Dönemi'nde vezir Nizâmü'l-Mülk tarafından kurulan Nizâmiyye medreseleriyle yaşanmıştır (446/1055). Selçuklu Dönemi'nde medreselerin inşâsı, özellikle Şîf-Büveyhi'lerin yanlış düşüncelerini bertaraf etmek ve ehl-i sünnetin ilkelerini yaymak gibi amaçlarla gerçekleştirilmiştir.⁵⁰

Medreseler, Memlükler Dönemi'nde en önemli eğitim-öğretim kurumları arasında yer almıştır. Memlükler Dönemi'nde, sultanlar ve emirler arasında medrese inşâsı konusunda bir rekabet gözlenmiş ve birçok medrese bu dönemde yapılmıştır. Medreselerin işleyişi için müderrisler, talebeler ve diğer görevlilerin ihtiyaçlarını karşılayacak vakıflar da kurulmuştur.⁵¹ Müderrisler, genellikle sultanlar tarafından atanmış ve derslerin kontrolünü sağlayacak mu'idler gibi yardımcıları görevlendirilmiştir. Talebeler, ders ve müderris seçiminde serbest bırakılmışlardır.⁵²

Fıkıh ilmi bağlamında baktığımızda Memlükler Dönemi'ndeki medreselerin çoğunun sadece bir mezhebe ait fıkıh üzerine odaklandığı görülmektedir. Bu nedenle de dönemin medreseleri genellikle içinde fıkıh okutulduğu mezhebin ismiyle anılmıştır. Bunun yanında birden fazla mezhebin fikhının okutulduğu medreseler de olmuştur. Bunlardan bir kısmı iki, bir kısmı üç, diğer bir kısmında ise dört mezhep fikhı birlikte okutulmuştur. Burada belirtmemiz gerekir ki; her ne kadar sözü edilen medreseler belli bir mezhebin veya birden fazla mezhebin ismiyle anılsa da bu medreselerde sadece fıkıh tedrisatı yapılmış değildir. Fıkıh eğitimi ağırlıklı olmakla beraber nahiv, kelâm, tefsir, hadis ve diğer İslami ilimlerin tedrisatı da yapılmıştır. Ayrıca Memlük Dönemi'nde Kur'ân ve hadis ilimleri derslerinin verildiği özel kurumlar olan Dâru'l-Kur'ân ve Dâru'l-Hadis medreseleri de inşâ edilmiştir. Kur'ân ve sünnet metinlerinin derinlemesine incelendiği ve öğretildiği özel eğitim kurumları kabul edilen bu gibi medreselerde ağırlıklı olarak Kur'ân ve hadis ilimleri öğretilmiş ve bu alanlardan uzman simalar yetiştirilmiştir.⁵³ Bazı târihçilerin vurguladığı gibi Memlükler Devleti'nde büyük merkezlerden en ücra kırsal mahalle ve köylere kadar hemen her yerde medreseler kurulmuştur. Sözü ettiğimiz medreselerin kâhir ekseriyeti İslâmi ilimler ile ilgili medreseler olmakla beraber diğer müspet ilimler için özel olarak kurulan medreseler de yapılmıştır.

⁵⁰Abdülkerim Özaydın, “Nizâmiyye Medresesi”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2007),33/188-191.

⁵¹Yiğit, “Ayni'yi Yetiştiren Memlükler Dönemi İlmi Hareketlerine Genel Bir Bakış”, 28-29.

⁵²Aşür, *el-Asru'l-Memâlik*, 344.

⁵³Yiğit, “Ayni'yi Yetiştiren Memlükler Dönemi İlmi Hareketlerine Genel Bir Bakış”, 31.

Ünlü tarihçi Makrizî'nin *el-Mevâiz ve'l-İtibâr* isimli eserinde sadece Kâhire'de bulunan medreselere ait yaptığı tasnif şu şekildedir:

Şâfiî medreseleri:14
Mâlikî medreseleri:4
Hanefî medreseleri:10
Şâfiî- Mâlikî medreseleri:3
Şâfiî-Hanefî medreseleri:6
Mâlikî-Hanefî medreseleri:1
Dört Mezhep medreseleri:4
Dâru'l-Hadis:2
Mezhep belirtilmeyenler:25
İnşaat halindekiler:5
Toplam:74⁵⁴

Aynı dönemde Şam bölgesinde, Kâhire'dekilerin iki katı kadar medreselerin bulunduğu belirtilmektedir. Abdülkâdir b. Muhammed en-Nuaymi *ed-Dâris fî Târihi'l-Medâris* adlı eserinde Şam bölgesinde medreseleri şu şekilde tasnif etmiştir:

Dâru'l-Kur'ân:7
Dâru'l-Hadis:16
Dâru'l-Kur'ân ve Dâru'l-Hadis:3
Şâfiî Medreseleri:61
Hanefî Medreseleri:52
Mâlikî Medreseleri:4
Hanbelî Medreseleri 11
Tıp Medreseleri:3
Toplam:157⁵⁵

⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz. Ahmed b. Ali el-Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-İtibâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997).

Kâhire ve Dımaşk dışındaki yerleşim yerlerinde de birçok medrese yapılmıştır. Kudüs'te kırk, “Küçük Buhâra” diye adlandırılan Antep'te de on beş civarında medresenin bulunduğu kaydedilmektedir.⁵⁶

• **Kütüphaneler:** Memlükler Dönemi'nde, ilmi faaliyetlerin önemli bir unsurunu kütüphaneler oluşturmuştur. Moğol ve Haçlı istilalarının etkisinden kaçan birçok âlim, sığınacak bir liman olarak Memlükler Devleti'ni tercih etmiştir. Bu süreçte, tahribatın etkisiyle etkilenen âlimler, elde edebildikleri eserleri koruma gerekliliği hissetmiş ve mevcut eserlerin yanı sıra yeni eserlerin de yazılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu da kütüphanelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Sultanlar da kütüphanelere büyük önem vermiş ve kurulmalarına zemin hazırlamışlardır. Büyük câmi ve medreselerin inşâsı sırasında kütüphanelerin oluşturulmasına destek verilmiştir. Sonuç olarak, Memlükler Dönemi'nde büyük bir kütüphane kültürü oluşmuş, tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, Arap dili gibi çeşitli alanlarda eserler içeren hacimli kütüphaneler kurulmuştur.⁵⁷

• **Câmiler:** İslâm târihi boyunca câmiler, Asr-ı Saâdetten itibaren eğitim ve öğretim kurumları olarak işlev görmüştür. Memlükler Dönemi'nde, medreselerin yoğun olduğu bir zaman diliminde bile câmiler bu özelliklerini korumuş ve geliştirmiştir. Özellikle Kâhire'deki câmi ve mescitler, halka açık derslerin düzenlendiği merkezler haline gelmiştir. Talebelerin yanı sıra halkın da katılımına olanak tanınmıştır.⁵⁸

Örneğin Amr b. Âs Câmii, Kâhire'de fıkıh öğretimi için sekiz ders salonuna sahip olmuştur. İbn Tolun Câmii'nde ise dört fıkıh mezhebinin öğretildiği dershaneler bulunmuştur. Müeyyediye Câmii gibi dönemin büyük câmilerinde ise dört mezhebin fikhının okutulduğu ders bölümleri tertip edilmiştir.⁵⁹ Öte yandan, Şam'daki Ümeyye Câmii altı medreseyi bünyesinde barındırmasıyla o dönemin en önemli ilim merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁶⁰ Bu dönemde camilerin eğitim ve öğretimdeki önemi, geniş halk kitlelerine ilmi bilgiyi ulaştırma konusundaki rolleriyle öne çıkmaktadır.

⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Abdülkâdir b. Muhammed en-Nuaymî, *ed-Dâris fî Târihi'l-Medârise*, nşr. Ca'fer el-Haseni (Beyrut: 1408/1998).

⁵⁶ Yiğit, “Aynî'yi Yetiştiren Memlükler Dönemi İlmi Hareketlerine Genel Bir Bakış”, 32.

⁵⁷ Aşür, *el-Asru'l-Memâlik*, 345.

⁵⁸ İsmail Yiğit, “Memlükler”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 19/94-95.

⁵⁹ Makrizi, *el-Mevâiz ve'l-İtibâr*, 4/200.

⁶⁰ Yiğit, “Aynî'yi Yetiştiren Memlükler Dönemi İlmi Hareketlerine Genel Bir Bakış”, 35.

2.1.2.İlmi Çalışmalar ve Önemli Temsilcileri

Memlûkler Dönemi, eğitim-öğretim kurumlarının, özellikle medreselerin ve kütüphanelerin yaygın olduğu bir dönemdir. Bu zaman diliminde, İslâmi ilimlerin çeşitli alanlarında derinlemesine çalışmalar yapılmış ve önemli âlimler yetişmiştir. Tefsir, hadis, kıraat, fıkıh, kelâm, Arap dili ve İslâm târihi gibi konularda öne çıkan çalışmalar, bu dönemi İslâm ilimleri tarihinin en zengin ve verimli dönemlerinden biri yapmaktadır. Bu süreçte yetişen âlimler, kendi alanlarında büyük başarılar elde etmiş ve bu alanlara önemli katkılarda bulunmuşlardır. Özellikle tefsir, hadis ve fıkıh gibi alanlarda yapılan derinlemesine çalışmalar, o döneme özgü yöntemlerin gelişmesine ve bu alandaki bilgi birikiminin artmasına katkı sağlamıştır.

Memlûkler Dönemi'nde meydana gelen bu yoğun çalışmalar, önemli eserlerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Âlimlerin telif ettikleri eserler, geniş bir yelpazede İslâmi ilimlerin derinliklerine inen yapıtlar olarak bilinir. Bu eserler, o döneme ait ilmî birikimi, düşünsel derinliği ve metodolojik yaklaşımlarıyla dikkat çeker. Bu dönemdeki medreseler, âlimlerin yetişmesine ve bilgi üretimine büyük katkı sağlamıştır. Kütüphaneler de bu sürecin önemli bir parçası olmuş, geniş bir kitap koleksiyonuyla âlimlerin araştırmalarına ve eserlerini kaleme almalarına imkân sunmuştur.

Sonuç olarak, Memlûkler Dönemi İslâm dünyasında eğitim, öğretim ve bilgi üretiminin en canlı olduğu zamanlardan biri olmuştur. Bu dönemdeki âlimlerin çalışmaları, İslâm ilimlerinin derinleşmesine ve zenginleşmesine önemli katkılar sunmuştur.⁶¹ Burada konuya ilişkin bir fikir edinmek amacıyla Memlûkler Dönemi'nde gelişim gösteren İslâmi ilimlerine ana hatlarıyla değinmeye çalışacağız. Şöyle ki;

• **Tefsir:** Memlûkler Dönemi'nde tefsir alanında önemli çalışmalar yapılmıştır. Tefsir ilminin iki önemli türü olan rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin en güzel örnekleri bu dönemde verilmiştir. Aynı şekilde ihtisar, haşiye ve belli sure tefsiri geleneği de oldukça yaygınlık kazanmıştır. Tefsir alanındaki çalışmalar neticesinde bu dönemde, Kurtûbî (ö.671/1273), İbn Kesîr (ö.774/1373), Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344), Celâleddînel-Mahallî (ö.864/1459) gibi önemli âlimler yetişmiştir.⁶²

⁶¹Yiğit, “Aynî’yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmi Hareketlerine Genel Bir Bakış”, 29-30.

⁶² Yaşar, *Tâceddin es-Sübki ve Usulcülüğü*, 32-33.

• **Hadis:** Memlûkler Dönemi, gelişim bakımından hadis ilminin altın çağlarından biri kabul edilir. Bu dönemde hadis alanında yazılan ricâl kitapları ve yapılan şerh çalışmalarıyla büyük bir gelişme yaşanmıştır. Bu dönemde İbn Dakiku'l-İd (ö.702/1302), Mızzî (ö.742/1342), İbn Hacer el-‘Askalânî (ö.852/1448), Zehebî (ö.748/1347), Dimyâtî (ö.705/1306), İbn Receb (ö.795/1393), hafız el-İrâkî (ö.806/1403), Haysemi (ö.807/1404), İbnü't-Türkmânî (ö.750/1349), Zekerîyya el-Ensârî (ö.926/1520) gibi meşhur âlimler yetişmiştir.⁶³

• **Kıraât:** Memlûkler Dönemi'nde yaşanan ilmi hareketliliğin neticesinde kıraât ilminin en önemli temsilcilerinden olan ve bu alanda eşsiz eserler telif eden İbnü'l-Cezerî (ö.833/1424) ve İbnü's-Serrâc el-Ca'berî (ö.732/1332), İbrahim b. Musa el-Kerekî (ö.853/1449) gibi önemli kurrâlar yetişmiştir.⁶⁴

• **Fıkıh:** Memlûkler Dönemi'nde İslâmî ilimlerden en çok gelişme gösteren ilim fıkıh olmuştur. Nitekim fıkıh ve fetva alanında en çok müracaat edilen kaynaklar ve görüşlerine en çok itimat edilen fukahâ bu döneme aittir. Örneğin Şâfiî mezhebinde, İzzeddin b. Abdisselam (ö.660/1262), Sadreddin b. Vekil (ö.716/1316), Bedreddin İbn Cemâ'a (ö.733/1332), Takıyüddin es-Sübkî (ö.756/1355), Tâceddin es-Sübkî (ö.771/1370), Bulkiniî (ö.805/1403); Hanefî mezhebinde, Zeylâî (ö.743/1342), Kâkî (ö.749/1348), Bâberti (ö.786/1384) İbnü'l-Hümâm (ö.861/1457), İbn Ebi'l-Vefâ (ö.775/1373); Mâlikî mezhebinde, Karâfî (ö.684/1285), İbn Ferhûn (ö.794/1391); Hanbelî mezhebinde, İbn Kudâme (ö.620/1223), Tûfî (ö.716/1316), İbn Teymiyye (ö.728/1327) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.794/1391) gibi isimler bu dönemde yetişen âlimlere örnek olarak zikredilebilir.⁶⁵

• **Arap Dili:** Memlûkler Dönemi'nde yaşanan ilmi canlılığın neticesinde, Arap dili alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. İbn Manzûr (ö.711/1311), Ebu Hayyân el-Endelüsî, İbn Hişâm (ö.761/1359), İbn Nübâte (ö.768/1366), İbn Mâlik (ö.672/1273), İbn Akîl (ö.769/1367) gibi dilbilimciler bu dönemde yetişmiş meşhur âlimlerdir.⁶⁶

⁶³ Yiğit, “Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmi Hareketlerine Genel Bir Bakış”, 39-40.

⁶⁴ Yiğit, “Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmi Hareketlerine Genel Bir Bakış”, 38.

⁶⁵ Muntasir Muhammed Şentâvî, *et-Terbiyye ve't-Ta'lim fî Bilâdi's-Şâm fî Devleti'l-Memâlikî'l-Bahri* (Ürdün, Câmiatu'l-Mutâ', Basılmamaış Yüksek Lisans Tezi, 1429/2008), 109-113; Yaşar, *Tâceddin es-Sübkî ve Usulcülüğü*, 33.

⁶⁶ Şentâvî, *et-Terbiyye ve't-Ta'lim*, 113-116; Yaşar, *Tâceddin es-Sübkî ve Usulcülüğü*, 34.

2.2. Hayatı

2.2.1. Nesebi

Celâleddîn el-Mahallî'nin nesebi, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim b. Ahmed b. Hâşim b. Şihâb Ebu'l-Abbâs İbnü'l-Kemâl el-Ensârî el-Mahallî şeklindedir. Künyesi Ebu Abdillâh, lakabı ise Celâleddîn'dir.⁶⁷ Doğum yeri olan Nil Nehri'nin Dimyât kolunun batısındaki Mahalletü'l-Kübrâ'ya mensup olması nedeniyle Mahallî nisbesiyle tanınmıştır.⁶⁸ İbnü'l-İmâd'ın "Şezâretü'z-Zehab" isimli eserinde belirtildiğine göre Teftâzân Araplarındandır.⁶⁹

2.2.2. Doğum Yeri ve Tarihi

Çeşitli kaynaklara göre, Celâleddîn el-Mahallî'nin Kâhire'de doğduğu konusunda genel bir uzlaşma bulunmaktadır. Doğum târihi konusunda ise, İsmâil Paşa el-Bağdâdî (ö.1339/1920) dışında tüm soy bilginleri, 1 Şevvâl 791/23 Eylül 1389 tarihinde doğduğunu kabul etmektedirler. Ancak Bağdâdî, kendisinin 790 yılında doğduğunu ifade ederek bu konuda farklı bir görüş ortaya koymuştur.⁷⁰

2.2.3. Tahsili

Mahallî, yaşadığı dönemin ilmi geleneğine uygun olarak ilk eğitimini babasından ve dedesinden almıştır. Kâhire gibi o dönemin önemli ilim merkezlerinden birinde yaşayan Mahallî dönemin ilmi hareketliliğinin etkisiyle yoğun bir ilmi faaliyetin içine girmiş ve Şâfiî, Hanefî ve Mâlikî âlimlerinin ders halkalarına katılarak fıkıh, usulü'l-fıkıh, tefsir, hadis, mantık, kelâm, Arap dili gibi dini ilimlerin her alanında eğitim almıştır.⁷¹ Mahallî, dönemin önemli âlimlerinden ders almıştır. Bu kapsamda fıkıh alanında Siraceddin el-Bulkînî (ö.805/1403), İbrâhim el-Bâcûrî (ö.825/1422) ve Veliyüddin el-İrâkî (ö.826/1423), usulü'l-fıkıh alanında İzzeddin İbn Cemâ'a (ö.767/1366), Bedrüddin Mahmud el-Aksarâyî (ö.825/1422), nahiv alanında Şihâbüddin el-'Uceymî (ö.822/1419) ve Şemsüddin eş-Şatnûfî (ö.832/1429), ferâiz ve hesap ilimleri

⁶⁷Şemsüddin Muhammed es-Sahâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li Ehli Karni't-Tâsi'* (Beyrut: Dâru'l-Ceyyid, ty.), 7/39; Hafız Şemsüddin ed-Dâvudi, *Tabakâtü'l-Müfessirin Ta* (Beyrut: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1403/1973), 2/84; Muhammed b. Ahmed b. İyâs, *Bedâiü'z-Zuhur fi Vekâiidi'd-Duhur*, thk. Muhammed Mustafa (Kâhire: El-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1402/1982), 2/355; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/115; İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zehab*, 9/447.

⁶⁸Sahâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, 7/39; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/115.

⁶⁹İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zehab*, 9/447.

⁷⁰Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 2/202.

⁷¹Sahâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, 7/39.

alanında Nâsiruddin b. Enes el-Mısırî el-Hanefî (ö.807/1405), mantık, cedel ve meâni ilimleri alanında Bedrüddin el-Aksarâyî (ö.825/1422) gibi âlimlerden ders almıştır.⁷²

Mahallî, bir süre Baybarsiyye olarak adlandırılan bir yerde Şemsüddin el-Birmâvî'nin (ö.831/1428) yanında kalarak ondan fıkıh, usulü'l-fıkıh ve Arap dilini öğrenmiş ve büyük fayda sağlamıştır. Şemsüddin el-Bisâtî'den (ö.842/1439) tefsir ve usulü'd-din dersleri almıştır ve bu alanda yetişmesinde bu hocasının büyük katkısı olmuştur.

Hadis alanında Veli el-İrâkî ve İbn Hacer el-'Askalânî'den dersler almış, Alâuddin el-Buhârî'ye (ö.841/1440) büyük hürmet göstermiş ve ondan çok faydalanmıştır. Şâfiî âlimlerden Mecdüddin el-Birmâvî (ö.834/1431), Veli el-İrâkî, Mâlikî âlimlerden Şihâbüddin el-Mağrâvî el-Mâlikî (ö.820/1417), Hanefî âlimlerden Nizâmüddin es-Seyrâmi (ö.833/1430) ve Şemsüddin ed-Deyrî (827/1424) gibi âlimlerden dersler almıştır.⁷³ Ayrıca Kemâleddin ed-Demîrî (ö.808/1405), Şihâbüddin İbnü'l-İmâd ve Bedreddin et-Tanbedî (ö.809/1407) gibi birçok âlimin derslerine katılmıştır.⁷⁴

Çağının önemli âlimleri arasında yer alan Mahallî, üstün zekâ ve muhakeme gücüne sahipti. Mahallî'nin kendi zekâsı hakkında ifadeleri, çevresindekilerin de onun zekâ seviyesine dair görüşleriyle örtüşmektedir. Kendisi, "Benim anlayışım asla hatayı kabul etmez." demiş ve çevresindeki insanlar da onun zekâsını, "Mahallî'nin zekâsı elması bile deler." şeklinde nitelendirmişlerdir.⁷⁵

Bu noktada, Mahallî'nin sahip olduğu üstün zekâsı ve muhakeme gücü sayesinde kendini geliştirdiği ve kendi çabalarıyla akranları arasında öne çıktığı görülmektedir. Kendi gayretiyle, akli ve nakli ilimlerde dönemin önde gelen âlimleri arasına girmiş ve değişik ilimlerde kıymetli eserler kaleme almıştır.⁷⁶ Mahallî'nin, sadece hafıza gücü üzerinden değil, aynı zamanda derin kavrayışı ve muhakeme kabiliyetiyle de bilgiyi işleme ve sentezleme yeteneği ön plana çıkmaktadır. Bu durum, onun dini ilimler alanında önemli bir konuma gelmesini sağlamıştır.

⁷²Sahâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, 7/39-40; Şevkânî, *el-Bedrü'l-Tâli*, 2/115.

⁷³Sahâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, 7/39-40; Celâleddin el-Mahallî, *Şerhü'l-Verekât fî Usulî'l-Fıkıh*, thk. Hüsâmeddin b. Musâ Afâne (Filistin: Câmîatü'l-Kudüs, 1420/1999), 27-28.

⁷⁴Sahâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, 7/40.

⁷⁵Sahâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, 7/40.

⁷⁶İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 9/447; Abdurrahmân b. Ebi Bekir es-Süyuti, *Hüsnu'l-Muhâdara fî Târihi Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Ebü'l-Fazl İbrâhim (Mısır: Dâru İhyâ-i Kütübi'l-Arabiyye, 1387/1967), 1/443;

Mahallî, geçimini sağlamak amacıyla babasının mesleği olan kumaş ticaretiyle uğraşmıştır. Ancak ilmi ilgi ve tutkusu nedeniyle dükkânını birisine devrederek, kumaş ticaretiyle uğraşmayı bırakıp kendisini tedris ve telif faaliyetlerine adanmıştır.⁷⁷ Mahallî'nin ilmi alandaki etkinlikleri, 844/1440 yılında eş-Şihâb el-Kûrânî'nin yerini aldığı Berkûkiyye Medresesi'nde fıkıh dersleri vermeye başlamasıyla başlamıştır. Ardından, 852/1448 yılından itibaren İbn Hacer el-‘Askalânî'nin yerini aldığı Müeyyediyye Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır.⁷⁸

Mahallî'nin ticaret hayatından çıkıp tedris ve telif faaliyetlerine yönelmesi, onun ilmi merakının ve bilgi birikiminin paylaşımı konusundaki kararlılığının bir yansımasıdır. Kumaş ticaretiyle kazandığı deneyim ve geliri, ilmi çalışmalarını finanse etmek için kullanmış ve bilgi paylaşımı üzerine odaklanmıştır. Bu şekilde, hem ticaret alanında hem de akademik alanda başarıyla faaliyet göstermiştir. Mahallî'nin fıkıh dersleri verdiği Berkûkiyye Medresesi ve daha sonra Müeyyediyye Medresesi, onun ilmi etkinliklerinin odak noktaları olmuştur. Bu medreselerde ders vererek, kendi bilgi birikimini öğrencilere aktarmış ve ilmi mirasın devamlılığını sağlamıştır.

2.2.4. Hocaları

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Mahallî, akli ve nakli ilimlerdeki gelişmenin zirve yaptığı bir dönemde Kâhire'de yaşamış ve dönemin önemli âlimlerinden fıkıh, usul, tefsir, hadis, mantık, beyân gibi hem akli hem de nakli ilimleri öğrenmiştir. Mahallî'nin bilgi ve öğrenim süreci, çeşitli önemli hocaların öğretileriyle şekillenmiştir. Bu hocaların rehberliği ve öğretileri, Mahallî'nin geniş bir ilmi birikim elde etmesine ve o dönemin önemli âlimleri arasında saygın bir konuma gelmesine katkıda bulunmuştur. Onun bu hocalardan aldığı derin ve geniş perspektifli bilgi, kendi ilmi çalışmalarında ve eserlerinde önemli bir temel oluşturmuştur. Bu kısa açıklamalardan sonra Mahallî'nin istifade ettiği meşhur hocaları hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

• **Ebû Hafs Sirâceddin Ömer b. Reslân b. Nasir el-Bulkînî:** 724/1324 yılında Kâhire'nin kuzeyinde bulunan Garbiye bölgesindeki Bulkine'de doğmuştur. Küçük yaşlarda ilim tahsil etmeye başlayan el-Bulkînî, yedi yaşında hafızlık eğitimini tamamlamış ve fıkıh, fıkıh usulü, kiraât, nahiv gibi alanlarda tahsil görmüştür. On iki

⁷⁷Sükrü Arslan, “Mahallî”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/326-327, Sahâvi, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, 7/41.

⁷⁸Sahâvi. *Ed-Dav'ü'l-Lâmi*, 7/ 40; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, 2/115; İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 9/448.

yaşındayken babasıyla birlikte Kâhire'ye gitmiş ve burada Takıyüddin es-Sübkî, Ebû Hayyân el-Endelûsî, el-Mizzî (ö.742/1341), Zehebî gibi dönemin önde gelen âlimlerinden fıkıh usulü, hadis ve Arap dili dersleri almıştır. Bulkînî, Berkûkiyye ve Hicâziyye medreseleri ile Amr b. Âs ve İbn Tolun Câmii'nde müderrislik yapmış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. 805/1403 yılında Kâhire'de vefat etmiştir. El-Bulkînî'nin yaşamı, eğitim gördüğü âlimler ve öğrencilere verdiği eğitim ile Kâhire'nin dini ilimlerdeki önemli isimlerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁷⁹

• **Nâsirüddin Muhammed b. Abdirrahim el-Hanefî el-Mısırî:** İbnü'l-Fürât diye meşhur olmuştur. 735/1335 yılında Kâhire'de doğmuştur. İlim tahsiline dönemin önemli âlimlerinden hadis ve fıkıh dersleri alarak başlamıştır. Ebû Bekir es-Sannâc, Zehebi, Ebû'l-Hasan el-Bendenicî, Necmeddin Yusuf ed-Dülâsî gibi âlimlerden hadis öğrenmiş ve onlardan icâzet almıştır. İbnü'l-Fürât, târih ilmine olan ilgisiyle dikkat çekmiş ve “*Târihu'd-Düvel ve'l-Mülük (Târihu İbni'l-Fürât el-Hanefî, et-Tariku'l-Vâzihü'l-Meslûk ilâ Terâcimi'l-Hulefâ ve'l-Mülük)*” adlı meşhur eserini yazmıştır. İbnü'l-Fürât, Yüz cildi bulan eserinin müsveddelerinden sadece yirmisini temize çekebilmiştir. İbnü'l-Fürât, 807/1405 yılında Kâhire'de vefat etmiştir.⁸⁰

• **Ebû İshâk Burhâneddin İbrâhim b. Ahmed b. Ali b. Süleymân el-Bâcûrî:** 750/1350 yılında Mısır'ın kuzeyindeki Menûfiyye bölgesine bağlı Bâcûr köyünde dünyaya gelmiştir. Kâhire'ye gelip Kur'ân-ı Kerim ve bazı metinleri ezberleyerek tahsiline başlamıştır. Cemâleddin el-Esnevî (ö.772/1370) ve Sirâceddin el-Bülkînî'den fıkıh dersleri almıştır. 775 yılında Haleb'e giderek Şihâb el-Ezraî'den (ö.783/1381) fıkıh ve diğer bazı dersleri almıştır. Bâcûrî, nahiv, usulü'l-fıkıh gibi alanlarda da kendini geliştirse de özellikle fıkıh alanında devrin tanınmış âlimleri arasına girmiştir. Mahallî, kendisinden fıkıh dersi almıştır. Bâcûrî, 825/1422 yılında vefat etmiştir.⁸¹

• **Ebû Zür'a Veliyyüddin Ahmed b. Abdirrahim el-Kürdi el-Mihrânî:** 3 Zilhicce 762/4 Ekim 1361 tarihinde Kâhire'de dünyaya gelmiştir. Babası olan Zeynüddin el-İrâkî (ö.806/1404), önemli bir hadis âlimi olup aslen Irak kökenli Kürt bir aileden gelmektedir. Bu sebeple, Ebû Zür'a da İbnü'l-İrâkî künyesiyle tanınmıştır. İbnü'l-İrâkî, ilk eğitimini babasından almış ve genç yaşta babasıyla birlikte Dımaşk'a

⁷⁹ Mustafa Uzunpostalcı, “*Bulkinî*”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/410-411; Süyutî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/329.

⁸⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 9/107-108; Sadi Kucur, “*İbn Fûrât, Nâsiruddîn*”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/45-46.

⁸¹ Sahâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, 1/17-20, Süyutî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/439.

gitmiştir. Bu şehirde, İzzeddin İbnü Cemâ'a ve İbn Nübâte el-Mısırî gibi önemli âlimlerden dersler almıştır. Babasının rehberliğiyle İbn Râfi' gibi bilginlerden hadis dersleri almış ve Kudüs'e giderek tanınmış âlimlerden icazet almıştır. Daha sonra Kâhire'ye dönen İbnü'l-İrâkî, özellikle hadis, fıkıh ve usulü'l-fıkıh alanlarında kendini geliştirmiştir. Baybarsiyye, Nasırıyye, Fâzılıyye medreselerinde ders vermiş, ayrıca Kâmilîyye Dâru'l-hadis ve İbn Tolun Câmî'nde müderrislik yapmıştır. Mısır hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak tarafından 824/1421 yılında Mısır kâdılıkudatlığına atanmıştır. 826/1423 yılında Kâhire'de vefat etmiştir.⁸²

• **Ebû Abdillah Şemsüddin Muhammed b. Abdiddâim el-Birmâvî:** 763/1362 yılında Mısır'ın kuzeybatısında Garbiye velâyetine bağlı Birmâ kasabasında dünyaya gelmiştir. Daha sonra Kâhire'ye yerleşmiş ve genç yaşlarda ilim tahsiline başlamıştır. Burada Burhâneddin İbn Cemâ'a, Bedreddin Zerkeşi (ö.794/1392), Ömer b. Reslân, el-Bulkînî, İbnü'l-Mülakkın (ö.804/1401), Zeynüddin el-İrâkî (ö.806/1404) gibi âlimlerden ders almıştır. 821/1418 yılında Dımaşk'a giden el-Birmâvî, burada Revâhiyye ve Eminîyye gibi medreselerde müderrislik yapmıştır. 826/1423 yılında tekrar Kâhire'ye dönmüş ve kendini fetvâ, tedris ve telif faaliyetlerine vermiştir. Özellikle fıkıh, fıkıh usulü ve Arap dilinde dönemin tanınmış âlimleri arasında yer almıştır. El-Birmâvî, 831/1428 yılında Kudüs'te vefat etmiştir.⁸³

• **Ebû Abdillah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Bisâtî:** 760/1359 yılında Mısır'ın kuzeybatısındaki Garbiye vilâyetine bağlı Bisât köyünde dünyaya gelmiştir. İlim yolculuğuna Kur'ân-ı Kerim ve bazı metinleri ezberleyerek başlayan el-Bisâtî, ardından Kâhire'ye gitmiş ve yoğun bir ilim tahsiline girmiştir. Nüreddin el-Mağribî'nin yanında yirmi yıl kadar süre öğrencilik yapan el-Bisâtî, devrin tanınmış âlimlerinden İbn Haldûn, İbn Cemâ'a, Zeynüddin el-İrâkî, İbnü'l-Hâim, Nüreddin ed-Demirî gibi âlimlerden fıkıh, fıkıh usulü, usulü'd-din, kelâm, Arap dili, mantık, felsefe, belâgat, tıp, geometri gibi farklı ilim dallarında ders almıştır. 805 yılından itibaren ders vermeye başlayan el-Bisâtî, Şeyhuniyye Medresesi'nde Mâlikî fikhî okutmuş, ayrıca Sâhibiyye, Cemâleddin ve Berkûkiyye medreselerinde de müderrislik yapmıştır. Mahallî, özellikle

⁸²Mehmet Yaşar Kandemir, "İbnü'l-İrâkî", Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/90-92; Süyutî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/363.

⁸³Şevkânî, *el-Bedrü'l-Tâli*, 2/181; Süyutî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/439.

usulü'l-fıkıh ve usulü'din alanlarında kendisinden çok istifade etmiştir. Bisâtî, 842/1439 yılında vefat etmiştir.⁸⁴

• **Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-'Askalânî:** 773/1372 yılında doğmuştur. Kendisi, yedinci kuşaktan gelen dedesi Hacer'e atfen İbn Hacer olarak bilinir. Genç yaşlarda ilim öğrenimine başlayan el-'Askalânî, fıkıh, fıkıh usulü, Arap dili, hesap bilimi, şiir ve edebiyat gibi çeşitli ilim dallarında eğitim almıştır. Ancak, asıl uzmanlık alanı hadis ilmi olmuştur. 796/1394'ten itibaren hadis ilmine tamamen yönelmiş ve dönemin önde gelen hadis bilginlerinden Zeynüddin el-İrâkî tarafından “hafız” unvanı verilmiştir. 806/1403 yılında resmi olarak müderrislik görevine başlamış, Mahmüdiyye, el-Müstecidde, Zeyniyye medreselerinde, ayrıca İbn Tolun Câmii, Eşrefiyye ve Kâmilîyye Dâru'l-hadis'lerinde hadis dersleri vermiştir. Bunun yanı sıra, Şeyhuniyye, Şerefiyye, Müeyyediyye, Sâlihiyye ve Salâhiyye medreselerinde fıkıh dersleri de vermiştir. 852/1449 yılında dizanteri hastalığına yakalanarak Kâhire'de vefat etmiştir. 'Askalân'nin ölümü, ilim ehli tarafından büyük bir kayıp olarak değerlendirilmiştir.⁸⁵

Mahallî'nin, kaynaklarda zikredilen ve yukarda değinmediğimiz diğer bazı hocalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Burhâneddin İbrâhim el-Ebnâsî (ö.801/1399)

Sirâcüddin Ömer b. el-Mülakkın (ö.804/1401)

Ahmed b. İmâd el-Akfehsî (ö.808/1405)

Muhammed b. Enes b. Ebubekir et-Tabendâvî (ö.809/1407)

Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Ğarâkî (ö.816/1413)

İzzeddin Muhammed b. Ahmed b. Hıdır (ö.818/1415)

Şerafüddin İbnü'l-Küveyk er-Rabî (ö.821/1419)

Şemsüddin b. el-Cezirî (ö.833/1430)

Şemsüddin Muhammed b. İsmâil el-Venâî (ö.849/1445)

⁸⁴ Sahâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, .7/ 5-7; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/112-113.

⁸⁵ Kandemir, “İbn Hacer”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/514-531; Süyuti, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/364.

Şemsüddin Muhammed b. Ali el-Kayâtî (ö.850/1446)⁸⁶

2.2.5. Öğrencileri

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Mahallî'nin Kâhire'deki Berkûkıyye ve Müeyyediyye Medreseleri'nde müderrislik görevini üstlenmiş olması ve buna ek olarak adının şöhretiyle uzak bölgelerden gelenlerin, icâzet ve fetva almak amacıyla ona başvurmuş olmaları, Mahallî'nin pek çok öğrenci yetiştirmesine zemin hazırlamıştır. Mahallî'nin tanınmış öğrencileri şunlardır:

• **Ebû'l-Fazl Necmeddin Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân ez-Zer'î ed-Dımaşkî:** 22 Rebiü'l-evvel 831/1428 yılında Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir. Büyük dedesi, Dımaşk'a bağlı Aclûn'de kâdılık yaptığı için İbnü Kâdî Aclûn künyesiyle şöhret bulmuştur. İlk eğitimini babasından alan İbnü Kâdî Aclûn, küçük yaşlarda Kur'ân-ı Kerim'i ve yirmiden fazla muhtasar eserleri ezberlemiştir. Dımaşk'ta, eş-Şîrvânî, Alâüddin el-Kirmânî, Ebû'l-Fazl el-Ğazzî gibi âlimlerden ders almıştır. 850/1446 yılında babasıyla birlikte Kâhire'ye giden İbn Kâdî Aclûn, burada İbn Hacer el-'Askalânî, Bedreddin el-Aynî, İbnü'l-Hümâm, Mahallî, eş-Şümunnî gibi âlimlerden tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, ferâiz, hesap dersleri almıştır. Özellikle Şâfiî fıkı olmak üzere tefsir, kelâm, hadis gibi birçok ilimde temayüz etmiştir. İbnü Kâdî Aclûn, Kâhire'de İbn Tolun Câmîi ve Hicâziyye Medresesi'nde; Dımaşk'ta da, Zâhiriyye, Atabekiyye, Aziziyye, Rükniyye, en-Nâsiriyyetü'l-Cevvâniyye, eş-Şâmiyyetü'l-Cevvâniyye gibi farklı medreselerde müderrislik yapmıştır. 876/1472 yılında vefat etmiştir.⁸⁷

• **Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali el-Bastî el-Kalesâdî:** 815/1412 yılında Endelüs'ün Bestâ şehrinde dünyaya gelmiştir. El-Kalesâdî diye meşhur olmuştur. İlim tahsiline Bestâ'da başlayan el-Kalesâdî, el-Fakih Aziz, Muhammed el-Kusturlî, Ebû Bekir el-Beyyâz, Muhammed b. Muhammed el-Beyânî gibi âlimlerden başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere fıkıh, nahiv, hesap ilimlerini ders almıştır. Kalesâdî, ilim tahsili için farklı yerlere ilim yolculukları gerçekleştirmiştir. Bestâ'dan Menkeb şehrine giden Kalesâdî, burada Ebû Abdillâh el-Becelî, Ebû'l-Hasan el-Âmirî gibi âlimlerden fıkıh, nahiv dersleri almıştır. Ardından 840/1437 yılında Tilimsân'a giderek, Ebû'l-Abbâs İbn Zâğû, İbn Merzuk el-Hafid, Kâsım b. Said el-Ukbânî, Muhammed b. Neccâr, gibi

⁸⁶ Mahallî, *Şerhü'l-Verekât*, 29-30.

⁸⁷ Kallek, "*İbnü Kâdî Aclûn, Necmüddin*", Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/99-100; Sahâvi, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, 8/322; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, 2/197.

âlimlerden tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü, mantık, meâni, beyân, hesap, ferâiz, hendese (geometri) alanlarında istifade etmiştir. Kalesâdî, 847/1445 yılının sonlarında Tunus’a giderek Kâdî Muhammed b. Ukkâb, Ahmed el-Kaşânî, Ahmed el-Manastirî; ardından Kâhire’ye giderek İbn Hacer el-‘Askalânî, Celâleddîn el-Mahallî gibi âlimlerden ders almıştır. Kalesâdî, 891/1486 yılında vefat etmiştir.⁸⁸

• **Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sahâvî:** 831/1428 yılında Kâhire’de dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda hafızlığını bitiren Sahâvî, ilk dini bilgileri İsbâ b. Ahmed el-Kâhirî ve Hüseyin b. Ahmed el-Ezherî gibi dönemi meşhur âlimlerinden alarak tahsiline başlamıştır. Yoğun bir ilim tahsili faaliyetine başlayan Sahâvî, Bedreddin el-‘Aynî, Abdüsselâm el-Bağdâdî, İbnü’d-Deyrî, Bulkinî, Bisâtî, Necmeddin İbn Kâdî Aclûn, İbn Kâdî Şühbe, Celâleddîn el-Mahallî, İbn Hacer el-‘Askalânî’nin aralarında bulunduğu yaklaşık dört yüz âlimden hadis, fıkıh, fıkıh usulü, Arap dili, tefsir, Şiir, târih dersleri almış ve akranları arasında temayüz etmiştir. Sahâvî’nin asıl ihtisas alan ise hadis ilmidir. Yedi yaşından itibaren İbn Hacer el-‘Askalânî’nin yanında hadis dersleri almış ve hocasının yanında İbn Salâh’ın “*Ulumü’l-Hadis*”i, Şâfiî’nin “*Menâkıb*”ı ve hocasının “*Fethü’l-Bârî*” gibi eserleri okumuştur. Hocasının vefatına kadar Kâhire’de kalarak derslerine devam eden Sahâvî, hocasının vefatının ardından ilim yolculuklarına başlamış ve Halep, Kudüs, Dimaşk, Hema, Mekke, Medine gibi yerlere giderek buralarda bulunan önemli âlimlerden hadis dersleri almıştır. Dönemin en önemli âlimleri arasına girmeyi başaran Sahâvî iki yüze kadar eser kaleme almış; ancak bunların büyük bir bölümü günümüze ulaşamamıştır. Sahâvî, evinde ve mescitlerde verdiği ders halkaları dışında Fazılıyye, Berkûkiyye, Sargatmışıyye, Darü’l-hadisî’l-Kâmilîyye gibi medreselerde hadis okutmuştur. 902/1497 yılında vefat etmiştir.⁸⁹

• **Ebû İshâk Burhâneddin İbrâhim b. Muhammed b. Ebi Bekr el-Makdisî:** 836/1433 yılında Kudüs’te dünyaya gelmiştir. İbn Ebi Şerif künyesiyle meşhur olmuştur. İlk eğitimini abisi Kemâleddin Muhammed İbn Ebû Şerif’ten (ö.906/1500) almıştır. Küçük yaşlarda hafızlığını bitiren İbn Ebû Şerif, Şemsüddin İbn İmrân’dan İbn Kesîr ve Ebû Amr kırâatları üzere tecvit dersleri almıştır. Sirâceddin er-Rumî ve Yakub er-Rumî gibi âlimlerden Arap dili, usul, mantık, meâni ve Hanefî fıkıh derslerini almıştır. Daha sonra Kâhire’ye giden İbn Ebû Şerif, burada Alemüddin el-Bulkinî,

⁸⁸ Sahâvî, *ed-Dav’ü’l-Lâmi*, 6/14-15.

⁸⁹ Şevkânî, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/174-176.

Şemsüddin el-Kâyati, İbn Hacer el-‘Askalânî’den fıkıh; İbnü Deyrî’den (ö.867/1463) tefsir; Ahmed b. İsmâil el-İbşitî’den ferâiz ve hesap dersleri almıştır. Ayrıca Emin Aksarâyî’den Teftâzânî’nin (ö.792/1390) “*Şerhü’l-‘Akâid*”ini, Celâleddîn el-Mahallî’den “*Cem’ü’l-Cevâmi*” üzerine yazdığı “*el-Bedrü’t-Tâli*” adlı şerhini okumuştur. 853/1449 yılında babası ve kardeşiyle beraber hacca giden İbn Ebû Şerif, burada Necmeddin İbn Fehd el-Mekkî (ö.885/1480), Ebû’l-Feth İbnü’l-Merâği (ö.859/1455), İbnü Ziyâ (ö.854/1450) gibi âlimlerden hadis dersleri almıştır. İbn Ebû Şerif, Ezher ve İbn Tolun Camileriyle, Câmi’atü’l-Fekkâhin, Hicâziyye, Salâhiyye ve Gavri medreselerinde müderrislik yapmıştır. 923/1517 yılında Kâhire’de vefat etmiştir.⁹⁰

• **Ebû’s-Sıdk İbn Kâdi Aclûn Takıyüddin Abdullâh b. Ahmed b. Abdurrahmân ez-Zer’î ed-Dımaşkî:** Necmeddin İbn Kâdi Aclûn’un kardeşidir. 841/1438 yılında Dımaşk’ta dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babası, abisi Necmüddin ve Şemsüddin eş-Şirvânî gibi âlimlerden alan İbn Kâdi Aclûn, küçük yaşlarda Kur’ân-ı Kerim ve birçok muhtasar eser ezberlemiştir. 860/1456 yılında Kâhire’ye gitmiş ve burada Sâlih b. Ömer el-Bulkinî, Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî, İbn Hacer, Mahallî gibi birçok âlimden hadis ve fıkıh dersleri almıştır. İbn Kâdi Aclûn, Dımaşk’ta Emeviyye Câmiî ile Şâmiyyetü’l-Berrâniyye Medresesinde; Kâhire’de, Ömeriyye Medresesi’nde Şâfiî fikhî okutmuştur. 928/1522 yılında Dımaşk’ta vefat etmiştir.⁹¹

• **Ebû’l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekir b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî:** 1 Receb 849/1445 yılında Kâhire’de dünyaya gelmiştir. Dedeleri orta Mısır’daki Asyût’ta yaşadıkları için Suyûtî nisbesiyle meşhur olmuştur. Dedelerinden biri Asyût’a gelmeden önce Bağdat’a bağlı Hudayriye’de bulunduğundan Hudayrî nisbesiyle de anılır. Suyûtî henüz beş yaşlarındayken, babası Kemâleddin Ebû Bekir, vefat edeceğini hissedince onu İbnü’l-Hümâm (ö.861/1457) ve Mahallî gibi medrese arkadaşlarına emanet etmiştir. Küçük yaşlarda hafızlığını bitiren Suyûtî, Cemmâîlî’nin (ö.600/1203) “*Umdetü’l-ahkâm*”ını, Nevevî’nin “*Minhâc*”ını, İbnü Mâlik’in (ö.672/1274) “*Elfiyye*”sini ve Beyzâvî’nin “*Minhâcü’l-vusul*”unu ezberlemiştir. 864/1460 yılında ilim tahsiline yoğunlaşan Suyûtî, Celâleddînel-Mahallî, Alemüddin el-Bulkinî, Şerafüddin el-Münâvî, Takıyüddin eş-Şıblî el-Hanefî,

⁹⁰ Ali Özek, “İbn Ebi Şerif, Burhâneddin”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/440-441; Şehâvî, *ed-Dav’ü’l-Lâmi*, 1/134-136; Şevkânî, *el-Bedrü’t-Tâli*, 1/26-27.

⁹¹ Kallek, “İbn Kâdi Aclûn, Takıyüddin”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/100; Zirikî, *el-A’lâm*, 2/66-67.

Mühyüddin el-Kâfî, Seyfüddin el-Hanefî gibi dönemin önemli âlimlerinden fıkıh, tefsir, hadis, Arap dili, belâgat, meânî dersleri almış ve bu ilimlerde temayüz etmiştir. Suyûtî, 866/1462 yılından itibaren başladığı telif faaliyetleri sonucu, daha önce telif edip imha ettikleri hariç, üç yüze kadar eser telif etmiştir. Hayatını son beş yılında inzivâyâ çekilen Suyûtî, 911/1505 yılında vefat etmiştir.⁹²

Mahallî'den istifade eden diğer bazı öğrencilerinin isimleri şu şekildedir:

Abdürrahmân b. Ahmed b. Muhammed el-Kamûlî (ö.864/1460).

Muhammed b. Abdillâh b. Kâdî Aclûn (ö.876/1472).

Takîyüddin el-Cerrâî (ö.883/1478).

Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrahmân el-Bulkinî (ö.890/1485).

Muhammed b. Muhammed el-Feyyûmî (ö.893/1488).

Yusuf b. Şâhin el-'Alâî (İbn Hacer el-'Askalânî'nin torunu) (ö.899/1494).

Yahyâ b. Muhammed b. Sâ'd el-Kabbânî (ö.900/1495).

Nüreddin es-Semhûdî (ö.911/1506).

Muhammed b. Dâvud el-Bâzelî (ö.925/1519).

Abdülhak b. Muhammed es-Sinbâtî.

Muhammed b. Abdülmün'im el-Cercerî.

Ahmed b. Muhammed el-Menûfî.

Muhammed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşkî.

Ebû Bekr b. Abdillâh b. Abdîrrahmân.

Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim el-Bâcûrî.⁹³

2.2.6. Eserleri

Celâleddîn el-Mahallî, Memlûkler Dönemi'nde yaşamış önemli bir âlim olarak tanınır. Onun ilmi faaliyetleri tedrisatla sınırlı kalmamıştır. Bunun yanında yoğun ilmi faaliyetleri ve üstün zekâsı sayesinde birçok alanda birbirlerinden kıymetli eserler de telif etmiştir. Özellikle tefsir alanında telifine başlayıp öğrencisi es-Suyûtî tarafından

⁹² Halit Özkan, “Süyûtî”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/188-198; Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/336-339.

⁹³ Mahallî, *Şerhü'l-Verekât*, 31-32.

tamamlanmış olan “*Tefsirü'l-Celâleyn*” adlı eseri, İslâm dünyasında oldukça kabul görmüş ve Kur’ân’ın anlaşılmasına yönelik önemli bir kaynak olarak kabul görmüştür. Mahallî’nin diğer önemli eserleri arasında fıkıh, hadis, dilbilim ve mantık gibi alanlarda kaleme aldığı eserler bulunmaktadır. Mahallî’nin telif ettiği eserler, döneminin ilmi atmosferini yansıtarak İslâm dünyasında geniş bir etki yaratmıştır. Bu eserler, hem fıkıh usulü ve fıkıhla ilgilenenler için hem de genel olarak İslâm dünyasının ilmi mirasını inceleyenler için önemli kaynaklardır. Mahallî’nin eserleri, onun bilgi birikimi, zekâsı ve ilmi altyapısının bir göstergesi olarak değerlendirilir. Mahallî’nin, tespit edebildiğimiz kadarıyla eserleri şunlardır:

- ***Tefsirü'l-Kur’ân***: Mahallî’nin Kur’ân-ı Kerim tefsirine yönelik eseridir. Mahallî, Kur’ân-ı Kerim’i Kehf süresinden başlayarak Nâs süresine kadar tefsir etmiş, daha sonra Fâtîha süresinin tefsirine başlamış fakat ömrü yetmediğinden eserini tamamlayamamış, Fatiha süresinden itibaren öğrencisi Celâleddîn es-Suyûtî tamamlamıştır.⁹⁴ Bu yüzden eser, “*Tefsirü'l-Celâleyn*” diye meşhur olmuştur. Eserin ilki 1211/1796 yılında Delhi’de olmak üzere birçok kez basımı yapılmıştır.

- ***Kenzü'r-Râğibin fî Şerhi Minhâcî't-Tâlibin***: İmam Nevevi’nin (ö.676/1277) Şâfiî fıkhnın temel metinlerinden ve Şâfiî muhitinde en çok itibar gören “*Minhâcü't-Tâlibin*” isimli eserinin şerhidir.⁹⁵ Eser, Şihâbüddin Ahmed b. Ahmed el-Kalyûbi (ö.1069/1659) ve Şihâbüddin Ahmed el-Burullusî’nin (ö.957/1550) haşiyeleriyle beraber defalarca basılmıştır.(Mekke 1305, Kahire 1283, 1306, 1318, 1327, Beyrut 1415).

- ***Şerhü'l-Verekât fî Usulü'l-Fıkıh***: İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî’nin (ö.478/1085) usulü'l-fıkha dair “*el-Verekât*” isimli eserinin şerhidir.⁹⁶ Eser, biri Abdullâh Muhammed Derviş’in tahkikiyle (Suriye 1420/1999) olmak üzere defalarca basılmıştır. (Kahire 1329/1911, 1344/1926, 1356/ 1938, 1374/1955; Riyad 1417/1996; Kudüs 1420/1999).

- ***El-Bedrü't-Tâli’ fî Halli Cem’i'l-Cevâmi’***: Tâceddin es-Sübkî’nin usulü'l-fıkıha dair eseri olan Cem’i’l-Cevâmi’ üzerine yazılmış en güzel şerhlerden biridir.⁹⁷

⁹⁴ Sahâvi, *ed-Dav’ü'l-Lâmi*, 7/ 40; Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/444.

⁹⁵ Sahâvi, *ed-Dav’ü'l-Lâmi*, 7/40; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, 2/115; Bağdâdi, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 2/202.

⁹⁶ Sahâvi, *ed-Dav’ü'l-Lâmi*, 7/40; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, 2/115; Bağdâdi, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 2/202; Mahalli, *Şerhü'l-Verekât*, 34.

⁹⁷ Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/444; İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 9/448, Bağdâdi, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 2/202.

Eser, (Bulak 1285, 1287; Kahire 1308, Beyrut 1426/2005 –Murtezâ Ali b. Muhammed ed-Dâğistânî'nin tahkikiyle-) defalarca basılmıştır. Çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

• ***El-Envâru'l-Mudiyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye***: Ebû Abdillâh Muhammed b. Said el-Bûsîrî'nin (ö.695/1296) “*el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye*” adını verdiği Kasidetü'l-Bürde'sinin şerhidir. “*Şerhü Bürdeti'l-Medih*” şeklinde de anılmaktadır.⁹⁸ Eser, Nebile Aygün tarafından “*Celâleddînel-Mahallî ve el-Envârü'l-Mudiyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye*” adıyla 2019 yılında tahkiki yapılarak yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur.

• ***Şerhü'l-İ'râb 'an Kavâ'id'il-İ'râb***: Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf İbn Hişâm'ın (ö.761/1360) nahiv ilmine dair “*el-İ'râb 'an Kavâ'id'i'l-İ'râb*” isimli eserinin şerhidir.⁹⁹ Eser, Abdülfettâh Fuâd Bedevî tarafından Filistin/Gazze'de bulunan el-Câmi'atü'l-İslâmiyye'de tahkiki yapılarak yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiş ve 1429/2008 tarihinde neşredilmiştir.

• ***Kenzü'z-Zehâir***: Takıyüddin es-Sübki'nin siyer alanına dair “*et-Tâ'iyye*” isimli eserinin tamamlanmamış şerhidir.¹⁰⁰ Eserin bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde 1081 numarayla, bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi'nde 02070 numarayla kayıtlıdır.

• ***Muhtasaru't-Tenbîh***: Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin (ö.476/1083) Şâfiî fikhına dair “*et-Tenbîh fî Furû'i's-Şâfi'iyye*” isimli eserinin muhtasarıdır.¹⁰¹

• ***Şerhü's-Şemsiyye***: Necmüddin b. Ömer el-Kazvî'nin (ö.675/1277) mantık ilmine dair “*Metnü'r- Risâltü's-Şemsiyye fî'l-Kavâ'id'i'l-Mantıkıyye*” isimli eserinin şerhidir. Mantık ilmiyle ilgilenen ilim erbâbının çokça önemseddiği bir çalışmadır.¹⁰²

• ***Şerhu Teshîli'l-Fevâid fî'n-Nahv***: İbn Mâlik en-Nahvî'nin (ö.672/1274) “*Teshîlü'l-Fevâid ve Tekmilü'l-Mekâsîd*” isimli eserinin şerhidir.¹⁰³

• ***Şerhü'l-Maksura li İbni Hazm***: Mahallî bu eserini tamamlamamıştır.¹⁰⁴

⁹⁸ Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/444; İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 9/448; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, 2/84; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 2/202.

⁹⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 9/448; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, 2/84; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 2/202.

¹⁰⁰ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 2/202.

¹⁰¹ Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/444;

¹⁰² İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 9/448; Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/444.

¹⁰³ Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/444; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 2/202.

• **Menâsiku'l-Hac:** Eserin bir nüshası, Suriye'de bulunan Mektebetü'l-Esedü'l-Vataniyye (Esad Ulusal Kütüphanesi)'de 2094 numarayla kayıtlıdır.¹⁰⁵

• **El- Haşiye 'alâ Şerhi Câmiü'l-Muhtasarât:** Kemâleddin Ahmed b. Ömer b. Ahmed el-Medlecî'nin kendi eseri olan “Câmiü'l-Muhtasarât” üzerinde yazdığı şerhinin haşiyesidir.¹⁰⁶

• **Şerhü'l-'Arûz:** Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Endelüsî'nin “el-'Arûz” isimli eserinin şerhidir.¹⁰⁷

• **El-Haşiye 'alâ Cevâhiri'l-Bahreyn:** Esnevî'nin Şâfiî fikhına dair “Cevâhirü'l-Bahreyn” isimli eserinin tamamlanmamış şerhidir.¹⁰⁸

- **Kitâbü'l-Cihâd**¹⁰⁹.

- **Et-Tıbbü'n-Nebevî**¹¹⁰.

- **El-Kavlü'l-Müfid fî'n-Nîli's-Sa'id**¹¹¹.

- **El-Cehru bi'l-Besmele**¹¹².

2.2.7. Vefatı

Yoğun bir ilmi tahsil, tedris ve telif faaliyetleriyle geçen bir ömrün sonlarında Mahallî, 863 yılı Ramazan ayının ortasında hastalanmış ve bu hastalığın etkisiyle 1 Muharrem 864/ 28 Ekim 1459 yılında Kâhire'de 73 yaşında vefat etmiştir. Mahallî'nin cenaze namazı büyük bir kalabalık tarafından Bâbü'n-Nasr'da kılınmış ve aile mezarlığına defnedilmiştir. Mahallî'nin vefatıyla insanlar büyük bir üzüntü yaşamış ve O'nu hayırla yâd etmişlerdir.¹¹³

¹⁰⁴ Bağdâdi, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 2/202.

¹⁰⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 9/448; Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/444; Bağdâdi, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 2/202.

¹⁰⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 9/448; Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/444.

¹⁰⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunun*, 2/1875.

¹⁰⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 9/448; Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/444.

¹⁰⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 9/448.

¹¹⁰ Zirikli, *el-A'lâm*, 5/333.

¹¹¹ Zirikli, *el-A'lâm*, 5/333.

¹¹² Bağdâdi, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 2/202.

¹¹³ Sahâvi, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, 7/41; Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/444; Şevkânî, *el-Bedrü'l-Tâli*, 2/115; İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 9/448; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, 2/85.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EL-BEDRÜ'T-TÂLİ' FÎ HALLİ CEM'İ'L-CEVÂMİ'

3.1. El-Bedrü't-Tâli'in Genel Özellikleri

Mahallî'nin Sübki'nin *Cem'ü'l-Cevâmi'*'i üzerine kaleme aldığı bu şerhi, metnin en güzel şerhlerinden kabul edilmiş, ilim dünyası tarafından hüsnü kabul görmüş ve *Cem'ü'l-Cevâmi'* ile birlikte uzun yıllar ders kitabı okunmuştur. Biz de bu başlık altında şerhin özellikleri ve fıkıh usulü ilmindeki önemi hakkında bilgi verip eserin tanıtımını yapmaya çalışacağız.

3.1.1. Şerhin Adı

Fıkıh usulü ilmine dair olan bu eser, kaynaklarda “*Şerhü Cem'i'l-Cevâmi'*” adıyla zikredilmektedir.¹¹⁴ Ziriklî'nin “*el-A'lâm*” adlı eserinde ve Arapça çalışmalarına yönelik Umman'da hazırlanan “*el-Fihrisü's-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmi el-Mahtut (el-fikhi ve Usulihî)*” isimli geniş bibliyografik çalışmada ise “*el-Bedrü't-Tâli' fî Halli Cem'i'l-Cevâmi'*” adıyla zikredilmektedir.¹¹⁵ Ayrıca Hasan b. Muhammed b. Muhammed'in (ö.892/1487) yazdığı ve Şâm/Suriye'de bulunan Mektebetü'l-Esedi'l-Vataniyye'de 1702 numarayla kayıtlı el yazma nüshanın üzerinde de eserin adı, “*el-Bedrü't-Tâli' fî Halli Cem'i'l-Cevâmi'*” şeklinde geçmektedir.

3.1.2. Müellife Aidiyeti

Şerhin Mahallî'ye aidiyeti şüphe götürmeyecek kadar kesin olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Suyûtî, İbnü'l-İmâd, Şemsüddin ed-Dâvûdî, İsmâil Paşa el-Bağdâdî ve Hayrüddin ez-Ziriklî gibi tarihçi ve biyograficilerin hemen hepsinin söz konusu şerhi “*el-Bedrü't-Tâli' fî Halli Cem'i'l-Cevâmi'*”, “*Şerhü Cem'i'l-Cevâmi'*” veya benzeri isimlerle Mahallî'ye nispet etmişlerdir. Keza şerhin, Süleymâniye Kütüphanesinde bulunan Cârullah (00517), Şehit Ali Paşa (00638) ve Denizli (00100) nüshaları gibi birçok el yazma nüshalarının üzerinde “*Şerhü Cem'i'l-Cevâmi' li'l-*

¹¹⁴ Süyutî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/443; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, 2/85; İbnü'l-İmâd, *Şezâretü'z-Zeheb*, 9/448; Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, 2/202.

¹¹⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/333; Komisyon, *el-Fihrisü'l-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-Mahtut (el-Fıkıh ve Usulühü)* (Ammân: Müessesetü Âli Beyt, 1420/1999), 2/80.

‘*Allâmeti’l-Mahallî*’ yazmaktadır. Bu da eserin Mahallî’ye ait olduğunu net bir şekilde ifade etmektedir.¹¹⁶

3.1.3. Yazılış Gâyesi

Klasik eser ve şerhlerin mukaddimelerinde müellifler, genellikle eserin telif amaçlarını zikretmektedirler. Mahallî de bu geleneğe uymuş ve şerhinin başında telif sebebini şu sözlerle ifade etmiştir: “Gerek (usul ilmine) yeni başlayanlar gerekse ona vâkîf olanlardan olsun Cem‘ü’l-Cevâmi‘’i anlamaya çalışanların oldukça ihtiyaç duyduğu, onun lafızlarını açıklayan, müellifin muradını ortaya çıkaran, meselelerini tahkik eden ve delillerini tashih eden bir şerh olup akıcı bir dil ve güzel bir üslup ile ele alınmıştır.”¹¹⁷ Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Mahallî, şerhiyle, kolay bir üslupla metindeki garip ifadeleri izâh etmeyi, mânası kapalı olan yerleri açıklamayı ve metindeki hükümlere, ihtilaflara açıklık getirmeyi hedeflemektedir.

3.1.4. El Yazma Nüshaları

Mahallî’nin *el-Bedrü’l-Tâli* isimli eserinin el yazma nüshalarının varlığı, bu eserin geniş bir kabul ve ilgi gördüğünü ve farklı zaman dilimlerinde ve coğrafi bölgelerde ne kadar okunduğunu gösteren önemli bir göstergedir. Bu durum, aynı zamanda eserin içeriği, önemi ve değeri hakkında da bilgi sunmaktadır. Yapılan tez çalışması kapsamında gerçekleştirilen araştırmalar, *el-Bedrü’l-Tâli*’in dünya çapındaki farklı kütüphanelerde ve koleksiyonlarda birçok el yazma nüshasına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Mevcut kaynaklarda, eserin yüz yetmiş bir el yazması nüshasının bulunduğu belirtilmektedir.¹¹⁸ *El-Bedrü’l-Tâli*’in farklı kütüphanelerde ve koleksiyonlarda bu kadar geniş bir şekilde bulunması, kültürel ve ilmi açıdan bu eserin ne kadar değerli olduğunu göstermektedir. Ancak, çalışmanın sınırlı hacmi sebebiyle, tüm nüshaların detaylı bir şekilde ele alınması mümkün olmamakla birlikte, bazılarında değinmek bu önemli eserin çeşitliliğini ve yaygınlığını vurgulamak açısından önemlidir.

a. Cârullâh Nüshası: Veliyüddin Cârullâh tarafından 906/1500 târihinde yazılan nüsha, İstanbul/Fatih’te bulunan Süleymânîye Kütüphanesi’nde 00517 sayıyla kayıtlıdır.¹¹⁹

¹¹⁶ Süyutî, *Hüsni’l-Muhâdara*, 1/444; İbnü’l-İmâd, *Şezâretü’z-Zeheb*, 9/448; Dâvudî, *Tabakâtü’l-Müfessirin*, 2/85; Bağdâdî, *Hediyyetü’l-Ârifin*, 2/202; Zirikli, *el-A’lâm*, 5/333.

¹¹⁷ Mahallî, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/66.

¹¹⁸ Komisyon, *el-Fihrisü’s-Şâmil*, 5/135-146.

¹¹⁹ Komisyon, *el-Fihrisü’s-Şâmil*, 2/80.

b. Şehit Ali Paşa Nüshası: 991/1583 yılında yazılan bu nüsha, İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi'nde 00637-001 numarayla kayıtlıdır.¹²⁰

c. Hasan Hüsnü Paşa Nüshası: 881/1477 yılında istinsah edilen eser, 00355-001 numarayla Süleymâniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.¹²¹

ç. Süleymâniye Nüshası: Eserin, 840/1436 târihinde yazılan bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli koleksiyonunda 00100 numarayla mevcuttur.

d. Râgıp Paşa Nüshası: Nüsha, Zekeriyâ el-Ensârî'nin haşiyesiyle beraber, 00415 numarayla İstanbul/Fatih'te bulunan Râgıp Paşa Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.¹²²

e. Köprülü Zâde (Ahmed Paşa) Nüshası: 883/1479 yılında istinsah edilen bu nüsha, 00072-001 sayıyla İstanbul/Fatih'te bulunan Köprülü Kütüphanesi'ndedir.¹²³

f. Demhûcî Nüshası: Ahmed b. Ali b. Abdillâh ed-Demhûcî'nin yazdığı nüsha, Kâhire'de bulunan el-Mektebetü'l-Ezheriyye'de 1473 numarayla kayıtlıdır.¹²⁴

g. Muhammed Ahmed eş-Şâfiî Nüshası: 1251/1835 târihinde yazılan bu nüsha, 471 numarayla Riyâd'da bulunan Merkezü'l-Melik Faysal Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Aynı kütüphanede Muhammed Kâş el-Karâfi tarafından 1196/1781 tarihinde istinsah edilmiş, 476 numarayla eserin farklı bir nüshası bulunmaktadır.¹²⁵

ğ. Şâzelî Nüshası: Muhammed el-Hafnâvî eş-Şâzelî'nin 1136/1723 yılında yazdığı nüsha, Kâhire'de bulunan el-Mektebetü'l-Ezheriyye'de 324 numarayla kayıtlıdır.¹²⁶

h. Cezâir Müzesi Nüshası: Eserin 1224/1809 tarihinde yazılan bir nüshası, 16029 numarayla Cezâir Müzesi'nde kayıtlıdır.¹²⁷

ı. Abdülhalim el-Ömerî'nin 1124/1712 yılında yazdığı nüsha: Kudüs'te bulunan el-Mescidü'l-Aksâ Kütüphanesi'nde 341 numarayla kayıtlıdır.¹²⁸

¹²⁰ <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/327807> (15.02.2024)

¹²¹ <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/269942> (15.02.2024).

¹²² <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/450> (15.02.2024) .

¹²³ Komisyon, *el-Fihrisü's-Şâmil*, 2/93.

¹²⁴ Komisyon, *el-Fihrisü's-Şâmil*, 2/92.

¹²⁵ Komisyon, *El-Fihrisü's-Şâmil*, 2/86-88.

¹²⁶ Komisyon, *el-Fihrisü's-Şâmil*, 2/83.

¹²⁷ Komisyon, *el-Fihrisü's-Şâmil*, 2/87-88.

¹²⁸ Komisyon, *el-Fihrisü's-Şâmil*, 2/86.

i. **Feyyûmî Nüshası:** Muhammed el-Ukkâl el-Feyyûmî tarafından 1172/1758 târihinde yazılan nüsha, Kâhire’de bulunan el-Mektebetü’l-Ezheriyye’de 1976-48 numarayla kayıtlıdır.¹²⁹

j. **Câmi’atü’l-Melik Nüshası:** Eserin, Riyâd’da bulunan Câmi’atü’l-Melik Suud Kütüphanesi’nde yaklaşık 12./18. yy’da yazılmış 1777 ve 5319 numaralarıyla farklı iki nüshası bulunmaktadır.¹³⁰

k. **Ömer Ahmed el-Cemel’in 1193/1779 yılında Kâhire’de yazdığı nüsha:** Amerika Birleşik Devletleri New Jersey eyaletinde bulunan Princeton Üniversitesi Kütüphanesi’nde 816 numarayla kayıtlıdır.¹³¹

ı. **Yale Üniversitesi Nüshası:** Eserin 1149/1736 târihinde yazılan bir nüshası, Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunan Yale Üniversitesi kütüphanesinde 1022 A-182 numarayla kayıtlıdır.¹³²

m. **Şa’rânî Nüshası:** Ali b. İbrâhim eş-Şa’rânî’nin 1139/1727 yılında yazdığı nüsha, Fransa/Paris’te bulunan Fransa Milli Kütüphanesi’nde 804 numarayla kayıtlıdır.¹³³

n. **Hollanda Nüshası:** Eserin 971/1563 yılında yazılan bir nüshası, Hollanda’da bulunana Leiden Üniversitesi kütüphanesinde 980 numarayla kayıtlıdır.¹³⁴

Nüshaların yazılma tarihleri dikkate alındığında eserin, Mahallî’nin yaşadığı dönemde olduğu gibi, kendisinden sonraki dönemde de ilgi ve kabul görmeye, okunmaya devam ettiği görülmektedir.

3.1.5. Kaynakları

El-Bedrü’t-Tâli“, bir şerh olması sebebiyle şüphesiz temel kaynağı, eserin metni olan *Cem’ü’l-Cevâmi*’dir. Bununla birlikte Mahallî, şerhinde çok zengin bir literatür kullanmıştır; özellikle fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, hadis, dil ve lügat alanlarında birçok eser ve âlim ismi zikretmiştir. Mahallî’nin eserinde, Sübkî’nin *Raf’ü’l-Hâcib*’i, *el-İbhâc fi şerhi’l-Minhâc*’i; Fahreddin Râzî’nin *el-Mahsul*’u; Âmidî’nin *el-İhkâm*’ı; İbn Hâcib’in

¹²⁹ Komisyon, *el-Fihrisü’s-Şâmil*, 2/85.

¹³⁰ Komisyon, *el-Fihrisü’s-Şâmil*, 2/87.

¹³¹ Komisyon, *el-Fihrisü’s-Şâmil*, 2/86.

¹³² Komisyon, *el-Fihrisü’s-Şâmil*, 2/83.

¹³³ Komisyon, *el-Fihrisü’s-Şâmil*, 2/83.

¹³⁴ Komisyon, *el-Fihrisü’s-Şâmil*, 2/80.

Muhtasaru'l-Müntehâ'sı; Beyzâvi'nin *Minhâcü'l-Vusul'u* gibi kaynaklara sık sık atıfta bulunulduğu gibi, bazı kaynaklar sadece bir kez atıfta bulunulmuştur. Mahallî'nin şerhi usulü'l-fıkıh alanında olduğu için istifade ettiği kaynakların kahir ekseriyetinin bu alandan olduğu gözlemlenmektedir.

El-Bedrü't-Tâli 'de yapılan atıflar genellikle müellif ismiyle verilirken¹³⁵, bazen sadece eser adı¹³⁶, bazen ise hem eser hem de müellif adıyla zikredilmektedir.¹³⁷ Bazen ise atıfta bulunulan eserden alıntı yapılarak kaynak belirtilmeden zikredilmektedir.¹³⁸ Bu başlık altında, Mahallî'nin şerhinde yararlandığı kaynakları, hangi alanda olduğunu belirterek sıralamaya çalışacağız.

a. Tefsir Eserleri:

•Şemsüddin Muhammed el-Kâdî es-Semerkindî (ö.342/953): *es-Sahâif fi't-Tefsîr*.¹³⁹

•Ebü'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî (ö.538/1144): *el-Keşşâf 'an haķā'iki ğavâmiẓi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvîl fî vüçûhi't-te'vîl*.¹⁴⁰

•Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210): *Mefâtiḥü'l-Gayb*.¹⁴¹

•Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö.671/1273): *el-Câmî' li Ahķâmi'l-Kur'ân*.¹⁴²

b. Hadis Eserleri:

•Ahmed b. Hanbel (ö.241/855): *el-Müsned*.¹⁴³

•Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö.256/870): *Sahihü'l-Buhârî*.¹⁴⁴

•Ebü'l-Hüseyn Müslüm b. Haccâc (ö.261/875): *Sahihü Müslim*.¹⁴⁵

•Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce (ö.273/887): *es-Sünen*.¹⁴⁶

¹³⁵ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/87, 97, 103, 135.

¹³⁶ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/102, 103, II, s. 463.

¹³⁷ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/66, 176.

¹³⁸ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/76, 2/218.

¹³⁹ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 2/463.

¹⁴⁰ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/251, 258, 295 vd.

¹⁴¹ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 2/433.

¹⁴² Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 2/92.

¹⁴³ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 2/60, 139, 291 vd.

¹⁴⁴ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/68, 70, 109 vd.

¹⁴⁵ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/68, 109, 151 vd.

¹⁴⁶ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/107, 398 vd.

- Ebu Dâvûd Süleymân es-Sicistânî (ö.275/889): *es-Sünen*.¹⁴⁷
- Muhammed b. İsa et-Tirmizî (ö.279/892): *el-Câmi'ü's-Sahih*.¹⁴⁸
- Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân (ö.354/965): *el-Müsnedü's-Sahih*.¹⁴⁹
- Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî (ö.360/971): *el-Mu'cemü'l-Kebîr*.¹⁵⁰
- Ebû Abdillâh el-Halimî (ö.403/1012): *Şü'abü'l-İmân*.¹⁵¹
- Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö.458/1066): *es-Sünenü'l-Kübrâ ve Şü'abü'l-İmân*.¹⁵²
- Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö.676/1277): *Şerhü Müslim*.¹⁵³
- Ebû Abdillâh Şemsüddin ez-Zehebî: *Telhîsu'l-Müstedrek*.¹⁵⁴
- c.Usulü'l-Fıkıh Eserleri:**
- Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö.204/820): *er-Risâle*.¹⁵⁵
- Ebû İshâk eş-Şirâzî (ö.476/1083): *Şerhü'l-Lüma'*.¹⁵⁶
- İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö.478/1085): *el-Burhân fî Usulî'l-Fıkıh*.¹⁵⁷
- Ebû'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed es-Sem'ânî (ö.489/1096): *Kavâtiü'l-Edille fî'l-usul*.¹⁵⁸
- Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (ö.505/1111): *el-Mustasfâ fî İlmi'l-Usûl*.¹⁵⁹
- Fahreddin er-Râzî: *el-Mahsûl*.¹⁶⁰

¹⁴⁷ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/96, 171 vd.

¹⁴⁸ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/101.

¹⁴⁹ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/139, 358.

¹⁵⁰ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/471.

¹⁵¹ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/91, 433.

¹⁵² Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/422, 2/433.

¹⁵³ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/438.

¹⁵⁴ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/98.

¹⁵⁵ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/148, 328.

¹⁵⁶ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/460, 2/197.

¹⁵⁷ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/124, 181.

¹⁵⁸ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/197, 383, 462.

¹⁵⁹ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/102, 121, 135 vd.

¹⁶⁰ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/116, 117, 131 vd.

- Ali b. İsmâil el-Ebyârî (ö.618/1221): *Şerhü 'l-Burhân*.¹⁶¹
- Seyfüddin el-Âmidî (ö.631/1233): *el-İhkâm fî Usulî 'l-Ahkâm*.¹⁶²
- İbn Hâcib (ö.646/1249) : *Muhtasarü 'l-Müntehâ*.¹⁶³
- Şehâbeddin el-Karâfî (ö.684/1285): *Şarhü Tenkîhü 'l-Fusûl*.¹⁶⁴
- Kâdî Beyzâvî (ö.685/1286): *Minhâcü 'l-Vüsûl*.¹⁶⁵
- Safiyüddin el-Hindî (ö.715/1316): *Minhâcü 'l-Vüsûl*.¹⁶⁶
- Ebû Abdillâh Sadreddin İbn Vekil (ö.716/1317): *el-Eşbâh ve 'n-Nezâir*.¹⁶⁷
- Tâceddin es-Sübkî: *el-İbhâc fî Şerhi 'l-Minhâc*.¹⁶⁸
- Sübkî: *Raf'ü 'l-Hâcib 'an Muhtasari İbni 'l-Hâcib*.¹⁶⁹
- Sübkî: *Menü 'l-Mevânî 'an Cem 'i 'l-Cevâmi'*.¹⁷⁰
- Cemâleddin el-İsnevî (ö.772/1370): *Nihâyetü 's-Sûl*.¹⁷¹
- Bedrüddin ez-Zerkeşî (ö.794/1392): *Teşnifü 'l-Mesâmi' bi- Cem 'i 'l-c-Cevâmi'*.¹⁷²

d. Fıkıh Eserleri:

- Ebû Ali Hasan İbn Hüreyre (ö.345/956): *Şerhü Muhtasarü 'l-Müzenî*.¹⁷³
- Abdullâh b. Ahmed el-Kaffâl (ö.417/1026): *Şerhü 't-Telhîs*.¹⁷⁴
- Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm (ö.456/1064): *el-Muhallâ bi 'l-Âsâr fî Şerhi 'l-Mücellâ bi 'l-İhtisâr*.¹⁷⁵

¹⁶¹ Mahalli, *el-Bedrü 't-Tâli'*, 2/82.

¹⁶² Mahalli, *el-Bedrü 't-Tâli'*, 1/103, 131, 2/19 vd.

¹⁶³ Mahalli, *el-Bedrü 't-Tâli'*, 1/87, 97, 147 vd.

¹⁶⁴ Mahalli, *el-Bedrü 't-Tâli'*, 1/210, 236, 340.

¹⁶⁵ Mahalli, *el-Bedrü 't-Tâli'*, 1/97, 116.

¹⁶⁶ Mahalli, *el-Bedrü 't-Tâli'*, 1/191, 350.

¹⁶⁷ Mahalli, *el-Bedrü 't-Tâli'*, 2/171.

¹⁶⁸ Mahalli, *el-Bedrü 't-Tâli'*, 1/240, 2/65, 77.

¹⁶⁹ Mahalli, *el-Bedrü 't-Tâli'*, 1/103, 148, 207 vd.

¹⁷⁰ Mahalli, *el-Bedrü 't-Tâli'*, 1/81, 90, 105 vd.

¹⁷¹ Mahalli, *el-Bedrü 't-Tâli'*, 1/235, 341.

¹⁷² Mahalli, *el-Bedrü 't-Tâli'*, 2/412, 446.

¹⁷³ Mahalli, *el-Bedrü 't-Tâli'*, 2/407.

¹⁷⁴ Mahalli, *el-Bedrü 't-Tâli'*, 2/56.

•İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî: *Nihâyetü'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb*.¹⁷⁶

•Ebû'l-Hasan Burhâneddin el-Merğînânî (ö.593/1197): *el-Hidâye*.¹⁷⁷

•Nevevî: *el-Fetâvâ*.¹⁷⁸

•Nevevî: *Ravzatü't-Tâlibin ve Umdetü'l-Müttakîn*.¹⁷⁹

•Necmeddin İbnü'r-Rif'a (ö.710/1310): *el-Matlab fî Şerhi'l-Vasît*.¹⁸⁰

•Ebû'l-Kâsım Şerefüddin el-Bârizî (ö.738/1338): *et-Temyiz fî'l-Fıkıh*.¹⁸¹

e.Arap Dili ve Lugat Eserleri:

•Zemahşerî: *el-Mufasssal fî Sinâ'ati'l-İrâb*.¹⁸²

•Zemahşerî: *el-Fâik fî Ğaribi'l-Hadis*.¹⁸³

•Nevevî: *Tahriru Elfâzi't-Tenbîh*.¹⁸⁴

•Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî (ö.770/1368): *el-Misbâhü'l-Münir fî Garibi Şerhi'l-Kebîr*.¹⁸⁵

f. Diğer Eserler:

•Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö.418/1027): *el-Câmî' fî Usulü'd-Dîn*.¹⁸⁶

•Ebû İshâk eş-Şirâzi: *Tabakâtü'l-Fukahâ*.¹⁸⁷

•Şirâzî: *el-Mûlahhas fî'l-Cedel*.¹⁸⁸

•Şirâzî: *el-Ma'üne fî'l-Cedel*.¹⁸⁹

¹⁷⁵ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/193.

¹⁷⁶ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/96, 193.

¹⁷⁷ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 2/218.

¹⁷⁸ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/176.

¹⁷⁹ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/141, 361.

¹⁸⁰ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/142.

¹⁸¹ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 17143.

¹⁸² Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/295.

¹⁸³ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/66.

¹⁸⁴ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/119.

¹⁸⁵ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/100, 116.

¹⁸⁶ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/132.

¹⁸⁷ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 2/451.

¹⁸⁸ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 2/297.

¹⁸⁹ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 2/297.

. Şihâbüddin es-Sühreverdi (ö.632/1234): ‘*Avârifü ’l-Ma’ârif*’.¹⁹⁰

• Adudüddin el-Îcî (ö.756/1355): *Şerhü Muhtasari ’l-Müntehâ*.¹⁹¹

• Tâceddin es-Sübkî: *Tabakâtü ’ş-Şâfiyyeti ’l-Kübrâ*.¹⁹²

Kaynakların bu kadar çok olması, Mahallî’nin *el-Bedrü ’t-Tâli* isimli şerhini telif ederken kapsamlı bir araştırma yaparak, farklı kaynaklara, görüşlere atıfta bulunarak geniş bir perspektif sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu da şerhin, ilmi açıdan ne kadar zengin ve güvenilir olduğunu ispat etmektedir.

3.1.6. Fıkıh Usulü İlmindeki Önemi

Mahallî’nin *el-Bedrü ’t-Tâli* isimli şerhi, Tâceddin es-Sübkî’nin *Cem’ü’l-Cevâmi* adlı eserinin en önemli şerhlerinden biridir. Kâtip Çelebi, Mahallî’nin şerhi hakkında şöyle demiştir: “*Cem’ü’l-cevâmi*’in çok sayıda şerhi bulunmaktadır. Bunlardan en güzeli, Mahallî’nin şerhidir.”¹⁹³

Malum olduğu üzere *Cem’ü’l-Cevâmi*, fıkıh usulü alanında telif edilmiş önemli muhtasar eserlerden biridir. Eser, muhtasar olmasının yanı sıra fıkıh usulü konularını kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Eserin ağır bir üsluba sahip olması ve kavramların anlaşılmasının zor olması, konuların okuyucular açısından zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, özellikle öğrenciler için metnin daha anlaşılır hale gelmesini sağlamak amacıyla, eser üzerine yazılan şerhler büyük önem taşımaktadır.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, Mahallî’nin *el-Bedrü ’t-Tâli* şerhi, *Cem’ü’l-Cevâmi* metnini açıklamak, detaylandırmak ve anlaşılır kılmak için yazılmıştır. Mahallî’nin şerhi, orijinal metnin karmaşıklığını gidermeye çalışarak okuyucuların konuları daha iyi anlamalarına yardımcı olmuş, eser, ilim dünyasında büyük bir popülerlik kazanarak büyük ilgi görmüştür. Burada mevzu bahis şerhin fıkıh usulü ilmindeki önemini, onun ilim dünyasında ders olarak çokça okutulması, üzerine çok sayıda çalışmanın yapılması gibi değerini ortaya koyan hususlar çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız.

¹⁹⁰ Mahalli, *el-Bedrü ’t-Tâli*, 2/441.

¹⁹¹ Mahalli, *el-Bedrü ’t-Tâli*, 1/120.

¹⁹² Mahalli, *el-Bedrü ’t-Tâli*, 2/442.

¹⁹³ Kâtip Çelebi, *Keşfü ’z-Zunun*, 1/595.

3.1.6.1. Yaygın Bir Ders Kitabı Olarak Kabul Görülmesi

Sübkî'nin *Cem'ü'l-Cevâmi'* isimli eseri, kendinden önceki usul meselerini muhtasar da olsa ele aldığı için, hem çağdaşları hem de kendinden sonraki âlimler tarafından itibar görmüş, fıkıh usulü muteber eserleri arasına girmiş ve yüz yıllarca medreselerde ders kitabı olarak okunmuştur.¹⁹⁴ Yukarıda ifade edildiği gibi, *Cem'ü'l-Cevâmi'*, üslûbu ağır olduğu için, konuların anlaşılması okuyucular için zor olmaktadır. Bu bakımdan konuların daha iyi anlaşılması için eserin en güzel şerhlerinden olan Mahallî'nin *el-Bedrü't-Tâli'* adlı şerhi büyük rağbet görmüş, hem kendi döneminde hemde kendinden sonraki dönemlerde ilim dünyasında çokça kullanılmıştır. Kâtip Çelebi Mahallî'nin şerhi hakkında, "Mahallî'nin telif ettiği şerhi, son derece düzenli, mükemmel ve özlü bir şerhtir. Âlimler onun şerhini okuyup istifade etmeye büyük rağbet etmişler. Birçok kişi, şerhi bizzat müellifinden ders alarak okumuştur."¹⁹⁵ ifadelerini kullanarak onun kıymet-i ilmiyesine vurgu yapmıştır.

Yüz yıllar boyunca, medrese geleneğinde fıkıh usulü eğitiminde kullanılan ders kitapları arasında *Cem'ü'l-Cevâmi'* ile birlikte Mahallî'nin *el-Bedrü't-Tâli'* şerhi sıkça tercih edilmiştir. Bu şerh, öğrencilerin fıkıh usulü konusunu daha derinlemesine anlamalarına ve bu alandaki temel prensipleri kavramalarına yardımcı olmuştur. Dolayısıyla, öğrenciler için bu iki metnin birlikte okunması, fıkıh usulü alanında sağlam bir temel oluşturmalarına ve konuları daha iyi öğrenmelerine olanak tanımıştır.

3.1.6.2. el-Bedrü't-Tâli' Üzerine Yapılan Çalışmalar

a. Haşîye Çalışmaları

El-Bedrü't-Tâli''in *Cem'ü'l-Cevâmi'* üzerine yazılmış, kapsamlı ve güzel bir şerh olması, birçok âlimin rağbetini celp etmiş ve üzerine hâşiyeler yazılmıştır. Bu başlık altında eserin, tespit edebildiğimiz hâşiyelerini belirteceğiz.

•Bedrüddin Muhammed b. Muhammed b. Hatib el-Fahriyye (ö.893/1487):
Hâşiyetün alâ Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'.¹⁹⁶

•Kemâl Muhammed b. Muhammed b. Ebi Şerif el-Makdisi (ö.906/1500):
Hâşiyetün alâ Şerhi Cem'i'l-Cevâmi' li'l-Mahallî.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Ali Bardakoğlu, "Cem'ü'l-Cevâmi'", Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/343-344.

¹⁹⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunun*, 1/596.

¹⁹⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunun*, 1/596.

•Muhammed b. Dâvud b. Muhammed el-Bâzili (ö.925/1519): *Hâşiyetün alâ Şerhi Cem 'i'l-Cevâmi 'li'l-Mahallî*.¹⁹⁸

•Şeyhülislâm Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî (ö.926/1519): *Hâşiyetün alâ Şerhi Cem 'i'l-Cevâmi*'.¹⁹⁹ Hâşiyeye, Abdülhafız b. Tâhir hilâl el-Cezâiri tarafından tahkik edilmiş ve Mektebetü'r-Rüşd tarafından 1428/2007 yılında neşredilmiş, Hâmid Abdullâh el-Mihlâvi tarafından da tahkik edilmiş ve 1456/2023 yılında Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından neşredilmiştir.

•Muhammed b. İbrâhim et-Tetâi el-Mâliki (ö.937/1434): *Hâşiyetün alâ Şerhi'l-Mahallî alâ Cem 'i'l-Cevâmi*'.²⁰⁰

•İsâ b. Muhammed es-Safevi (ö.953/1546): *Hâşiyetün alâ Şerhi Cem 'i'l-Cevâmi*'.²⁰¹

•Şihâbüddin Umeyrâ el-Bürüllüsi (ö.957/1550): *Hâşiyetün alâ Şerhi Cem 'i'l-Cevâmi*'.²⁰² Hâşiyenin bir nüshası el-Mektebtü'l-Ezheriyye'de 41812 numarayla kayıtlıdır.

•Nâsirüddin Muhammed b. Hasan el-Lekkânî (ö.958/1550): *Hâşiyetün alâ Şerhi Cem 'i'l-Cevâmi*'.²⁰³ Eser, İsmâil İmrân Ali Talab tarafından tahkiki yapılmış olup, 2014 yılında Libya'da bulunan el-Câmi'atü'l-İsmeriyyetü'l-İslâmiyye'ye yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir.

•Ali b. Ahmed en-Neccârî eş-Şa'rânî (ö.970/1563): *Hâşiyetün alâ Şerhi Cem 'i'l-Cevâmi*'.²⁰⁴ Hâşiyenin bir bölümü modern çalışmalara konu olmuştur. Hâşiyenin başından “Kitâb” babına kadar 2013 yılında Ebû Dâvud Seyyid Muhammed Hâmid tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkiki yapılmış, “Emir” konusunun başından “Kitâbü's-Sünnet”in sonuna kadar da, 2015 yılında Vâil es-Suâd Gâzi es-Sevâhili tarafından doktora tezi olarak tahkiki yapılmıştır.²⁰⁵

¹⁹⁷ Sahavî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*', 9/66.

¹⁹⁸ Zirikli, *el-A'lâm*, 6/20.

¹⁹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunun*, 1/596.

²⁰⁰ Kehhâle, *Mü'cemü'l-Müellifin*, 8/194

²⁰¹ Kehhâle, *Mü'cemü'l-Müellifin*, 7/32.

²⁰² Kehhâle, *Mü'cemü'l-Müellifin*, 8/13.

²⁰³ Yaşar, *Tâceddin es-Sübki ve Usulcülüğü*, 78.

²⁰⁴ Kehhâle, *Mü'cemü'l-Müellifin*, 7/31.

²⁰⁵ <http://thesis.mandumah.com/Record/93816> (15.02.2024) .

•Ahmed b. Kâsım el-Ubbâdi (ö.994/1585): *el-Âyâtü'l-Beyyinât 'alâ İndifâi ev Fesâdi mâ Vakeftü Aleyhi Mimmâ Üride 'alâ Cem'i'l-Cevâmi'*.²⁰⁶ Hâşiye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîye tarafından dört cilt halinde defalarca basılmıştır.

•Muhammed b. Abdülhâdi es-Sindi (ö.1138/1726): *Hâşiyetün alâ Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*.²⁰⁷

•Abdullâh b. Câdullâh el-Bünnânî (ö.1198/1783): *Hâşiyetü'l-Allâmetü'l-Bünnânî alâ Şerhi Celâl el-Mahallî*. Hâşiye, 1415/1995 yılında Dâru'l-Fikr tarafından iki cilt olarak basılmıştır.²⁰⁸

•Ebû'l-İrfân Muhammed b. Ali es-Sabbân (ö.1206/1791): *Takrirün alâ Mukaddimeti Cem'i'l-Cevâmi'*.²⁰⁹ Hâşiyenin bir nüshası, Riyâd'da bulunan Merkezü'l-Melik Faysal'da 00485 numaraya kayıtlıdır.

•Hasan b. Muhammed el-Attâr (ö.1250/1834): *Hâşiyetü'l-Attâr alâ Cem'i'l-Cevâmi'*. Defalarca basılmıştır (Kahire, 1316, 1358).

•Muhammed Tâhir b. Muhammed eş-Şâzelî (ö.1284/1868): *Hâşiyetün ala'l-Mahallî alâ Cem'i'l-Cevâmi'*.²¹⁰

•El-Mehdi b. Et-Tâlib b. Muhammed Fethâ (ö.1294/1877): *Hâşiyetün ala'l-Mahallî alâ Cem'i'l-Cevâmi'*.²¹¹

•Muhammed b. Mesud b. Muhammed es-Sûsî (ö.1330/1912): *Hâşiyetün alâ Nüşatîhi mine'l-Mahallî alâ Cem'i'l-Cevâmi'*.²¹²

•Muhammed b. Tâlib b. Said el-Killâvi (ö.1334/1916): *Ta'likatün alâ Hâşiyeti'l-Bennânî alâ Cem'i'l-Cevâmi'*.²¹³

b. Modern çalışmalar

•*El-Bedrü't-Tâli'*, Murtezâ Ali b. Muhammed ed-Dâğistânî tarafından tahkik edilmiş ve 1426/2005 yılında iki cilt halinde neşredilmiştir.

²⁰⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunun*, 1/596.

²⁰⁷ Kehhâle, *Mü'cemü'l-Müellifîn*, 10/262.

²⁰⁸ Yaşar, *Tâceddin es-Sübki ve Usulcülüğü*, 79.

²⁰⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, 6/297.

²¹⁰ Zirikli, *el-A'lâm*, 6/1273.

²¹¹ Kehhâle, *Mü'cemü'l-Müellifîn*, 12/29.

²¹² Zirikli, *el-A'lâm*, 7/96.

²¹³ Kehhâle, *Mü'cemü'l-Müellifîn*, 10/95.

•Şerh, Abdülmelik Abdurrahmân es-Sa'dî el-İrâkî tarafından tahkiki yapılmış ve Dâru'n-Nevâdir tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir.

3.2. El-Bedrû't-Tâli'de Takip Edilen Metod

3.2.1. Şerhte Takip Edilen Usul

Bilindiği üzere Mahallî'nin yaşadığı Memlûkler Dönemi, İslâm dünyasında önemli ilmî gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu dönem, özellikle fıkıh ve fıkıh usulü gibi İslâmî ilimlerin çeşitli alt dallarında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu dönemde yetişen âlimler, önceden kaleme alınmış eserleri şerh etme geleneğini sürdürmüşlerdir. Bu süreç, önceki düşünce ve görüşleri yeniden değerlendirme, açıklama ve zenginleştirme amacı taşımıştır. Şerh çalışmaları, önceki eserlerdeki kapalı ifadelerin açıklığa kavuşturulması, eksik veya belirsiz kalan hususların tamamlanması, önceki âlimlerin ileri sürdüğü görüşlerin daha sağlam delillerle desteklenmesi gibi önemli katkılar sağlamıştır.

Cem'ü'l-Cevâmi', muhtasar metinler geleneğini temsil eden önemli eserlerdendir. Muhtasar eserlerde, konuların uzatılmadan ana hatlarıyla özetlenerek sunulması temel hedeftir.²¹⁴ Böyle olunca, muhtasar metinlerdeki ifadelerin okuyucuya kapalı gelmesi gayet tabiidir. İşte okuyuculara bunların anlaşılır kılınması için şerh çalışmaları ortaya çıkmıştır. Şerhlerin ise üzerlerine yazılan metinlerdeki kapalı ifadelerin vuzuha kavuşturulması, eksik yerlerinin tamamlanması, hatalarına işaret edilmesi, örneklerinin çoğaltılması gibi işlevleri vardır.²¹⁵ Mahallî de *el-Bedrû't-Tâli'* adlı eserinde bir şerhten beklenen vazifeleri yerine getirerek metni sade bir üslupla doyurucu bir şekilde açıklamıştır. Biz de bu başlık altında Mahallî'nin şerh yöntemini farklı yönleri ile ele alıp, *Cem'ü'l-Cevâmi'*'i izâh ederken takip ettiği metodu açıklamaya çalışacağız. Bu sayede de Mahallî'nin İslâm ilimleri özellikle de fıkıh usulü alanındaki ilmi birikimiyle ilim dünyasına sunduğu katkıya işaret etmiş olacağız.

3.2.1.1. Garib ifadelerin izâh edilmesi

Mahallî, şerhini telif ederken, metinde yer alan garip kelimeleri izâh etmeye önem vermiştir. Bu bağlamda onun izâhı bazı yerlerde kelimelerin doğru okunmasına yönelikken, bazı yerlerde de kelimelerin anlamına yöneliktir.

²¹⁴ İsmâil Durmuş, “*Muhtasar*”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/57-59.

²¹⁵ Sedat Şensoy, “*Şerh*”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/555-558.

Doğru okunmaya yönelik yapılan izâhlarını şu örneklerle açıklayabiliriz:

•Kötü alışkanlıklara karşı nefsiyle mücadele etmeyen kişinin durumunun anlatıldığı yerde “فيجهل فوق جهل الحاهلين و يدخل تحت ربة المارقين” câhillerden daha câhil duruma düşer ve ipi yoldan sapmış olanların elinde olur.” cümlesinden sonra Mahallî, “ربة” kelimesinin râ’nın kesresi ve bâ’nın sükûnuyla okunduğunu söyleyerek bu kelimenin okunuş şeklini izâh etmiştir.²¹⁶

•Mahallî, “الوارد من زهاء ماء مصنف”/yüz civarı eserden beslenen”cümlesinde geçen “زهاء” ifadesinin zâ harfinin zammeli ve hâ harfinin uzatılarak okunması gerektiğini diyerek bunun zaptını ve doğru okunuşunu açıklamıştır..²¹⁷

•Metinde geçen “فتذكر هاذم الذات/lezzetleri yok eden ölümü hatırla” cümlesindeki “هازم” kelimesini “بالذال المعجمة” söyleyerek bunun telaffuzunun “ذ” ile olduğunu beyân etmiştir.²¹⁸

•Mahalli نضرع اليك في منع الموانع عن اكمال جمع الجوامع/Cem‘ü’l-Cevâmi’in tamamlanmasını engelleyecek şeyleri yok etmen için sana yakarıyoruz Allahım!” ibaresinde geçen “نضرع” kelimesini “بسكون الضاد” şeklinde harekeliyerek doğru okunmasına yönelik bir izâhta bulunmuştur.²¹⁹

Mahallî’nin şerhinde kelimenin anlamını açıklamaya yönelik izâhlara yönelik birkaç örnek aşağıda verilmiştir:

•Mahallî “الوارد من زهاء ماء مصنف”/yüz kadar kitaptan esinlenen”cümlesindeki “الوارد” kelimesini “اي الجاء” ifadesiyle ve “زهاء” kelimesini de “اي قدرها تقريبا من زهوته بكذا” maddesinden türemekte olup tahmin ettim manasındadır.” şeklinde bir açıklama yaparak bu kelimenin anlamını şerh etmeye çalışmıştır.²²⁰

•Mahallî’nin, “الا ان ياتي رجل مبذر مبتر” cümlesinde geçen “مبذر” kelimesini “اي ينقل” “مبتر” şeklinde; “شيأ من مكانه الي غيره/bir şeyi, bulunduğu yerden başka bir yere nakleden” şeklinde;

²¹⁶ Mahalli, *el-Bedrü’t-Tâli*, 2/472.

²¹⁷ Mahalli, *el-Bedrü’t-Tâli*, 1/75.

²¹⁸ Mahalli, *el-Bedrü’t-Tâli*, 2/475.

²¹⁹ Mahalli, *el-Bedrü’t-Tâli*, 1/73.

²²⁰ Mahalli, *el-Bedrü’t-Tâli*, 1/75.

kelimesini de “يأتي بالألفاظ بترأ أي نواقص” biçiminde açıklaması, kelimelerin anlamlarına yönelik izâhlara örnek verilebilir.²²¹

•Mahallî, metnin mukaddimesinde geçen “ما قامت الطروس و السطور/sâhifeler-kitaplar ve satırlar var olduğu sürece” ibaresinde geçen “الطروس” kelimesini “إلى الصحف/sâhifeler-kitaplar” şeklinde açıklayarak söz konusu kelimelerin manalarının şerhini yapmıştır.²²²

•Yine Mahallî, metnin sonlarında zikredilen “كل ذرة منه ذرة/onun her harfinde kıymetli faydalar vardır.” ibaresinde geçen “ذرة” kelimesinin noktalı zâl ile okunup “إلى فائدة/harf anlamında”olduğunu; “ذرة” ifadesinin ise noktasız dâl ile talaffuz edilip “فائدة/cevher değerinde faydalar” mânasında olduğunu belirterek hem kelimenin zaptına hem de onun anlamına yönelik bir açıklama yapmıştır.²²³

3.2.1.2. Ana Metnin Dil Kurallarıyla İzâh Edilmesi

Mahallî, *Cem‘ü’l-Cevâmi‘i* şerh ederken onun metnini titizlikle incelemiş, açıklamaya ihtiyaç duyan fiil ve sözcüklerin yapısını ve hangi fiil ya da masdardan türediğini beyân etmiştir. Mahallî, aynı zamanda, metnin daha iyi anlaşılması için, bazen kelimenin cümle içindeki i‘râbını yapmış, zamirlerin merciini, câr-u mecrurların müteallaklarını izaâh etmiş ve atıf-mâtuf ilişkisine değinmiştir. Burada Mahallî’nin şerhte kullanmış olduğu bu yöntemlerin her birini örneklerle izâh etmeye çalışacağız.

Malum olduğu üzere Arapça birçok kelime yapı bakımından birbirlerine benzemektedir. Yani aynı harflerden müteşekkil olup değişik şekillerde okunan çok sayıda kelime bulunmaktadır. Aynı harflerden oluşmasına rağmen tek kelimeler, farklı şekillerine bağlı olarak değişik anlamlara geldiğinden bunların doğru bilinmesi önem arz etmektedir. Mahallî, metinde bulunan bu türden kelimeleri bulunduğu cümle içindeki konumuna göre okuyuş ve şekillerini belirtmeye çalışmıştır. Onun kelimelerin yapısına ve kendilerinden türedikleri asıllarına temas ederek metni şerhetmeye çalıştığı metoduna şu örnekleri vermemiz mümkündür:

•Mahallî, “ونصلي علي نبيك محمد” cümlesindeki “نبي” kelimesinin yapısını açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır: “Nebi kelimesi, hemzesiz olduğunda haber anlamındaki “نبا”ten türemiştir. Çünkü Peygamber (s.a.v.) Allah katından insanlara

²²¹ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/484.

²²² Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/72.

²²³ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/482.

haber vermektedir. Yaygın olduğu şekliyle hemzesiz olduğunda ise, bir görüşe göre sondaki hemzenin ye harfine kalb dilmesiyle hemzeli anlamının tahfif edilmiş halidir. Bir görüşe göre ise yükselmek anlamındaki “نُبُوَّة” kelimesinden türemiştir. Çünkü Peygamber’in (s.a.v.) rütbesi diğer varlıklara göre daha üstündür.” Böylece Mahallî, *Cem’ü’l-Cevâmi*’in metninde geçen “نبي” kelimesinin hemzeli “نبي/haber veren” ve hemzesiz “نبي/yüksek rütbeli” olarak iki şekilde okunabileceğini ve bu iki şeklin hem manalarına hem de asıllarına yani türediği sığıllarına temas ederek söz edilen kelimenin izâhını güzel bir biçimde yapmıştır.²²⁴

•Mahallî, metinde geçen “وينحصر في مقدمات و سبعة كتب” *Cem’ü’l-Cevâmi*’, bir mukaddime ve yedi kitap/bölümle sınırlıdır.” cümlesinde zikredilen “مقدمات” kelimesinin tahlilini yaparken şöyle bir açıklama yapmıştır: “د” harfi hem kesreyle hem de fethayla okunabilmektedir. Esreyle okunduğunda “تقدم/öne geçmek” anlamındaki lazimi/geçişsiz olan “قدم” fiilinden türemektedir. Fethayla okunduğunda ise müteaddi/geçişli olan fiilden gelmektedir.

•Mahallî, metinde geçen “الطاف” kelimesini lütuf edilen manasında olup “لطف”’in çoğulu, “على نعم” terkiibinde geçen “نعم” ifadesini nimetler anlamında kullanılıp “نعمة”’in çoğulu, “صحب” kelimesini “صاحب”’in ism-i cemi olduğu şeklinde şerh ederek bunların her birinin yapısına dikkat çekerek şerh etmeye çalışmıştır.²²⁵

Mahallî, ihtiyaç gördüğü yerlerde i’râb tahlilini yaparak da metnin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Bunu şu örneklerle açıklamaya çalışacağız:

•Mahallî, hüsün-Kubuh bahsinde geçen “حسن” ve “قبح” terimlerini şu ifadelerle izâh etmeye çalışmıştır: “Hüsün-Kubuh, insan tabiatının hoş karşılaması veya nefret etmesi ya da mükemmellik-eksiklik anlamında kullanılması akılla bilinen bir durumdur “عقلي”. Dünyada kınama veya övmeyi, ahirette de sevap veya azabı gerektiren anlamına gelmesi ise şer’î olarak bilinen bir şeydir شرعي.” Devamında Mahallî, bu kelimelerin ikisi de haber olup onların mübtedaları ise hazf edilen “كل” ya da “كلاهما” olduğunu söyleyerek bu iki kelimeyi i’râb açısından tahlil ederek içinde bulundukları cümleyi açıklamıştır.²²⁶

²²⁴ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*’, 1/69.

²²⁵ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*’, 1/67, 71, 76, 213.

²²⁶ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*’, 1/87.

•İ‘râb tahlili sadedinde bir başka örnek ise şöyledir: Sübkî, *Cem‘ü’l-Cevâmi‘*’in sonlarında eserinin ilim açısından önemini zikrederken şöyle demiştir: “و قد تم جمع الجوامع علما المسمع كلامه اذانا صما الاتي من احسن المحاسن بما ينظره الاعمى مجموعا جموعا و موضوعا/Cem‘ü’l-Cevâmi‘ ilmi bakımdan tamamlanmıştır. Öyle ki o, ifadelerini sağır olanlara bile işittirir, görmeyenlerin bile gördüğü güzellerin en güzelinden pek çok malumatı içermektedir.” Mahallî, metinde geçen “علما” kelimesinin “تم جمع الجوامع” cümlesindeki (fiil-fail arasındaki) nispete temyiz olduğunu “مجموعا, جموعا ve موضوعا” kelimelerinin de “الآتي”de gizli olan zamire hâl olduğunu beyân ederek söz konusu metni, i‘râbını yaparak izâh etmiştir.²²⁷

Arapça bir metnin daha iyi anlaşılması için zamirlerin mercinin bilinmesi önem arz etmektedir. Zira Arapça metinlerde zamirlerin mercileri, cümle içindeki kelimelerin birbirleriyle münâsebetlerinin tespit edilip bütün cümlelerin sağlıklı olarak anlaşılması için oldukça ihtiyaç duyulan bir prensiptir. Bunun farkında olan Mahallî ihtisârın gereği olarak zamirlerin çokça kullanıldığı *Cem‘ü’l-Cevâmi‘*’in hemen bütün zamirlerinin mercilerini bulup temas etmiştir. Bu bakımdan da okuyuculara büyük bir kolaylık sağlamıştır. Mahallî’nin bu yöntemini şu meselelerle örneklendirmeye çalışacağız:

•*Cem‘ü’l-Cevâmi‘*’in metninde icmâ’ın tarifi yapıldıktan sonra “فعلم اختصاصه” şeklinde bir cümle zikredilmiştir. Mahallî de birinci zamirden sonra “بالمجتهدين و هو اتفاق” şeklinde bir cümle zikredilmiştir. Mahallî de birinci zamirden sonra “ای الاختصاص بهم” diyerek bu zamirlerin mercilerini belirterek cümlelerin anlaşılmasını sağlamıştır.²²⁸

Metinde câr-mecrurların muteallaklarının ve atıf-mâtuf ilişkisinin bilinmesinin cümlelerin anlaşılmasında katkısı muhakkaktır. Nitekim bazı metinlerde geçen tek bir harfî cerrin neye taalluk ettiği bilinmeden veya metinde kullanılan bir tek kelimenin önceki fiillerden veya isimlerden hangisine mâtuf olduğu tespit edilmeden metin parçasının tümünün müphem kalmasına yol açabilmektedir. Mahallî, nahiv yönünün de güçlü olması hasebiyle bu tür gramer kâidelerinden çokça istifade ederek metnin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

Mahallî’nin atıf ve mâtuf ilişkisine dikkat çekip bu bağlamda metni izâh etmesine şu örnek verilebilir:

²²⁷ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/481.

²²⁸ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/131.

•Metnin mukaddimesinde geçen “ما قامت الطروس و السطور” cümlesini tahlil eden Mahallî, “السطور/ satırlar” kelimesinin “الطروس/ sahifeler” ifadesine atfı “من عطف من عطف” kabilinden olduğunu beyân ederek, aralarındaki atıf-mâtuf ilişkisini izâh etmiştir.²²⁹

Câr-mecrurun müteallakların beyânına yönelik şu örneği verebiliriz:

•Mahallî, “نحمدك اللهم على نعم”/nimetlerine karşılık sana hamd ediyoruz Allah’ım!” cümlesindeki harfî cer olan “على” ve onun mecruru olan “نعم”,ın “نحمد” fiiline müteallik olduğunu beyân ederek câr-mecrurun müteallakını izâh etmiştir.²³⁰

Arapça’da gerek cümle içindeki kelimelerin gerekse farklı cümlelerin birbirlerine bağlanması ve bu vesileyle cümleye anlam kazandırması veya cümleler arasında bütünlüğün oluşturulmasında edâtların rolü inkâr edilemez bir gerçektir. Dolayısıyla bunların anlam ve işlevlerinin bilinmesi büyük önemi haizdir. Mahallî de eserini telif ederken yer yer metinde geçen edâtların hangi anlamda kullanıldıklarına ve hangi işlevi yerine getireceğine değinmiştir. Örneğin Mahallî, metinde geçen “ومن ثم لا” hukûm, mükellefin fiiline taalluk eden Allah’ın hitâbı olduğundan, hukûm yalnızca Allah’ındır.” şeklindeki cümlede “من” edatının talil için ve asıl manası uzak mekân olan “ثم” ismü-işâret edâtının da mecâzi mekân manasında kullanıldığını diyerek bunun manasının “إي من هنا إي من اجل ذلك” olduğunu beyan etmiştir.²³¹ Görüldüğü üzere örnekte “من” harfî iptida, teb’îd/bölme, talil/gerekçelendirme gibi değişik manalara gelebilen bir edattır. Aynı şekilde “ثم” kelimesi hakiki ve mecaz olmak üzere farklı manalara gelen bir edâttir. Mahallî bu gibi ibarelerde mana karışıklığının önüne geçmek için söz konusu edatların cümledeki konumuna değinmiştir. Yine lügat meselesinde geçen “و ليس لكل معنى لفظ بل لكل معنى محتاج الى اللفظ” her bir mana için ayrı bir kelime vaz’ edilmiş değildir. Belki telaffuza ihtiyaç duyan manalar için kelime vaz’ edilmiştir.” cümlesindeki “بل” harfinin intikal anlamında kullanıldığını izâh etmiştir.²³² “بل” intikal anlamına gelebildiği gibi ibtâlîye (önceki cümleyle belirtilen hükmü geçersiz kılma) anlamına da gelmektedir. Şârih bunun intikâl manasında kullanıldığını vurgu yaparak bunu netleştirmeye çalışmıştır.

²²⁹ Mahalli, *el-Bedrü’t-Tâli*, 1/82.

²³⁰ Mahalli, *el-Bedrü’t-Tâli*, 1/66-67.

²³¹ Mahalli, *el-Bedrü’t-Tâli*, 1/87.

²³² Mahalli, *el-Bedrü’t-Tâli*, 1/218.

3.2.1.3. Kavramların Açıklanması

Cem'ü'l-Cevâmi' muhtasar bir eser olmasına rağmen Sübkî, genellikle ıstılâhı kavramları veciz bir ifadeyle tarif etmiştir. Ancak bazen eserin muhtasar olmasının tabii bir sonucu olarak bazı kavramları tarif etmemiştir. Mahallî, şerhinde metinde yapılan tanımları tahlil ederek izâha kavuşturmanın yanında tanımlı yapılmamış olanları da tanımlayarak açıklamaya çalışmıştır. Biz burada önce Mahallî'nin tanımlı yapılan kavramları tahlil etmesini ele alıp daha sonra metinde tanımlı yapılmayan kavramlara yönelik izâhlarına değineceğiz.

a. *Cem'ü'l-Cevâmi'*'de Tanımlı Yapılan Kavramlara Yaklaşımı

Mahallî, metinde yapılan tanımlamaları genellikle aynen kabul etmekte ve bu tanımlı tahlil etmektedir. Bunu farklı yollarla yapmıştır. Buna şu örnekleri verebiliriz:

• *Cem'ü'l-Cevâmi'*'de fıkıh kavramının tanımlı “ الفقه العلم بالاحكام الشرعية العملية ” *Fıkıh, tafsili delillerden elde edilen şer'î-ameli hükümleri bilmektir.*” şeklinde yapılmıştır. Mahallî, yapılan bu tanıma herhangi bir itirazda bulunmamış ve tanımda yer alan kavramları tek tek ele alarak açıklamıştır. Şöyle ki; tanımda geçen “الاحكام” kaydıyla hüküm verme aşamasına geçmeyen tasavvurî/düşünsel olguların, “الشرعية” kaydıyla, bir, ikinin yarısıdır gibi akli hükümlerin, “العملية” kaydıyla Allah (c.c.) birdir gibi i'tikâdî hükümlerin, “المكتسب” kaydıyla Hz. Cebrâil (a.s.), Peygamberimiz (s.a.v.)'in ilmi gibi kesbi olmayan şer'i-ameli hükümlerin ve “التفصيلية” kaydıyla da علم الخلافي (hilâfî²³³ kişinin elde ettiği ilim) gibi icmâli delilden elde edilen ilmin, fıkıh için yapılan tanımın dışında kaldığını ve bunların bilinmesinin fıkıh sayılmadığını izâh etmiştir.²³⁴

• Yine metinde اشتقاق/ıştikâkın tanımlı “ رد لفظ الى اخر و لو مجازا لمناسبة بينهما في المعنى ” *Mâna ve asli harfler açısından aralarında irtibat bulunduğu bir kelimenin mecâz yoluyla da olsa başka bir kelimeye nispet edilmesi*” şeklinde yapılmıştır. Mahallî, yapılan tanımın, mutlak olarak zikredildiğinde türeyen kelimenin hem kendisinden türetilen kök kelimenin bütün harflerini taşıması hem de iki kelime arasındaki tertibin bozulmaması gereken یشtikâkü's-sağır (küçük یشtikâk) için geçerli olduğunu; یشtikâkü'l-kebiri (büyük یشtikâk) ve یشtikâkü'l-ekberi (en büyük یشtikâk) kapsamadığını belirterek şöyle gerekçelendirmiştir: Çünkü “جذب” kelimesinin

²³³ Hilâfî, mezhep imamını savunmak için kendini ilmi tartışmaya adanmış kişi.

²³⁴ Mahallî, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/83-84.

“الجبذ”den türemesi gibi iştikâkü’l-kebirde türeyen ve türetilen kelimelerin harfleri arasında tertibe gerek yoktur. Keza “ثلب” (iftirada bulunmak) “الثلم”den türemesi gibi iştikâkü’l-ekberde de başka bir kelimedenden türeyen kelimede asli harflerin tamamının bulunması lazım gelmez.²³⁵

•Mahallî, Bazen de tanımı yapılan kavramın lügat anlamını zikrederek ıstılâhı anlam ile lügat anlamı arasındaki münâsebete işaret etmiştir. Mesela, metinde ruhsat ve azimet kavramlarının tanımları “الحكم الشرعي ان تغير الي سهولة لعذر مع قيام السبب للحكم الاصلي” /فرخصة والا فعزيمة Şer’i bir hüküm, asli hükmün sebebinin devam etmesi ile birlikte bir mazeretten dolayı zor olandan kolay olana dönüşüyorsa ruhsattır, dönüşmüyorsa azimettir.” şeklinde yapılmıştır. Mahallî, ruhsat için “وهي لغة السهولة” /sözlük anlamı kolaylıktır. “, azimet için de “وهي لغة القصد المصمم” /sözlük anlamı kararlı duruştur.” şeklinde bir açıklama yaparak söz konusu kavramların sözlük ve ıstılâhı anlamları arasındaki münâsebete dikkat çekmiştir.²³⁶

•Mahallî, bazen de metnin müellifinin zikretmediği bir kaydın bilinçli bir tercih olduğunu vurgulamıştır. Mesela, metinde ictihâdın tanımı “الاجتهاد استقراغ الفقيه الوسع” /تحصيل ظن بحكم İctihâd; fakihin, hüküm hakkında bir kanâate varması için bütün gayretini sarf etmesidir.” şeklinde yapmıştır. Mahallî, İbn Hâcib’in ictihâd için yaptığı tarifte “شرعي” /şer’i hüküm” kaydının bulunduğunu, ama ictihâd mutlak olarak zikredildiğinde fer’î meselelerde ictihâd kast edildiği için bu kayda ihtiyaç olmadığını, dolayısıyla da Sübkî’nin de bu kaydı zikretmediğini beyân etmiştir.²³⁷

b. Cem ‘ü’l-Cevâmi’de Tanımı Yapılmayan İstilahların İzahı

Muhtasar bir eser olması sebebiyle Cem ‘ü’l-Cevâmi’de bazı kavramların tanımı yapılmamıştır. Mahallî de sözü edilen kavramları bazen uzunca bazen de çok kısa ifadelerle tanımlamıştır. Onun bu kavramları uzunca tarif ettiği yönteminin izahı için şu iki örneği vereceğiz:

•Mahallî, “نبي” kavramını şu uzun tanım ile tarif etmiştir: “Nebi, kendisine şeriat vahiy edilmekle beraber bunu tebliğ etmeye emrolunmayan kişidir. Kendisine vahiy edilen şeriatın tebliğiyle emredilmiş ise ona “رسول” de denir. Ya da Nebi, kendisine bir şeriat vahiy edilmiş ve onu tebliğ etmekle emrolunmakla birlikte her hangi bir kitap

²³⁵ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/228-229.

²³⁶ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/113,116.

²³⁷ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/379.

3.2.2.1. Kur'ân Âyetleri

Mahallî, hükümlerin gerekçelerini belirtmede öncelikle ilk temel kaynak kabul edilen olan Kur'ân-ı Kerim'den yararlanmıştır. *El-Bedrü't-Tâli'* adlı eserinde dört yüzden fazla âyete yer vererek, Kur'ân âyetlerini delil olarak sunmuştur. Mahallî, yer yer ayetlerin nüzul sebeplerini açıklamış²⁴², bazı yerlerde de âyetin tefsirini yaparak delil olma yönünü beyan etmiştir.²⁴³ Delil olarak zikrettiği ayetleri musannifin usûl veya fer'î ya da başka meselelerle ilgili görüşlerini desteklemek, usul kavramlarının manalarını ve delâlet ettikleri hükümleri beyan etmek, bazı kavramların herhangi bir manada kullanıldığında bunun isâbetli olduğunu takviye etmek ve benzeri hususlar için kullanmıştır. Mahallî, Kur'ân'dan delil getirirken genellikle “*كما في قوله تعالى*/Yüce Allah'ın sözünde olduğu gibi”, “*مثل قوله تعالى*/Yüce Allah'ın sözü gibi”, “*قال الله تعالى*/Yüce Allah dedi ki” gibi ifadeleri kullanmıştır. Bu başlık altında Mahallî'nin ele aldığı bütün âyetleri zikretmek mümkün olmadığından, sadece birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

•Sübkî, *Cem 'ü'l-Cevâmi'*’de “*زُبَّ*” harfinin “*تَكْثِير*/çokluk” manası için geldiğini ifade etmektedir. Mahallî, bunu delillendirmek için Hicr süresinde geçen “*ربما يود الذين*” *كانوا مسلمين* /İnkâr edenler keşke Müslüman olsaydık diye çokça hayıflanacaklar.”²⁴⁴ âyetini zikretmiş ve burada “*زُبَّ*” harfinin “*تَكْثِير*/çokluk” ifade ettiğini beyan etmiştir.²⁴⁵ Mahallî burada âyeti Sübkî'nin sözü geçen kelimenin çokluk anlamında kullanılmasını desteklemek amacıyla zikretmiştir.

•Sübkî *Cem 'ü'l-Cevâmi'*’de sahih olan görüşe göre iman etmemiş kişilerin de fer'î meselelerle mükellef olduğunu ifade etmiştir. Mahallî, onun bu görüşünü gerekçelendirmek amacıyla Müddessir süresinde geçen “*يتساءلون عن المجرمين ما سلككم في*” *سقر قالوا لم نك من المصلين* /Günahkârlara sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? diye sorarlar. Onlara şöyle cevap verirler: Biz namaz kılanlardan değildik.”²⁴⁶ âyeti ile Fussilet süresinde geçen “*وويل للمشركين الذين لا يوتون الزكاة*” /Allah'a ortak koşanların vay haline! Ki onlar zekâtlarını vermezler.”²⁴⁷ âyetini zikretmiştir.²⁴⁸ Görüldüğü üzere zikredilen âyetler Sübkî'nin fer'î bir meseleyle ilgili görüşünün delillendirilmesi için verilmiştir.

²⁴² Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/193.

²⁴³ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/210.

²⁴⁴ Hicr, 15/2.

²⁴⁵ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/283.

²⁴⁶ Müddessir, 74/40-43.

²⁴⁷ Fussilet, 41/6-7.

²⁴⁸ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/159.

•Musannif metinde nesih konusunda bazı Kur’ân âyetlerinin hükmen nesh edilip tilâvetten sabit kaldığını ifade etmektedir. Mahallî buna delil olarak Bakara süresinde geçen “والذين يتوفون منكم و يذرون ازواجاً وصية لآزواجهم متاعاً الى الحول غير اخراج” edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler.”²⁴⁹ âyeti ile “والذين يتوفون منكم و يذرون ازواجاً يتربصن بانفسهن اربعة” âyeti ile “اشهر و عشر ا و عشرا” âyetini zikretmiş ve burada ikinci âyetin, birinci âyetin hükmünü nesh ettiğini, tilâveten ise sabit kaldığını beyan etmiştir.²⁵¹ Bu örnekte Mahallî bahsi geçen nesh çeşidinin gerçekleştiği âyetleri zikrederek bununla ilgili Sübkî’nin görüşlerini takviye etmek istemiştir.

•Mahallî, metinde “her şeyin yok olduktan sonra yine eski haliyle tekrar diriltilmesinin gerçek olduğunu ifade edildiği yerde, “كما بدانا اول خلق نعيده”/Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz.”²⁵² “وهو الذي يبدؤ الخلق ثم يعيده”/Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O’dur.”²⁵³ Ve “كما بذاكم تعودون”/İlkin sizi yarattığı gibi (yine O’na) döneceksiniz.”²⁵⁴ âyetlerini bu hükme delil olarak zikretmiştir.²⁵⁵ Burada Mahallî, Sübkî tarafından dile getirilen kelâmî bir konunun delillendirilmesi için üç âyete yer vermiştir.

•Cem ‘ü’l-Cevâmi’de emrin anlamlarının sıralandığı yerde Mahallî, vücûb anlamı için “اقموا الصلاة”/Dosdoğru namaz kılın.”²⁵⁶ “ندب”/bir şeyin yapılmasını terk edilmesinden evlâ olması” anlamı için “فكاتبوهم ان علمتم فيهم خيرا”/Kendilerinde hayır görürseniz tekliflerini kabul edin.”²⁵⁷ “اباحة” anlamı için “كلوا من الطيبات”/Temiz şeylerden yiyin.”²⁵⁸ tehdit anlamı için “اعملوا ما شئتم”/Dilediğinizi yapın.”²⁵⁹ âyetlerini delil getirmiştir.²⁶⁰ Burada Mahallî, fıkıhta temel beş hükümden olan vücûb, ibâhe ve nedb kavramlarının anlamlarının izâhı için bu âyetleri getirmiştir.

²⁴⁹ Bakara, 2/240.

²⁵⁰ Bakara, 2/234.

²⁵¹ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/451-452.

²⁵² Enbiyâ, 21/104.

²⁵³ Rum, 30/27.

²⁵⁴ A’râf, 7/29.

²⁵⁵ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/447.

²⁵⁶ Bakara, 2/43.

²⁵⁷ Nur, 24 /33.

²⁵⁸ Mü’minün, 23 /50.

²⁵⁹ Fussilet, 41/40.

²⁶⁰ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/207.

•*Cem ‘ü’l-Cevâmi’*’de büyük günahların zikredildiği yerde Mahallî, yetim malı yemenin büyük günahlardan olduğuna Nisâ süresinde geçen “ان الذين ياكلون اموال اليتامي”/Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş doldururlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe girecekler.”²⁶¹ âyetini delil getirmiştir.²⁶²

Fıkıh ve fıkıh usulü eserlerinde meselelerin dayandığı deliller her zaman Kur’ân’da ya da hadis kitaplarında yer aldığı şekliyle âyet veya hadisin tamamı değil, bazen sadece delil olmaya yetecek kadar kısmı iktibâs edilerek zikredilmektedir. Mahallî de *el-Bedrü’l-Tâli*’te kanâatimizce okuyucunun dikkatini dağıtacak gereğinden fazla bir uzatmadan kaçınmak için böyle bir yol izlemiştir. Nitekim yukarda zikrettiğimiz örneklerin çoğunda âyetlerin sadece bir kısmı zikredilmiştir. Aynı amaca binaen bazen de, yukarda zikrettiğimiz yetim malı yemenin haram olduğu örneğinde olduğu gibi âyetin bir kısmı zikredilip sonuna الآية/âyeti sonuna kadar oku! ifadesi konulmuştur.

3.2.2.2. Hadisler

Hadis, meselelerin/hükümlerin belirlenmesinde kullanılan temel kaynaklardandır. Kur’ân-ı Kerim’den sonra ikinci sırada yer alan hadisler, kısaca Hz. Peygamber’in (s.a.v.) söz, fiil ve takrirleri olarak tanımlanmaktadır. Mahallî, şerhinde *Cem ‘ü’l-Cevâmi’*’teki meselelerin delillendirilmesinde hadislerden sık sık yararlanmıştır.

Mahallî, delil açısından hadisleri naklederken, hadis ilminde önemli bir yere sahip olan ve kısaca “ hadislerin asli kaynaklarını ve isnâtlarını belirleme yöntemi” olarak tanımlanan tahric yöntemine de sıklıkla başvurarak hadislerin kaynağını zikretmiştir. Özellikle kütüb-i sitte²⁶³ gibi çoğunluk tarafından sahih hadis kaynakları olarak kabul edilen eserleri kaynak olarak göstermiştir. Mahallî, genellikle ya hadisi zikrettikten sonra “رواه الشيخان/bunu Müslim rivayet etmiştir.”²⁶⁴, “رواه الشيخان/bunu iki şeyh (Buhari ile Müslim) rivâyet etmiştir.”²⁶⁵, “رواه الترمذي/bunu Tirmizî rivâyet etmiştir.”²⁶⁶

²⁶¹ Nisâ, 4/10.

²⁶² Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/95.

²⁶³ Bu altı hadis kitabı şunlardır: Buhârî’nin Sahih’i, Müslim’in Sahih’i, Tirmizi’nin Sünen’i, Ebû Dâvud’un Sünen’i, Nesâî’nin Sünen’i ve İbn Mâce’nin Süneni.

²⁶⁴ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/474.

²⁶⁵ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/308.

²⁶⁶ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/472.

şeklinde kaynağını belirlemiş, ya da hadisi zikretmeden önce “لحديث الصحيحين/Buhâri ve Müslim’in sahihlerinde geçen bir hadisten dolayı”²⁶⁷, “و في رواية لابي داود”²⁶⁸ şeklinde kaynağını belirtmiş, daha sonra hadisi zikretmiştir. Mahallî, bazı yerlerde de tahrîc yöntemine başvurmayıp sadece hadis metnini zikretmekle yetinmiştir.²⁶⁹ Bu kısa açıklamalardan sonra Mahallî’nin meseleleri delillendirmeye yönelik zikrettiği hadislerle birkaç örnek vereceğiz.

Mahallî, Kur’ân’ı delil getirmede olduğu gibi delil olarak zikrettiği hadisleri, Sübkî’nin tercih etmiş olduğu usûl veya fer’î ya da diğer ilimlere ilişkin meselelerle ilgili görüşlerini desteklemek, usul kavramlarının manalarını ve delâlet ettikleri hükümleri beyan etmek, mâna veya tarifî tartışmalı kavramların isâbetli manası veya tanımını belirtmesi gibi amaçlar için kullanmıştır. Aşağıda bu yöntemi gösteren bazı örneklerle yer verilecektir.

•Mahallî, metnin mukaddimesinde geçen “وعلى اله” ifadesinden sonra, Peygamberimiz’in (s.a.v.) âlinin, mümin akrabalarından Hâşim ve Muttalib oğulları olduğunu izâh etmiş ve bunu şu şekilde delillendirmiştir: “Çünkü Peygamber (s.a.v.) ganimet mallarının beşte birine denk gelen kısmı taksim ederken Hâşim ve Muttalib oğulları arasında bölüştürmüştü; diğer akrabaları olan Nevfel ve Abdışşems oğullarına istemelerine rağmen pay vermemiştir.”²⁷⁰ Böylece Mahallî, Peygamberimiz’in (s.a.v.) âlinden kimlerin kast edildiğini fiili sünneti delil getirerek açıklamıştır.²⁷¹ Mahallî, burada “آل” kavramının imam Şâfi’î’nin tercih ettiği manasının daha isâbetli olduğunu ifade ederek bunu sözü edilen hadisle desteklemiştir.

•*Cem ‘ü’l-Cevâmi’*’de emir sıgasının “terbiye etme” anlamı için de kullanıldığı ifade edilmiştir. Mahallî de Peygamber’in (s.a.v.) henüz küçük yaştayken Ömer İbn Ebî Seleme’nin yemek yerken elini tabağın etrafında gezdirdiğini görünce ona söylediği “كل مما يليك/Kendi önünden ye.”²⁷² hadisini buna delil olarak zikretmiştir.²⁷³ Emir sıgasının vücûb ve diğer meşhur manaları dışında “terbiye etme” anlamında da kullanıldığını belirtmiş ve bunu hadisle gerekçelendirmiştir.

²⁶⁷ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/72.

²⁶⁸ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/445.

²⁶⁹ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/444, 472.

²⁷⁰ Buhâri, “*Farzü’l-Humusi*”, 3140.

²⁷¹ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/70.

²⁷² Buhâri, “*Et’ime*”, 5376; Müslim, “*Eşribe*”, 5237.

²⁷³ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/308.

•Metinde kabir azabının gerçek olduğu ifade edilmektedir. Mahallî, bunu delillendirmek için “Kabir azabı gerçektir.”²⁷⁴ hadisi ile Peygamberimiz iki kabrin yanından geçerken “Şüphesiz bu iki kabir sahibine azap edilmektedir.”²⁷⁵ meâlindeki hadisi zikretmiştir.²⁷⁶ Mahallî, bazıların hilafına itikâdi bir mesele olan kabir azabının bulunduğunu hadisle delillendirmiştir.

•*Cem ‘ü’l-Cevâmi’*’de sahâbîler arasında cereyan eden münâkaşalar hakkında kimin haklı olduğu konusunda sükût etmenin vacip olduğu ve her iki tarafında ictihâdlarından dolayı sevap kazandığı ifade edilmektedir. Mahallî, bu hükme delil olarak “إن الحاكم إذا اجتهد فأصاب فله اجران و اذا اجتهد فأخطأ فله اجر”/Hüküm veren kişi, ictihât edip doğruyu bulursa iki sevap kazanır; ictihât edip de yanılırsa bir sevap kazanır.”²⁷⁷ hadisini zikretmiştir.²⁷⁸

• Metinde insanın kötü bir şeyi yapmayı ya da söylemeyi niyet edip de onu yapmadığı ya da söylemediği sürece düşüncesinden dolayı kendisine günah yazılmadığı ifade edilmektedir. Mahallî, bu hükme delil olarak ”Muhakkak ki Yüce Allah, bir şeyi yapmadığı ya da söylemediği sürece içinden geçirdiği şeyler konusunda ümmetimi bağışlamıştır.”²⁷⁹ hadisi ile “Her kim bir kötülüğe niyet edip de onu yapmazsa kendisine günah yazılmaz.”²⁸⁰ hadisini zikretmiştir.²⁸¹

3.2.2.3. Akli Çıkarım

Mahallî, eserinde meseleleri gerekçelendirirken nakli delillerin yanında akli delillere de başvurmuştur. Aklî delil ise genellikle mantık ve akıl yürütme yoluyla elde edilen kanıtları ifade eder. Bir savı veya bir iddiayı desteklemek için kullanılan mantıklı, rasyonel ve akılcı kanıtları temsil eder. Akli deliller, mantıksal çıkarımlar ya da akıl yürütme yoluyla elde edilen destekleyici kanıtlar olabilir. Bunu şu örneklerle açıklayacağız:

•Sübkî, icmâ ile neshin gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir. Mahallî de bu görüşü “Çünkü icmâ ancak Peygamber’in (s.a.v.) vefatından sonra mümkün olur; Onun

²⁷⁴ Buhâri, “*Cenâiz*”, 1283.

²⁷⁵ Müslim, “*et-Tehâre*”, 439.

²⁷⁶ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/444.

²⁷⁷ Buhâri, “*el-İ’tisâm*”, 6805.

²⁷⁸ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/450.

²⁷⁹ Buhâri, “*et-Talak*”, 4864.

²⁸⁰ Müslim, “*İmân*”, 182.

²⁸¹ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/474.

vefatından sonra ise nesih mümkün olmadığına göre icmâ ile neshin gerçekleşmesi imkân dışıdır.” diyerek akli bir gerekçe zikretmiştir.²⁸²

•*Cem ‘ü’l-Cevâmi’*’de Kur’ân âyetlerinin ahâd hadislerle neshedilmesinin câiz olmadığı ifade edilmektedir. Mahallî, bunu şöyle bir aklî muhâkemeye gerekçelendirmiştir: Çünkü Kur’ân âyetleri kesinlik, ahâd hadisler ise zan ifade eder. Zan ifade eden delilin de kesinlik ifade eden delili neshetmesi mümkün değildir.²⁸³

3.2.2.4. Şiirler

Mahallî, bazı konularda meseleleri delillendirmek için Arap şiirinden de istifâde etmiştir. Bunu da genellikle “قال الشاعر”, “و منه قوله” veya “كقوله” gibi ifadelerle şiirleri zikretmiştir. Metinde, özellikle edâtların anlamlarını vurguladığı yerlerde Arap şiirinden istifade edilmiştir. Bu durum, metnin anlamını destekleyen ve güçlendiren bir yaklaşımı temsil etmektedir.

Mahallî'nin eserlerindeki bu kullanım, Arap edebiyatının zenginliğinden ve derinliğinden yararlanarak, fikirlerini destekleme ve vurgulama amacı taşımaktadır. Arap şiiri, genellikle derin bir anlam ve duygusal zenginlik taşıdığından, Mahallî'nin şiirleri, ifade etmek istediği konuları pekiştirmede etkili bir araç olarak kullandığı karşımıza çıkar. Arap şiirinin beyitlerini kullanarak, buna birkaç örnek verecek olursak;

•*Cem ‘ü’l-Cevâmi’*’de “حتى” harfinin genel olarak “انتهاء الغاية/amacın sonu” anlamı için kullanıldığı ifade edilmektedir. Mahallî, “حتى” harfinin bu anlam için kullanıldığında harf-i cer, atıf harfî, ibtidâiyye (kendisinden önceki cümleyle lafz açısından bağlantısı olmaması) şeklinde farklı mânalar içinkullanıldığını ifade ederek ibtidâiyye anlamında kullanıldığına delil olarak;

فما زالت القتلى تمج دماءها / Öldürülenlerin kanları durmadan Dicle Nehri’ne akıyordu.

بدجلة حتى ماء دجلة اشكل /Tâ ki Dicle Nehri’nin suyu kıpkırmızı olana kadar.²⁸⁴

“حتى” harfinin istisnâ’ edâtı olarak kullanıldığına delil olarak şu şiiri zikretmiştir:

ليس العطاء من الفضول سماحة /İhtiyaç fazlasını vermek cömertlik değildir.

حتى تجود و ما لديك قليل /Sendeki az olduğu halde vermek müstesna.²⁸⁵

²⁸² Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/450.

²⁸³ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/454.

²⁸⁴ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/283.

²⁸⁵ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli*, 1/283.

•Mahallî, “اي” harfinin tefsir için kullanıldığına delil olarak

ترمينني بالطرف اى انت مذنّب / Gözlerini bir ok gibi bana fırlatıyorsun Yani sen suçlusun diyorsun.

و تقليني لكن اياك لا اقلي / Ve bana kızırıyorsun fakat ben sana kızamıyorum. şeklindeki şiirizi kretmiştir.²⁸⁶

•Mahallî, “رُبَّ” harfinin “تقليل / azaltma” anlamı için kullanıldığına deli olarak şu şiiri getirmiştir:

الا رب مولود و ليس له اب / Bazı çocuklar var ki, babası olmadan doğmuştur.

و ذي ولد لم يلد له ابوان / Ve bazı çocuk sahibi olanlar da var ki, hiçbir anne-baba onları doğurmamıştır.²⁸⁷

Metinde “هل” edâtının sadece olumlu cümlelerin başında kullanıldığı ifade edilmektedir. Mahallî, “هل” edâtını hemze “ا” edâtı ile karşılaştırmış, “هل” edâtının aksine hemze edâtının olumsuz cümlede de kullanıldığı ve bu durumda soru edâtı olarak değil, muhâtabı itiraf etmeye sevk etme anlamında kullanıldığını beyan etmiştir. Mahallî, bazen hemze edâtı olumsuz cümlede kullanılmasına rağmen soru sorma anlamında kullanıldığını ifade etmiş ve delil olarak şu beyti zikretmiştir:

الا اصطبار لسلمى ام لها جلد اذا الاقي الذي لاقاه امثالي / Acaba! Bende emsallerimin karşılaştığı şey ile (ölümden kinâyedir) karşılaştığım zaman Selma, sabredecek mi yoksa direnecek mi? . Bu şiirde, hemze olumsuz cümlelerin başında kullanıldığı halde soru edâtı olarak kullanılmıştır.²⁸⁸

3.3. İhtilâflı Meselelere İlişkin Farklı Görüşlerin Ele Alınma Metodu

Memlûkler Dönemi, İslâm dünyasında önemli ilmî gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu dönem, özellikle fıkıh ve fıkıh usulü gibi İslâmî ilimlerin çeşitli alt dallarında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu gelişmelerin temelinde ise âlimlerin özgür bir biçimde birbirlerini eleştirmiş olmalarının katkısı inkâr edilmez bir etkindir. Nitekim âlimler, yanlış bulduğu görüşü, hocasına, hatta babasına ait olsa bile çekinmeden eleştirebilmiş; bunun sonuncunda hemen bütün usul meseleleriyle ilgili

²⁸⁶ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/285.

²⁸⁷ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/284.

²⁸⁸ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/300.

tartışmalar yaşanmış, dolayısıyla da söz konusu her bir mesele için farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Tabiatı gereği muhtasar metinlerde bütün bu ihtilâf ve görüşlere yer verme imkânı olmamıştır. Bunun telâfisi sözünü ettiğimiz muhtasar metinlere yazılan şerhlerle yapılmıştır.

Mahallî, bu geleneği takip ederek, Sübkî'nin *Cem'ü'l-Cevâmi'* adlı eserini ele alarak *el-Bedrü't-Tâli'* isimli şerhini kaleme almıştır. Bu şerh çalışması, önceki eserin derinliklerine inerek, içerdiği bilgilerin daha anlaşılır hale gelmesini sağlamış ve okuyuculara daha geniş bir perspektif sunmuştur. Dahası Mahallî Sübkî tarafından kısa olarak temas edilen ihtilâflı görüşleri detaylandırmış hem de onun değinmediği görüşleri ele almış ve karşılaştırıp değerlendirmeye çalışmıştır.

Muhtasar bir eser olmasının gereği olarak *Cem'ü'l-Cevâmi'*'de usul meselelerindeki farklı görüşler iç içe sunulmuş, bazen zikredilen görüşün incelenmesiyle başka görüşler de kolay bir şekilde anlaşıldığı için tek bir görüş olarak zikredilmiştir. Aynı şekilde *Cem'ü'l-Cevâmi'*'de, Sübkî'nin ifade ettiği üzere kendinden önceki meşhur kitaplarda açıkça belirtilmeyen veya kuvvetli bir idrake sahip olmayan kişilerin ilk anda anlayamayacağı deliller dışında meselelerin ve görüşlerin delillerine yer verilmemiştir. Mahallî, bir şerhten bekleneni yerine getirerek metinde değinilmeyen ya da açıkça ifade edilmeyen farklı görüşleri sıralamış,²⁸⁹ bazen meselelerde ihtilâfa sebep olan noktaya dikkat çekmiş²⁹⁰, görüş sahiplerinin delillerine zikretmiş,²⁹¹ zayıf bulduğu ya da reddettiği görüşlere karşı cevap vermiştir.²⁹² Mahallî'nin farklı görüşlere yönelik ele aldığı metodunu ayrı başlıklar halinde ele almaya çalışacağız.

3.3.1. İhtilâflı Meselelerde Tartışmaya Sebep Olan Noktaya Dikkat Çekilmesi

İhtilâfın belirlenmesi ve muhâliflerin amaçlarının ortaya konulması, genellikle meselelerdeki farklı görüşlerin çerçevesini tanımlamak için yapılan bir çabadır. Bu, genellikle ihtilâfın merkezini saptamaya veya daha önceden belirlenmiş olan ihtilâf noktalarını sunmaya ve bu noktalar etrafında meseleyi tartışmaya dayanır. Mahallî de şerhinde bu amaca binaen bazı yerlerde ihtilâfa sebep olan noktaya değinmiş ve onun

²⁸⁹ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/250-251, 255; 2/476, 462 vd.

²⁹⁰ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/239, 287, 342-343 vd.

²⁹¹ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/289, 307.

²⁹² Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/167, 207, 210, 355, 430, 432.

üzerine meselenin tartışmasını sürdürmüştür. Onun bu yöntemini şu örneklerle izah etmeye çalışacağız:

•Musannif *Cem 'ü'l-Cevâmi*’de emir sigasının anlamını beyan ederken “Emir sigası, tekrar veya tekrar olup olmamasına bakılmaksızın fiil mânâsının emredilmesi için vaz’ olunmuştur.” dedikten sonra emir sigasıyla ilgili farklı görüşleri şöyle sıralamıştır: “Ebû İshâk el-İsferâyini ve Ebû Hâtim el-Kazvînî emir sigasını mutlak olarak tekrar anlamı için kullanmışlardır. Başka bir görüşe göre herhangi bir koşula ya da sıfata bağlanan emir tekrar anlamı içindir. Bazıları ise bu konuda tevakkuf etmiştir.” Mahallî, şerhinde görüş ayrılığının kaynağına şu ifadelerle dikkat çekmiştir: “منشأ الخلاف/ihtilafın kaynağı” ifadesini kullanarak ihtilâfa sebep olan noktayı belirtmiştir.

Metinde istisnâ konusunda, olumsuz cümleden yapılan istisnânın olumlu anlamı, olumlu cümleden yapılan istisnânın da olumsuz anlam ifade ettiğini ve Ebû Hanife’nin her iki durumda da muhâlefet ettiğini ifade etmiştir. Mahallî, önce “ Bir görüşe göre sadece olumsuz cümleden yapılan istisnâ olumlu anlam ifade eder; olumlu cümleden yapılan istisnâ ise olumsuz anlam ifade etmez.” şeklinde açıklama yaparak metinde zikredilen iki görüş dışındaki muhâlif görüşe değinmiştir. Ardından musannif ve Ebû Hanife’nin görüşlerini, zikrettiği örnekler üzerinden şu şekilde izah etmiştir: “Örneğin, 'قام الا زيد' /Zeyd dışında kimse kalkmadı ve 'قام القوم الا زيد' /Zeyd hariç, topluluk kalktı cümlelerinde, ilk görüşe göre, ilk örnekte “قام/کalkmadı” hükmünün zıddı, müstesnâ (istisnâ edilen) olan Zeyd için sabit olduğu, ikinci örnekte de "قام/کalktı” hükmünün zıddı, Zeyd için sabit olduğu anlamı oluşur. Ebû Hanife'ye göre ise, her iki cümlede de istisna olan Zeyd için ne olumlu ne de olumsuz bir hüküm oluşmuş ve Zeyd’in durumu belirsiz kalmıştır.” Daha sonra Mahallî, metinde zikredilen görüşlerin ihtilaf noktasına şu ifadelerle açıklık getirmeye çalışmıştır: “Görüş ayrılığının kaynağı şudur: Bir görüşe göre, müstesnâ hüküm açısından cümledeki olumlu ya da olumsuz hükümden istisnâ edilir. Bu durumda müstesnâ için, müstesnâ minhü’nün (kendisinden istisnâ edilen) zıddı hüküm oluşur. Diğer görüşe göre ise, müstesnâ hüküm kendisinden istisnâ edilir. Yani müstesnâ için herhangi bir hüküm oluşmaz.”²⁹³

3.3.2. Farklı Görüşlere Yer Verilmesi

Mahallî’nin, döneminin önemli ilim merkezlerinden biri olarak kabul edilen ve çeşitli mezhep ve ekollere mensup birçok âlimi barındıran Mısır (Kâhire)’da yetişmiş

²⁹³ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 1/380-381.

olması, farklı mezheplere ait usûlcülerin fıkıh usulü konusundaki görüşlerine derinlemesine vâkıf olmasını sağlamıştır. Bu durum, usûlcüler arasındaki ihtilâflı konulara dâir kapsamlı bir anlayış geliştirmesine yardımcı olmuş ve telif ettiği eserinde tartışmalı meseleler hakkında farklı görüşleri titizlikle sunmuştur. Muhtasar bir eser olmasından kaynaklı olarak *Cem'ü'l-Cevâmi'*'de ihtilâflı görüşlere detaylı bir şekilde yer verilmemiştir. Bunun yerine genellikle dönemine kadar olan görüşlere doğrudan atıflarda bulunulmuş ve zaman zaman “*قيل*/denilmiştir veya “*قوم*/topluluk tarafından dile getirilmiştir” gibi ifadeler kullanılarak görüş sahiplerinin isimleri belirtilmeden alıntılanmıştır.

Mahallî, metinde yer almayan görüşleri aktarırken bazen bunların sahiplerini belirterek bazen de “*قيل*/denilmiştir” veya “*لبعضهم*/usûlcülerin bir kısmına göre” gibi ifadelerle belirtmiştir. Ayrıca, bazı noktalarda delil sahiplerinin görüşlerini zikrederken, bazı yerlerde de metnin ifadelerinden anlaşılabilir karşı görüşleri açıklayarak okuyucunun daha iyi anlamasını hedeflemiştir. Bunu birkaç örnekle açıklayacak olursak;

•*Cem'ü'l-Cevâmi'*'de tövbenin şartlarının ifade edildiği yerde Sübkî, cumhura göre, her ne kadar küçük günah da olsa ve başka bir günahla (büyük te olsa) ısrar ediyor olsa da tövbeyi bozduktan sonra yapılan tövbe geçerli olduğunu demiştir. Mahallî, şerhinde “ Bir görüşe göre, aynı günahı tekrar işleyerek tövbeyi bozuktan sonra yapılan tövbe geçersizdir. Bir görüşe göre, işlenen günah küçük ise tövbe geçersizdir. Çünkü küçük günahlar, büyük günahlardan uzak durmakla affolunur. Bir görüşe göre de, başka büyük bir günahla ısrar ettiği halde küçük günahtan yapılan tövbe geçersizdir.” şeklinde açıklama yaparak cumhurun mukâbili olan diğer zayıf görüşleri “*قيل*/denilmiştir” ifadesini kullanarak izâh etmiştir.²⁹⁴

•Metinde “*صح*/isabetli” görüşe göre “inşâallah/Allah dilerse ben mü'minim” diyen biri, imanında şüphe olduğu için değil, kötü akıbetten korktuğu için bunu söylediğinden, iman etmiş kabul edilir şeklinde bir görüş belirtilmiştir. Mahallî, inşâallah demenin imanda şüphe olduğu vehmine sebebiyet verdiği için Ebû Hanîfe'nin bu görüşü kabul etmediğini ifade ederek metinde zikredilen görüşe muhâlif olan başka bir görüşü sahibine nisbet ederek izâh etmiştir.²⁹⁵

²⁹⁴ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/476.

²⁹⁵ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/457.

•*Cem ‘ü’l-Cevâmi’*’de isabetli görüşe göre Allah’ın isimlerinin tevkifi olduğu ifade edilmiştir. Yani ancak Şârî‘ Teâlâ’nın izin verdiği isimler Allah (c.c.) hakkında kullanılabilir. Mahallî, Mu‘tezile’ye göre mânaları Allah’a yakışan isimler, haklarında Şârî’den bir şey vârid olmasa da Allah hakkında kullanılabilir demiş ve Ebû Bekir el-Bakillânî’nin de bu görüşe meylettğini ifade etmiştir.²⁹⁶ Böylece Mahallî, metindeki görüşün mukâbili olan muhâlif görüşü, sahiplerine nispet ederek zikretmiştir.

Mahallî, farklı görüşleri nakletmekle kalmamış, bazı yerlerde görüş sahiplerinin delillerine de yer vermiştir. Onun bu üslubunu şu örnekle açıklamaya çalışacağız:

•*Cem ‘ü’l-Cevâmi’*’de kıyas konusunda “Kıyas dinin temel delillerindendir.” denilmiştir. Mahallî, “Bir görüşe göre kıyas temel delillerden değildir.” diyerek metinde açıkça ifade edilmeyen muhalif görüşü zikretmiş, ardından bu görüş sahiplerinin delilini şu şekilde zikretmiştir: “Çünkü 'din', süreklilik ve kalıcılığı istemesine karşın kıyas sürekliliği değil zaman zaman ihtiyaç duyulan bir delildir.”²⁹⁷ Mahallî’nin bu yaklaşımı, farklı görüşleri aktardıktan sonra onların dayandığı delillere de değinerek konuyu derinlemesine ele almasını sağlamıştır.

Burada belirtmemiz gereken diğer bir husus Mahallî’nin, *Cem ‘ü’l-Cevâmi’*’in, ihtisar gereği olarak bazı meselelerle ilgili vârit olan bazı görüşleri, meşhur olduklarından zikretmeyip “ikinci görüş”, “üçüncü görüş”, “dördüncü görüş” gibi sıra sayılarını kullanarak aktardığı bu görüşlere yer vermesidir. Mahallî şerhinde, bu görüşleri zikrederek okuyucunun daha kolay anlamasını amaçlamıştır. Örneğin, metinde belli bir mezhebe uymanın gerekliliğinin ifade edildiği yerde, kişinin belli bir mezhebe uyduktan sonra mezhebinden ayrılması konusunda birkaç görüş vardır. Üçüncü görüş, bazı meselelerde caiz olmadığıdır şeklinde ifade edilmiştir. Burada metindeki ifadelere dikkatli bakıldığında birinci ve ikinci görüş anlaşılabilir. Fakat *el-Bedrü’l-Tâli’*, farklı görüşlerin okuyucu tarafından daha kolay anlaşılmasını hedeflemiş ve “Birinci görüş, kişinin mezhebinden ayrılmasının caiz olmamasıdır. İkinci görüş ise, bunun caiz olmasıdır.” şeklinde açıklama yaparak birinci ve ikinci görüşü açıkça zikretmiştir.²⁹⁸

²⁹⁶ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli’*, 2/456-457.

²⁹⁷ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli’*, 2/307.

²⁹⁸ Mahalli, *el-Bedrü’l-Tâli’*, 2/406.

3.3.3. Yanlış Atfedilen Görüşlerin Düzeltilmesi

Sübkî'nin *Cem 'ü'l-Cevâmi'* adlı eseri, kısa olmasına rağmen usul meselelerini ve ihtilaflı konuları veciz ifadelerle ele almaya çalışmıştır. Sübkî, metinde yer alan görüşleri anlaşılır bir şekilde ortaya koymak adına çaba sarf etmiştir. Fakat bazı durumlarda, belirli meselelerde farklı görüşleri sahiplerine atfederken, meselelerle görüşlerin yoğunluğundan olmalıdır ki hataya düştüğü de olmuştur. Mahallî, eserin şerhini yaparken, hatalı olduğunu düşündüğü yerleri tespit etmeye ve kaynaklardan elde ettiği bilgileri kullanarak doğru olanı ifade etmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda, metinde yer alan hataları gidermek ve yanlış anlaşılmalara engellemek adına çaba göstermiştir. Bu hususta tespit edebildiğimiz birkaç örnek aşağıdaki gibidir:

- Metinde sahih görüşe göre, her mezhepten kolayına geleni alarak taklid etmede kolayla kaçmanın câiz olmadığı ve Ebû İshâk el-Mervezî'nin (ö.340/951) bunu câiz görerek genel görüşe muhâlefet ettiğini belirtilmiştir. Mahallî, Ebû İshâk'ın talebesi Abdullah el-Hannâtî'nin metinde geçen görüşün aksini hocasına nispet ettiğini, Ebû İshâk'a nispet edilen görüşün ise Ebû Hüreyre'ye ait olduğunu söyleyerek yanlış atfedilen görüşü, sahibini tespit ederek düzeltmiştir. Yani Mahallî'ye göre Ebû İshâk, mezhepleri taklîd etme konusunda kolayla kaçana cevâz vermediğini; buna cevâz verenin ise Ebû Hüreyre olduğunu beyân etmiştir.²⁹⁹

- *Cem 'ü'l-Cevâmi'*'de Sübkî, İcmâ konusunda müctehidlerin herhangi bir devirde iki ayrı görüş üzerinde karar kılınmadan önce bunlardan biri üzerinde ittifak etmelerinin câiz olduğunu belirtmiştir. Ancak iki ayrı görüş üzerinde karar kılındıktan sonra bunlardan biri üzerinde anlaşmalarının ise ihtilâflı olduğunu ifade ettikten sonra şunları kaydetmiştir: Fahreddin Râzî'nin bu durumu câiz görmediğini, Âmidî'nin ise kabul ettiğine vurgu yapmıştır. Mahallî, metinde Râzî ve Âmidî'ye atfedilen görüşlerde bir hata olduğunu belirtmiş, aslında doğru olanın Râzî'nin bu durumu kabul ettiği, Âmidî'nin ise kabul etmediği şeklinde olduğunu beyân etmiştir.³⁰⁰

- Metinde kıyasın rükünlerinden biri olan illetin şartlarının belirtildiği bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde, illetin şartları arasında olumsuz illetin olumlu hükme illet olmaması gerektiği vurgulandıktan sonra Râzî'nin bu görüşte olduğu, Âmidî'nin ise bu şarta muhalefet ettiği ifade edilmiştir. Mahallî, Sübkî'nin *Raf'ü'l-Hâcib* isimli eserini

²⁹⁹ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/407.

³⁰⁰ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/144-145.

delil getirerek, metinde Râzî ve Âmidî'ye nispet edilen görüşlerin yanlışlıkla atfedildiğini belirtmiş, doğru olanın Âmidî'nin bu şartı kabul ettiği ve Râzî'nin ise buna muhalefet ettiği şeklinde olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁰¹

3.3.4. Muhâlif Görünen Görüşleri Uzlaştırılması

Fıkıh usûlü konularına ilişkin ihtilâflar, genellikle iki ana kategoride ortaya çıkmıştır. Bunlar, lafzî (şeklî) tartışmalar ve pratikte uygulama alanı bulan mânevî tartışmalardır. *Cem 'ü'l-Cevâmi'*’de, ilk kategoriye ait ihtilaflara daha fazla değinilmiştir. Mahallî, şerhinde usûlcüler arasında görünürde farklılık arz eden görüşleri, bu farklılıkların yönlerini irdeleyerek uzlaştırmaya çalışmıştır. Aşağıdaki örnekler Mahallî'nin bu metodu izlediğini net bir biçimde ortaya koymaktadır:

•Metinde, *صاح/essah* görüşe göre mubâhın vâcibin cinsinden olmadığı belirtilmiştir. Mahallî söz konusu iki hüküm “izin verilen hükümler” olması bakımından aynı cinsten sayılması gerektiğine dikkat çektikten sonra metinde konuya ilişkin zikredilen *essah* ve onun mukabili olan iki görüş arasındaki ihtilâfın hakiki olmadığını, sadece lafzi (şekli) bir ihtilâf olduğunu şu şekilde açıklamıştır: “İki görüş arasında hakiki bir ihtilâf yoktur. Çünkü mubâh, ‘yapılmasına izin verilen’ şeklinde birinci anlamı esas alınır, ittifâkken vâcibin cinsinden olur. Eğer, ‘yapılıp yapılmaması serbest bırakılan’ şeklinde ikinci anlamı esas alınır ki meşhur olan da budur, o zaman da ittifâkken vâcibin cinsinden olmaz.”³⁰² Anlaşıldığı üzere Mahallî, “mubâh” kavramının içerisinde bulundurduğu iki farklı anlamıyla ilgili olarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu iki anlamı şu şekildedir: birincisi, *المؤذن في فعله/*yapılmasına izin verilen”; ikincisi ise *المخير فيه/*yapılıp yapılması serbest bırakılan” şeklindedir. Sübkî, metinde birinci anlamı öne çıkardığı için, “vâcib”in cinsinden olmadığını ifade etmiştir. Ancak, diğer görüş sahipleri ise ikinci anlamı esas alarak, vâcibin cinsinden olduğunu savunmuşlardır. Bu noktada, görüş ayrılığına düşülmüş olsa da, aslında bu ayrılığın temelinde hakiki bir çelişki değil, mubâhın farklı anlamını ele alma biçimlerinden kaynaklanan bir ihtilâf söz konusudur.³⁰³

•*Cem 'ü'l-Cevâmi'*’de, isâbetli görüşe görüşe, “غافل/ dikkatsiz, dalgın” ve “ملجأ/kendi iradesi dışında bir fiili yapan” fiillerinde mükellef olmadığı ifade edilmiş,

³⁰¹ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 2/199.

³⁰² Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/133.

³⁰³ Hasan b. Muhammed el-Attâr, *Hâşiyetü'l-Attâr ala Şerhi'l-Celâli'l-Mahalli ala Cem'i'l-Cevâmi'* (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.), 1/224.

ardından sahih görüşe göre ikrâh/tehdit altında olan da fiillerinde mükellef olmadığı ifade edilmiştir. Mahallî bunun açıklamasında, önce metindeki görüşün gerekçesini, “çünkü ikrâh altında olan kişinin, Şâri‘in emrine riâyet etmesi mümkün değildir. Çünkü tehdit ile yapılan bir fiille Şâri‘in emrine uyulmuş olmaz. Aynı şekilde, tehdit altındayken kendisinden istenilen fiilin aksini yapma imkânı da yoktur.” şeklindeki ifadelerle belirtmiş, sonrasında muhâlif görüşü gerekçesiyle birlikte şu ifadelerle zikretmiştir: “Bir görüşe göre, ikrâh altında olan kişi fiillerinde mükelleftir. Çünkü tehditle de olsa yapacağı fiili Şâri‘ine emrine uygun olarak yapması ya da yapılan tehdide sabrederek, istenilen fiilin tersini yapması mümkündür.” Daha sonra Mahallî, iki görüş arasındaki görünürdeki anlaşmazlığı çözmeye çalışmış, her iki görüşün gerekçelerine dayanarak gerçek bir ihtilaf olmadığını belirtmiştir.³⁰⁴ Birinci görüşü savunanlar, eylemin başlangıç anını ele alarak, tehdit altındaki kişinin o sırada mükellef sayılamayacağını savunmuşlar. Diğer taraftan, ikinci görüşü savunanlar, eyleme başlamadan önceki durumu ele alarak, tehdit altındaki kişinin mükellef olabileceğini ileri sürmüşler.³⁰⁵ Görüldüğü gibi, her iki görüşün temellendirme noktaları farklı olduğundan, gerçek bir ihtilâftan bahsetmek mümkün değildir.

•*Cem ‘ü’l-Cevâmi’*’in mukaddimesinde, Sübkî gasp edilmiş bir yerde kılınan namaz konusunda şu iki görüşe yer vermiştir: a) Cumhura göre böyle bir yerde kılınan namaz geçerli olur. Ancak bundan ötürü sevap yazılmaz. b) Bir görüşe göre gasp edilen mekânda kılınan namaz sahih olduğu gibi sevap da ona terettüp eder. Mahallî şerhinde, her iki görüşün de gerekçelerine değinmiştir. Şöyle ki; Cumhura göre, gasp nedeniyle cezalandırılan birinin kıldığı namazın sevabının olmaması, ceza gerektiren eylemden kaynaklanan bir eksiklik olarak ortaya çıktığını, diğer görüşe göre ise, gasp nedeniyle cezalandırılma durumu olsa bile, namazın sevabının tamamen veya kısmen elde edilebileceğini belirtmiştir. Mahallî, daha sonra iki görüş arasındaki ihtilâfın aslında hakiki olmadığını, sadece lafzi (şekli) bir ayrılık olduğunu vurgulamıştır.³⁰⁶

Bu konudaki ihtilâfın lafzi olmasını şu şekilde açıklayabiliriz: Her iki görüşe göre, gasp edilmiş bir yerde namaz kılmanın sonuçları konusunda çeşitli ihtimaller bulunmaktadır. Bu ihtimaller arasında, gasp nedeniyle sevabın tümünden mahrum kalma, hiç cezalandırılmama, sevap eksilmeden cezalandırılma veya sevabın bir

³⁰⁴ Mahallî, *el-Bedrü’l-Tâli’*, 1/93.

³⁰⁵ Abdullah b. Câdullâh el-Bennânî, *Hâşiyetü’l-Allâmeti’l-Bennânî* (Beyrut: Dâru’l-Fikir, 1415/1995), 1/76-77.

³⁰⁶ Mahallî, *el-Bedrü’l-Tâli’*, 1/152.

kısından mahrum bırakılarak cezalandırılma gibi durumlar yer almaktadır. Mahallî, zihne daha yakın geldiği için, cumhurun birinci ihtimali göz önünde bulundurarak gasp edilen yerden kılınan namazın sevabının olmadığı görüşünü savunduğunu ifade etmiştir. Diğer görüş sahipleri ise, diğer ihtimalleri esas alarak böyle bir mekânda kılınan namazdan ötürü sevap kazanmanın mümkün olduğunu belirtmişlerdir.³⁰⁷ Görüldüğü gibi, cumhur ile diğer görüş sahipleri arasındaki görüş ayrılığı, farklı ihtimallere dayandığından dolayı hakiki ihtilâf olarak nitelendirilemez.

3.3.5. Müellifin Yanlış Bulduğu Görüşlerin Reddedilmesi

Mahallî, farklı görüşleri aktarırken, hem metinde yer alan hem de kendisinin aktardığı görüşlerden tasvip etmediğini, “رد بانه/...gerekçeye binaen reddedilmiştir” veya “قلنا/deriz ki” gibi ifadelerle delil getirerek reddetmekten çekinmemiştir. Bununla ilgili şu örnekleri vermemiz mümkündür:

•Sübkî delillerin birbirlerine tercih edilmesi konusunda hadisin farklı şekilleri arasında yapılan tercih sıralamasını şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sözlerini nakleden hadisler, fiillerini nakleden hadislerle tercih edilir. Fiillerini nakleden hadisler ise takrirlerini (onaylarını) nakleden hadislerle tercih edilir. Ayrıca, rivayetler arasında tercih yapılırken fasih olan, fasih olmayana tercih edilir. Ancak, tercih edilen görüşe göre, “افصح/daha fazla fesahate” sahip olan rivâyet, sadece “فصيح/fasih” olana tercih edilmez. Mahallî hadis metinleri arasında yapılan tercih sıralamasının son çeşidiyle ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır: “Bir görüşe göre fesâhati daha fazla olan diğerine tercih edilir. Çünkü Peygamber (s.a.v.), Araplar arasında en fazla fesâhate sahip olduğundan, daha az fasih olan bir sözü söylemesi pek olası değildir. Bu nedenle, fasih olan söz, mânasıyla rivâyet edilmiş olur ve daha fazla fesâhate sahip olanı tercih edilir.” Görüldüğü üzere Mahallî, *Cem ‘ü’l-Cevâmi*’de kuvvetli görüşün mukâbili olan zayıf görüşü delili ile birlikte zikretmiş, daha sonra “Peygamber’in (s.a.v.) en fasih söz dışında konuşmasının da mümkün olduğu, çünkü Peygamber (s.a.v.), özellikle Arapça bilmeyenlerle iletişim kurarken, muhâtaplarına uygun olarak anlayabilecekleri bir dilde konuşurdu.” Şeklindeki vâkıyı delil getirerek zayıf görüşü reddetmiştir.³⁰⁸

•*Cem ‘ü’l-Cevâmi*’de rızkın tarifi, “Haram da olsa kendisinden faydalanılan şeydir.” şeklinde yapılmıştır. Mahallî, Mu‘tezile’nin bu konuda muhâlefet ettiğini ve

³⁰⁷Attâr, *Hâşiyetü’l-Attâr*, 1/263.

³⁰⁸ Mahalli, *el-Bedrü’t-Tâli*, 2/355.

onlara göre rızık sadece helal olana denildiğini söyleyerek gerekçelerini şöyle aktarmıştır: Onlara göre rızık, Allah’a (c.c.) isnâd edilir. Kulların cezaya müstahak olduğu haramı rızık olarak Allah’a isnad dilmesi ise çirkindir. Mahallî, daha sonra Mu‘tezile’ye karşı “Diyebiliriz ki, Allah’ın haramdan dolayı kulları cezalandırmasında herhangi bir çirkinlik yoktur. Çünkü Allah dilediğini yapandır. Ayrıca Allah’ın haramdan dolayı ceza vermesi, haram olan şeyin sebeplerine meyletmelerinden dolayıdır.” şeklinde cevap vererek onların görüşlerini reddetmiştir.³⁰⁹

• Metinde, ictihât konusunda, sahih olana görüşe göre, Peygamber’in (s.a.v.) ictihâtta bulunmasının câiz olduğu, üçüncü görüşe göre ise, sadece savaş taktiklerinde câiz olup diğer konularda câiz olmadığı ifade edilmiştir. Mahallî, “Bir görüşe göre, Peygamber (s.a.v.)’in ictihâtta bulunması câiz değildir. Çünkü Peygamberimizin vahyi bekleyerek, kesin olan hükmü öğrenme imkânı vardır. Kesin olan hükmü bilme imkânı olanın da ictihatta bulunması câiz değildir.” ifadeleriyle âdeti gereği önce metindeki sahih görüşün muhâlifini gerekçesiyle birlikte zikretmiş, ardından “Vahyin indirilmesi, Peygamber’in (s.a.v.) elinde olan bir şey değildir. (Yani, bazı durumlarda vahyin inmemiş olması ve kendi içtihadına başvurmuş olması mümkündür.)” ifadeleriyle karşı görüşün delilini çürüterek reddetmiştir.³¹⁰

Görüldüğü gibi Mahallî, tasvip etmediği görüşlere karşı delil getirerek gerekçelerini çürütmüş ve görüşleri reddetmiştir.

3.3.6. Müellifin Zayıf Bulduğu Görüşlere Dikkat Çekilmesi

Mahallî, usûlcülerin görüşlerini aktarırken bazı görüşleri zayıf bulunduğunu belirtmiş ve genellikle “قيل/denilmiştir” ifadesiyle bu zayıflığı vurgulamıştır. Ayrıca, daha fazla zayıf bulduğu görüşleri ise “زعم/iddia etti” veya “خلفا في زعمهم/iddialarının aksine” gibi ifadelerle belirtmiştir. Mahallî, zayıf olduğunu düşündüğü görüşlere karşı genellikle “اجيب /cevap verilir”, “قلنا/deriz ki” gibi ifadelerle cevap vererek de zayıf olduğuna dikkat çekmiştir. Bu yaklaşımıyla Mahallî, görüşleri değerlendirirken zayıf bulduğu noktaları belirterek okuyucuya karşı şeffaf bir yaklaşım sergilemiş ve görüşlerin güçlü veya zayıf yönlerini değerlendirirken delillere dayanmıştır. Bu metodunu şu örneklerle açıklayacağız:

³⁰⁹ Mahalli, *el-Bedrü’-t-Tâli*, 2/429.

³¹⁰ Mahalli, *el-Bedrü’-t-Tâli*, 2/385.

• *Cem ‘ü’l-Cevâmi*’de, istikrâ³¹¹, külli bir ifadenin bütün fertleri esas alınacak şekilde tam olduğunda, âlimlerin çoğunluğu tarafından kesin bir delil olarak kabul edilirken, fertlerin çoğunluğunun araştırılacak şekilde nâkıs olduğu durumlarda ise zanni bir delil olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir. Mahallî, “Bir görüşe göre, bu durumun, uzak da olsa başka fertlerde farklı olma ihtimali olduğundan, tam istikrâ’ kesin bir delil değildir.” diyerek çoğunluğun mukâbili olan zayıf görüşü gerekçesi ile beraber zikretmiş, ardından bu görüşe karşı şu şekilde cevap vererek zayıf olduğuna dikkat çekmiştir: “Bu durumun başka fertlerde ayrı olması uzak bir ihtimal olduğundan yok hükmünde sayılır.”³¹²

• *Cem ‘ü’l-Cevâmi*’de ictihât konusu ele alınırken, isâbetli olan görüşe göre peygamberimiz Hz. Muhammed’in (s.a.v.) içtihadında hata yapmadığını ifade edilmiştir. Mahallî, şerhinde “ Bir görüşe göre, Peygamber (s.a.v.) içtihadında yanılmış, fakat Allah tarafından hemen uyarılmıştır.” şeklinde isabetli görüşün muhâlifini zikretmiş, ardından “لبشاعة هذا القول عبر المصنف بالصواب/Bu görüşün çirkin oluşundan dolayı musannif (onu zikretmeyerek) isâbetli olan budur demiştir.” ifadesini kullanarak, bu görüşün çok zayıf olduğuna dikkat çekmiştir.³¹³

• Metinde ictihât konusunda, en sahih görüşe göre, Peygamber (s.a.v.) döneminde içtihadın caiz olduğu, bazılarına göre, eğer Peygamber (s.a.v.) açıkça içtihadı izin vermişse bu durumda câiz olduğu, bir görüşe göre, açıkça değil dolaylı olarak da olsa Peygamber’in içtihadı izin verdiği durumlarda câiz olduğu, başka bir görüşe göre, Peygamber’den (s.a.v.) uzakta olanlar için içtihadın câiz olduğu, başka bir görüşe göre ise, içtihadın sadece yöneticiler için câiz olduğu ifade edilmektedir. Mahallî, şerhinde “ Bir görüşe göre, Peygamber’e (s.a.v.) danışarak kesin olan hükmü öğrenme imkânı olduğu için O’nun döneminde ictihât câiz değildir.” ifadesiyle metindeki en sahih görüşün mukâbilini gerekçesiyle birlikte zikretmiş, ardından şu ifadelerle görüşün zayıf olduğuna dikkat çekmiştir: “Bu görüşe şu şekilde itiraz edilebilir: Şayet Peygamber’e (s.a.v.) bir mesele hakkında vahiy nâzil olmuş olsaydı, mutlaka onu insanlara tebliğ ederdi.”³¹⁴ Yani tebliğ olmadığına göre, o mesele hakkında

³¹¹ Tikel önermelerden tümel bir sonuca ulaşılmasını sağlayan akıl yürütme tönemi. Abdülkuddüs BİNGÖL, “İstikrâ”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001), 23/358.

³¹² Mahallî, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/315-316.

³¹³ Mahallî, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/385-386.

³¹⁴ Mahallî, *el-Bedrü’l-Tâli*, 2/386.

herhangi bir vahiy inmemiş demektir. Bu da, O'nun döneminde de olsa, o meselede ictihât yapılabileceğini gösteriyor.

3.3.7. Metnin Tashih Edilmesi

Şerh türü eserlerin temel hedeflerinden biri, ele alınan metni önceki ilmi birikimle destekleyerek mümkün mertebe kusursuz düzeye getirme gayretidir. Mahallî, ilmi disiplin çerçevesinde titizlikle ele aldığı *Cem'ü'l-Cevâmi'* isimli eseri, daha mükemmel hale getirme amacıyla özenle incelemiş ve ilmi birikimini kullanarak onunla ilgili derinlemesine bir analiz gerçekleştirmiştir.

Mahallî'nin *Cem'ü'l-Cevâmi'*'i incelemesi sadece metni açıklamakla kalmamış, aynı zamanda eleştirel bir bakış açısıyla da işlemiştir. Metinde hatalı olduğunu düşündüğü yerleri belirtmiş ve kendi tercih ettiği ifadeleri açıklamıştır. Bu eleştirel bakış açısı, metnin daha doğru ve anlaşılır olmasını sağlama çabasıyla paralellik göstermektedir.

•Sübkî rivâyetin güvenilirliği konusunda “و لو اسند و ارسلوا او وقف و رفعوا” فكالزيادة/Eğer râvilerden biri hadisi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnâd edip diğerleri sahabeyi zikretmeyecek şekilde mursal olarak rivâyet ederse ya da râvilerden biri hadisi sahâbeye isnâd edecek şekilde mevkûf olarak rivâyet edip, diğerleri Hz. Peygamber'e isnâd ederse, buradaki hadisin mursal ya da mevkûf olması, rivâyetinde güvenilirliği artıracak bir kayıt bulunan kişinin rivayeti gibidir. -Yani onunla ilgili görüşler, burada da geçerlidir.-“ şeklinde ifade etmiştir. Mahalli, metindeki “او وقف و رفعوا” ifadesinde hata olduğunu, doğru ifadenin “او رفع و وقفوا” râvilerden biri hadisi Hz. Peygamber'e isnâd edip, diğerlerinin hadisi mevkûf olarak rivâyet etmesi” şeklinde olması gerektiğini ifade etmiştir.³¹⁵ Muhtemelen buradaki itirazın sebebi şudur: Mahallî'ye göre, bir hadisin bir râvi tarafından merfû', diğerlerine göre mevkûf olarak rivâyet edilmesi durumunda, hadisin merfû' olarak rivâyet edilmesi, güvenilirliği artıracak bir sebep kabul edilirken; râvilerden biri tarafından mevkûf, diğerlerine göre merfû' olarak rivâyet edilmesi durumunda ise, hadisin mevkûf olması, güvenilirliği artıracak bir sebep kabul edilmemektedir.

Durum böyle olmakla beraber, Mahallî'nin buradaki itirazı, yerinde olmadığı gözüküyor. Çünkü Sübkî, *Raf'ü'l-Hâcib* adlı eserinde olduğu gibi burada da aynı ifadeye (او وقف و رفعوا) yer vermiş ve bunu şu örnekle desteklemiştir: “İmâm Mâlik,

³¹⁵ Mahalli, *el-Bedrü't-Tâli*, 2/69-71.

Muvatta'da cematle kılınan namazın tek başına kılınan namazdan daha faziletli olduğu konusunda افضل صلاة المرؤ في بيته الا المكتوب /Farz namazlar hariç, kişinin en faziletli namazı evinde kıldığı namazdır.³¹⁶ Hadisini mevkûf olarak rivayet etmiştir. Diğer yandan Musâ b. Ukbe, Abdullah b. Sa'd b. Ebi Hind ve başkaları, İmâm Mâlik'in aksine hadisi merfû' olarak rivayet etmişlerdir.”³¹⁷ Demek ki Sübkî'ye göre, nasıl ki, bir hadisin mevkûf rivâyetlerinden farklı olarak merfû' olarak rivâyet edilmesi, güvenilirliği artırma sebebi ise, aynı şekilde merfû' rivâyetlerden farklı olarak mevkûf olarak rivâyet edilmesi de güvenilirliği artırma sebebidir. Ve buna işaret etmek için de metinde yer alan ifadeyi tercih etmiştir.

•*Cem'ü'l-Cevâmi'*de, kıyasın rûkûnlerinden olan illetin şekillerinin ifade edildiği yerde, Sübkî, “او حکما شرعيا و ثالثا ان كان المعلول حقيقيا”/Assah görüşe göre illet şer'î bir hüküm olarak da gelir. Üçüncü görüş ise, eğer illet getirilen şer'î bir hüküm değilse, illet şer'î bir hüküm olarak gelebilir.” ifadelerini kullanmıştır. Mahallî, önce “kendisine illet getirilen, ister şer'î hüküm olsun, ister hakiki hüküm olsun, illetin şer'î hüküm olarak gelmesi câizdir. Bir görüşe göre ise, illetin hüküm olarak gelmesi hiçbir surette câiz değildir.” şeklinde metinde tercih edilen görüşü açıklığa kavuşturup, değinilmeyen diğer bir görüşü zikrettikten sonra, metnin ibâresinde hata olduğunu, doğru ifadenin “لا” eğer illet getirilen şey hakiki bir hüküm değilse” şeklinde “لا” olumsuz edâtının eklenmesi gerektiğini açıklamıştır. Mahallî, buradaki itirazını şu şekilde savunmaktadır: “Şer'î bir hükmün başka şer'î bir hükme illet olması, ihtilâflı olmakla beraber tercih edilen görüşe göre câizdir. İlet şer'î hüküm olup, illet getirilen hakiki hüküm olması durumunda ise, Fahreddin er-Râzî *el-Mahsûl* isimli eserinde sahih olan görüşe göre bunun câiz olduğunu beyân etmiştir. Mukâbilindeki görüşe göre ise, bunun câiz olmamasıdır.”³¹⁸ Mahallî'nin burada metni düzeltmeye yönelik yaptığı itirazı yerinde gözükmektedir çünkü metindeki ifadeler, üçüncü görüşün, şer'i bir hükmün başka bir şer'i hükme illet olmasının uygun olmadığını, ancak hakiki bir hükme illet olmasının mümkün olduğunu belirtmektedir. Mahallî'nin açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla, şer'i bir hükmün hakiki bir hükme illet olmasını reddedenlerin, şer'i bir hükmün başka bir şer'i hükme illet olmasını ise kabul ettikleri görülmektedir. Bu sebeple, metne “لا” olumsuz edatının eklenmesi gerekmektedir.

³¹⁶ Muvatta', “*Salâtü'l-Cemâa*”, 290.

³¹⁷ Sübkî, *Raf'ü'l-Hâcib an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1419/1999), 2/438-439.

³¹⁸ Mahallî, *el-Bedrü'l-Tâli*, 2/196.

3.3.8. Metnin Farklı Kaynaklarla Mukâyese Edilmesi

Mahallî'nin şerhinin önemli bir özelliği de *Cem'ü'l-Cevâmi'* metnini özellikle Sübkî'nin *Raf'ü'l-Hâcib* ve *el-İbhâc* adlı eserleri ile İbn Hâcib'in *Muhtasarü'l-Müntehâ* ve diğer kaynaklara mukâyese etmesidir. *Cem'ü'l-Cevâmi'*'in, *Raf'ü'l-Hâcib* ile *el-İbhâc*'ın özeti mâhiyetinde olması bu mukâyeseyi önemli kılmaktadır. Mahallî yaptığı karşılaştırma sonucunda yer yer iki eser arasında tespit ettiği farklara değinmekte ve gerektiği yerlerde farklı olmalarının sebeplerini açıklamaktadır. Bunu şu üç örnekle izah etmeye çalışacağız:

•Sübkî metinde, hüküm kavramını, “خطاب الله المتعلق بفعل المكلف من حيث انه /مكلف/Allah'ın (c.c.), mükellef olması açısından, mükellefin fiiline ilişkin hitabı” olarak tanımlamıştır. Mahallî, Sübkî'ye göre sebep, şart, mâni' gibi vaz'î hükümlerin şer'î hükümler olarak kabul edilmediğini, bu nedenle de bu tanımını tercih ettiğini belirtmiştir. İbn Hâcib'in ise, vaz'î hükümleri de şer'î hükümlerin kapsamında değerlendirdiğini, bu yüzden “خطاب الله المتعلق بفعل المكلف بالاقتضاء او التخيير او الوضع /Allah'ın, iktizâ, tehyir ya da vaz' bakımından mükellefin fiiliyle ilgili hitabı”³¹⁹ şeklinde bir tanım tercih ettiğini belirtmiştir. Daha sonra Mahallî, İbn Hâcib'in tarifinin, güneşin tepe noktasından batıya meyletmesinin öğle namazının vücûbuna sebep olması gibi, mükelleflerin fiillerine hitap etmeyen vaz'î hükümleri kapsamadığını belirterek bu tanımını eleştirmiştir.³²⁰ Görüldüğü gibi Mahallî, *Cem'ü'l-Cevâmi'*'deki tanımı, İbn Hâcib'in tanımıyla karşılaştırmış ve Sübkî'nin tanımının daha uygun olduğunu vurgulamıştır.

•Metinde Kur'ân-ı Kerim'in tanımı, “اللفظ المنزل على محمد للاعجاز بسورة منه المتعبد /بتلاوته/Allah (c.c.) tarafından, herhangi bir süresiyle muhâtabını, bir benzerini getirmekten âciz kılmak için Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilen, okunmasıyla ibâdet edilen kelâmın adıdır.” şeklinde yapılmıştır. Mahallî, tanımda yer alan “المتعبد /بتلاوته/okunmasıyla ibâdet edilen” ifadesinin, diğer usûlcülerin tanımlarında bulunmadığını belirterek Sübkî'nin tanımda bu ifadeye yer vermesini şöyle gerekçelendirmiştir: Her ne kadar hüküm de olsa ve genel ilkelere göre hükümlerin de tanımlarda yer almaması gerekse de Sübkî, “الشيخ والشيخة اذا زنيا فارجموهما البتة /Evli erkek ile evli kadın zinâ yaptıklarında, onları kesinlikle recm edin.” gibi tilâveti neshedilen

³¹⁹İbn Hâcib, *Muhtasarü'l-Müntehâ's-Sül ve'Emel fî İlme'l-Usulî ve'l-Cedel*, thk. Dr. Nezir Hammâd (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1467/2006), 1/282-283.

³²⁰Mahallî, *el-Bedrü't-Tâli'*, 1/87.

âyetleri tanımın dışında bırakmak için söz konusu ifadeye yer vermiştir.³²¹ Burada Mahallî, *Cem ‘ü’l-Cevâmi’*’deki tarifi, diğer usul kaynaklarındaki tariflerle karşılaştırmış ve musannifin tarifindeki değişikliğin nedenini izâh etmiştir.

•Sübkî *Cem ‘ü’l-Cevâmi’*’de “معرب/Arapçaya uyarlanmış” lafzın tarifini “لفظ غير علم استعملته العرب في معنى وضع له في غير لغتهم/Araplar tarafından kendi dilleri dışındaki bir dilde kendisine verilen anlamda kullanılıp Arapça’ya uyarlanan ve isim olmayan kelimedir.” şeklinde yapmış, ardından İmâm Şâfiî, İbn Cerîr ve çoğunluğun görüşüne uygun olarak Kur’ân-ı Kerim’de “معرب” lafzın yer almadığını ifade etmiştir. Mahallî şerhinde, buradaki ihtilâfın isim olmayan Acem kelimeler hakkında olduğunu, İbrâhim, İsmâil gibi Acem isimlerin Kur’ân’da yer alması konusunda ise herhangi bir ihtilâfın bulunmadığını ifade etmiştir. Daha sonra Mahallî, Sübkî’nin *Cem ‘ü’l-Cevâmi’*’deki tarifi ile *Raf‘ü’l-Hâcib*³²² isimli eserindeki tarifi arasında bir çelişki olduğuna³²³ işâret etmiştir. Çünkü buradaki tarife göre, “غير علم” kaydı olduğu için Acem isimler, “معرب” lafzın kapsamında değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla Acem isimlerin Kur’ân-ı Kerim’de yer alıyor olması bu tarif açısından sıkıntı oluşturmamaktadır. *Raf‘ü’l-Hâcib*’deki tarifte ise, bu ifade olmadığından, Acem isimlerin de “muarrab” lafızlardan olduğu ve çoğunluğun görüşünün Acem isimlerin de Kur’ân’da yer almaması gerektiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Sübkî, *Raf‘ü’l-Hâcib*’de, Acem isimlerin ittifâken Kur’ân’da yer aldığını belirterek, tariften anlaşılabilmesi muhtemel olan yanlış hükmü kaldırmaya çalışmıştır.³²⁴ Görüldüğü gibi Mahallî, burada musannifin ele aldığı tarifi, başka bir eserindeki tarifle karşılaştırmış ve zâhiren aralarında çelişki olduğuna işâret etmiştir.

³²¹ Mahallî, *el-Bedrü’t-Tâli*, 1/170.

³²² Sübkî’nin *Raf‘ü’l-Hâcib*’deki tarifi: اللفظ المستعمل عند العرب في معنى وضع له في غير لغتهم. Sübkî, *Raf‘ü’l-Hâcib*, 1/414.

³²³ Hasan el-Attâr hâşiyesinde, *Raf‘ü’l-Hâcib*’deki mutlak tarifi buradaki mukayyed tarife hamledildiğini söyleyerek, iki eser arasında çelişki olmadığını ifade etmiştir. Attâr, *Hâşiyetü’l-Attâr*, 1/427.

³²⁴ Mahallî, *el-Bedrü’t-Tâli*, I, s. 265-266.

SONUÇ

H. 791-864 yılları arasında yaşamış olan Celâleddin el-Mahallî, keskin zekâsı ve derin kavrayışıyla tanınan dönemin önemli simâlarından biridir. Döneminin ilim geleneğine bağlı olarak İslami ilimlerin fark dallarında kendini geliştirmiş olsa da daha çok Şâfiî fıkında ve fıkıh usulünde ilerleme kaydetmiştir. Farklı medreselerde ders veren Mahallî, çok sayıda âlim yetiştirmiştir. Onun ilmi faaliyetleri tedrisatla kalmamış ilim mirasına katkı sağlayacak nitelikte eserlerde de telif etmiştir. Bu eserlerden biri de Tâceddin es-Sübkî'nin *Cem'ü'l-Cevâmi'* adlı muhtasar eseri üzerine kaleme aldığı *el-Bedrü't-Tâli' fî Halli Cem'i'l-Cevâmi'* isimli eseridir. Mahalli, Gerek yazdığı bu eserleriyle gerekse düşünce ve görüşleriyle sonraki ulema üzerinde önemli bir etki bırakmıştır.

Mahallî'nin yazdığı her bir eserin ilmi değeri inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak bunlardan inceleme konumuz olan *el-Bedrü't-Tâli'* isimli eseri, özellikle fıkıh usulü ile ilgilenen ilim çevrelerince daha fazla iltifat görmüştür. Eser, *Cem'ü'l-Cevâmi'* üzerine yazılan onlarca çalışma arasında mümtaz bir yere sahiptir. Hem ders kitabı hem de müracaat edilen mutemed bir kaynak olarak çokça istifade edilen bir çalışma olmuştur. Hala klasik medrese usulü ile tedrisat yapan medrese ve ders halkalarında okutulması onun kıymet-i ilmiyesini göstermektedir. Hem klasik dönem âlimlerinin hem de muasır araştırmacıların esere ihtimam göstermesi eserin önemine dikkat çeken başka bir husustur.

Akıcı bir dil ve yalın bir üslup ile kaleme alınan şerh, aynı metin üzerine yazılan diğer bazı şerhlerin aksine açıklamayı uzun tutmayıp musannifin amacından uzaklaşmamış, metnin muğlak ifadelerini vuzuha kavuşturmayı, metinde geçen mesele ve bunlara ilişkin görüş ve delilleri tahkik etmeyi ve en önemlisi musannifin muradını açıklamayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Mahalli, Sübkî'nin ifadelerini açıklamaya veya kısa ve öz olarak temas ettiği meseleleri tahlil etmeye çalışırken farklı metot ve üsluplar kullanmıştır. Buna göre Sübkî tarafından tanımı yapılmayan terimleri diğer ilimlerden istifade ederek şerh etmeye çalışmıştır. Bunun yanında Sübkî'nin yaptığı tanımları tahlil ederek açıklığa kavuşturmuştur. Keza metinde zikri geçen ve her kesin bilemeyeceği garip ifadeleri de ilgili kaynaklara başvurarak anlaşılır bir üslupla izah etmiştir. Metinde bahsedilen problemlili usul konularına dikkat çekerek onları çözüme kavuşturmaya gayret etmiştir. Metinde eksik olarak zikredilen meselelere dikkat çekip bunların eksik tarafını tamamlamış ve varsa hatalı yönlerini düzeltmiştir.

Mahalli, usûlcüler arasında ihtilaflı meseleleri oldukça titiz bir biçimde ele almıştır. Nitekim o, sözünü ettiğimiz meseleleri, onlarla ilgili serdedilen görüşleri delil ve gerekçeleriyle beraber zikrederek değerlendirmiştir. Bu bağlamda da zayıf gördüğü görüşleri reddedip eleştirdiği gibi isabetli bulduğu görüşleri farklı gerekçelerle destekleyerek tercih etmiştir. Gerek kendi isabetli bulduğu görüşleri gerekse Sübkî'nin tercih etmiş olduğu görüşleri Kur'an, hadis, icmâ ve diğer şer'î delillerle desteklemiştir.

Görüş sahibi ile onu nakleden usulcüler arasında uzun zamanın girmesi, bazı meselelerle ilgili yoğun tartışmalar neticesinde görüş karmaşıklığının yaşanması gibi nedenlerden ötürü yanlış atfedilen görüşlerin sahiplerini tespit ederek bunları düzeltmeye gayret etmiştir. Belki de zikredilen bütün hususlardan daha önemlisi Sübkî tarafından metinde zikredilmeyen meseleleri veya ihtilaflı meselelerle ilgili zikre değer görüşleri eklemiş olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Altıkulaç, Tayyâr. “Zehebi”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44/180-188. İstanbul: TDV yayınları, 2013.
- Arslan, Sükrü. “Mahalli”. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 27/326-327. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- ‘Askalânî, Ahmed Ali İbn Hacer. Ed-Duraru’l-Kâmine fî A’yânî’l-Miestî’s-Sâmine. thk. Murâkebe-Muhammed Abdülmüid Dan. Haydarabâd/Hin: Dâiretü’l-Meârifî’l-Osmâniyye, 1392/1972.
- Aşûr, Said Abdülfettâh. El-Asrû’l-Memâlik fî Mısır ve’ş-Şâm. Kâhire: Dâru’n-Nehdati’l-Arebiyye, 2.Baskı, 1395/1976.
- Attâr, Hasan b. Muhammed. Hâşiyetü’l-Attâr alâ Şerhi Cem’i’l-Cevâmî. Beyrut: Dâru’l-Kütütbi’l-İlmiyye, ty.
- Aybakan, Bilal. “Sübki”. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 38/11-13. İstanbul: TDV yayınları, 2010.
- Bağdâdî, İsmâil Paşa. Hediyyetü’l-Ârifîin Esmâü’l-Müellifin ve Âsâri’l-Musannifin. İstanbul: Matbaâtü Vekâleti’l-Meârif, 1955.
- Baktır, Mustafa. “Eşbah ve Nezâir”. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 11/457. Ankara: TDV yayınları, 1995.
- Bardakoğlu, Ali. “Cem’ü’l-cevâmî”. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7/343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bozkurt, Nebi. “Medrese”. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 28/323-327. Ankara: TDV yayınları, 2003.
- Bennânî, Abdullâh b. Câdullâh. Hâşiyetü’l-Bennânî alâ Şerhi’l-Mahalli. Beyrut: Dâru’l-Fikir, 1415/1995.
- Bingöl, Abdülkuddüs. “İstikrâ”. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 23/358. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Dâvudî, Hafız Şemsüddin. Tabakatü’l-Müfessirin. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1403/1973.
- Durmuş, İsmâil. “Muhtasar”. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/57-59. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- İbn Hâcib, Cemâlüddin Osman. Muhtasarı Müntehâ's-Sül ve'l-Emel fi İlme'l-Usuli ve'l-Cedel. thk. Dr. Nezir Hammâd. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1467/2006.
- İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed. Bedâiü'z-Zuhur fî Vekâiî'd-Duhur. thk. Muhammed Mustafa. Kâhire: El-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'L-Kütüb, 1402/1982.
- İbn Kâdi Şühbe, Ahmed b. Muhammed. Tabakâtü's-Şâfiyye. Haydarabâd/Hind: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1399/1989.
- İbn Tağriberdi, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf. El-Menhelü's-Sâfi Ve'l-Mustavfi Ba'de'l-Vâfi. thk. Muhammed Emin. Kâhire: El-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1404/1984.
- En-Nucümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1348/1929.
- İbnü'l-İmâd, Abdulhay b. Ahmed. Şezâretü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb. thk. Mahmut el-Arnâvut. Beyrut: Dâru İbnu Kesir, ty.
- Kallek, Cengiz. "İbnü Kâdi Aclûn, Necmeddin". Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/99-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- "İbn Kâdi Aclûn, Takıyüddin". Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/100. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "İbnü'l-İrâkî". Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 21/90-92. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- "İbn Hacer. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19/514-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh. Keşfü'z-Zunun 'an Esmâi'l-Kütübi ve'l-Fünun. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1360/1941.
- Kehhâle, Ömer Rıza. Mü'cemü'l-Müellifin ve Terâcümi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ty.
- Komisyon. El-Fihrisü's-Şâmil li't-Türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-Mahtut(el-Fıkıh ve Usulühü). Ammân/Ürdün: Müessestü Âli Beyt, 1420/1999.
- Kucur, Sa'di. "İbnü'l-Fürât, Nâsirüddin". Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 21/45-46. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Mahallî, Celâleddin Muhammed b. Ahmed. El-Bedrü't-Tâlî fî halli Cem'i'l-Cevâmî. thk. Murtezâ Ali b. Muhammed ed-Dâğistânî. Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 1426/2005.
- Şerhü'l-Verekât fî Usuli'l-Fıkıh. thk. Dr. Hüsâmeddin b. Musâ Afâne. Filistin: Câmîatü'l-Kudüs, 1420/1999.

- Makdisi, Muhammed b. Yahya İbn Sa'd. Mü'cemü's-Şüyûh li Tâceddin es-Sübki. thk. Dr. Beşşâr Avvâd Maruf-Râid Yusuf el-Anbeki-Mustafa İsmâil el-A'zami. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, ty.
- Makrizi, Ahmed b. Ali. El-Mevâizu ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hıtatı ve'l-Âsâr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Nuaymî, Abdülkâdir b. Muhammed. Ed-Dâris fi Târihi'l-Medâris. nşr. Cafer el-Haseni. Beyrut: 1408/1988.
- Özaydın, Abdülkerim. "Nizâmiyye Medresesi". Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 33/188-191. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Özek, Ali. "İbn Ebü Şerif, "Burhaneddin". Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19/440-441. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özkan, Halit. "Süyûtî". Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 38/188-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Safedî, Halil b. Aybek. el-Vâfi bi'l-Vefeyât. thk. Ahmed el-Arnâvut-Mutafa Türki. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâs, 1420/2000.
- Sahâvî, Şemsüddin Muhammed. Ed-Dav'ü'l-Lâmî' li Ehli Karni't-Tâsî. Beyrut: Dâru'Ceyyid, ty.
- Sübki, Abdülvehhâb Tâceddin. Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv-Mahmut Muhammed et-Tenâhi. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1336/1918.
- El-Eşbâh ve'n-Nezâir. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüd-Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- Tabakâtü's-Şâfiyyeti's-Suğrâ. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1434/2013.
- Cem'ü'l-cevâmî. thk. Abdülmünim Halil İbrâhim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2003.
- Raf'ü'l-Hâcib an Muhtasari İbni'l-Hâcib. thk. Muhammed Muavviz- Âdil Ahmed Abdülmevcüd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1419/1999.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebi Bekir. Hüsnü'l-Muhâdara fi Târihi Mısır ve'l-Kâhire. thk. Ebü'l-Fazl İbrâhim. Mısır: Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, 1387/1967.
- Şensoy, Sedat. "Şerh". Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 38/555-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şentâvî, Muntasir Muhammed. Et-Terbiyye ve't-Ta'lim fi Bilâdi's-Şâm fi Devleti'l-Memâliki'l-Bahri. Ürdün: Câmi'atu Mûta, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1429/2008.

- Şevkânî, Muhammed b. Ali. El-Bedrü't-Tâlî bî Mehâsini Men Ba'de'l-Karnî't-Tâsî. 1-2.Kâhire: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmi, ty.
- Türker, Ömer. “Tarîf”.Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/28.İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Uzunpostalcı, Mustafa. “Bulkînî”.Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 6/410-411.İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yaşar, Mehmet Aziz. Tâceddin es-Sübki Ve Usulcülüğü. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Diyarbakır, 2017.
- Yılmaz, Muhammet vd. “Memlûklerde İlmi Hayat ve Kadınların İlmi Hayattaki Yeri”, Araştırma Makalesi 15/1 (25 Mart 2020), 97-111. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39764> (20.01.2024).
- Yiğit, İsmail. “Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmi Hareketlerine Genel Bir Bakış”. Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi 11-12/0(Ocak 2014), 27-45. <https://doi.org/10.15370/muifd.40068> (20.01.2024).
- “Memlûkler”. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19/94-95. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ziriklî, Hayruddin b. Mahmud. El-A'lâm 1-8.Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyiin, 15.Baskı, 1085/1675.
- <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/327807> (15.02.2024).
- <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/269942> (15.02.2024).
- <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/450> (15.02.2024).
- <http://thesis.mandumah.com/Record/93816> (15.02.2024).

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Osman BİTKAY
Yabancı Dili	Arapça
Orcid Numarası	0000-0003-3149-5096
Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası	10486171
Lise	Açıköğretim Lisesi
Lisans	Dicle Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi
Yüksek Lisans	Mardin Artuklu Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri
Mesleki Deneyim	31.05.2016 tarihinde Diyânet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak Batman Gercüş Yemişli Köyü'nde imam-hatip olarak atandım. Ve şuanda Siirt Baykan Veysel-Karâni Beldesi Merkez Câmii'nde müezzin olarak görevime devam ediyorum.
Akademik Çalışmalar	1. 2.